

Republica Moldova: o istorie fluidă a unui tărâm de frontieră

Introducere

Acest număr special al revistei *PLURAL* cuprinde o serie de studii care inițial au fost publicate în engleză în revista *EUXEINOS. Governance and Culture in the Black Sea Region* a Universității din Saint-Gallen, Elveția (nr. 15-16/2014), în parteneriat cu Facultatea de Istorie și Geografie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”. Pentru că toate aceste studii prezintă un interes și – mai cu seamă – în Republica Moldova și România, editorii revistei *PLURAL* au ținut, grație bunăvoinței și susținerii revistei *EUXEINOS*, să publice aceste articole în prezentul număr în limba română.

Articolele publicate în acest număr se focalizează pe transformările istorice care au avut loc pe teritoriul cunoscut astăzi sub numele de Republica Moldova în secolele XIX și XX, perioadă în care s-au întâlnit și s-au amestecat diverse influențe politice și culturale. Puternic marcată de ambițiile expansioniste concurente și de „misiunile civilizatoare” ale unor entități politice puternice care controlau această parte a lumii, populația locală a fost supusă mai multor fracturi culturale și unor stratificări suprapuse sub dominațiile otomană, țaristă, română și cea sovietică. Cele nouă articole din acest număr explorează istoria regiunii printr-o selecție de evenimente care s-au desfășurat în perioade de răscruce pentru destinul populației din acest ținut. Citite succesiv sau fiecare în parte, studiile vor ajuta cititorul să înțeleagă istoria intensă și adesea contradictorie a acestui tărâm de frontieră, urmărind metamorfozele identităților localnicilor.

Numărul curent este structurat în jurul anilor cei mai hotărâtori ai istoriei Basarabiei și Transnistriei, o atenție sporită fiind acordată secolelor XIX și XX. Fiecare dintre studiile incluse în acest număr explorează un anumit an care a adus cu sine în acest ținut o schimbare politică majoră – de obicei, un transfer de autoritate de la un regim politic la altul – și care a avut efecte culturale, sociale și economice însemnate pentru localnici. Mai exact, autorii au ales să-și țese relațiile lor în jurul anilor 1812, 1878, 1918, 1924, 1940, 1941, 1956 și 1991. Deși autorii s-au concentrat pe repere istorice oarecum evidente în selectarea anilor, ei au luat o cale mai puțin convențională în alegerea și abordarea subiectelor explorate. Editorii acestei culegeri speră că acest compromis între structură și conținut va permite cititorului să se familiarizeze cu cele mai marcante perioade ale istoriei ținutului și, în același timp, să obțină o înțelegere mai profundă a problemelor cheie care au preocupat societatea locală de-a lungul timpului.

Deși diverse în ceea ce privește perioada aleasă și categoriile de analiză, temele selectate în aceste studii de caz nu au un caracter spasmodic. Toate articolele își propun să examineze tranziția acestei regiuni de la un regim politic la altul și, în linii mari, păstrează scopul de a oferi cititorului o vedere panoramică a istoriei Republicii Moldova și în același timp o înțelegere adecvată a transformărilor ce au avut loc la „firul ierbii”, în momente de schimbare crucială. Autorii scot în evidență diferite procese și modele de modernizare puse în aplicare pe parcursul secolelor 19 și 20 în această regiune. Aceste procese, fie ele promovate de imperii, state-națiune sau formațiuni federative, au implicat în mod necesar elitele intelectuale și politice din regiune, în calitate de agenți reformatori și de mediatori, și totodată masele populare – „poporul” –, în calitate de public-țintă și obiect al unui discurs legitimator.

După cum s-a menționat mai devreme, teritoriul care face obiectul acestor studii are particularitatea unui ținut de frontieră. Așa cum mulți istorici sunt nevoiți să recunoască, până în secolul al XX-lea, Basarabia – și cu atât mai puțin Transnistria – nu a fost niciodată un loc de efervescentă culturală și intelectuală. Rațiunea de a fi a acestei regiuni periferice, de-a lungul secolelor, în formațiuni statale diverse, a fost mai degrabă una strategică, de apărare sau expansiune. Este revelator în acest sens faptul că personalitățile cele mai marcante, desemnate de istorici drept „români basarabeni” sau „moldoveni”, s-au format și afirmat până la începutul secolului al XX-lea în afara Basarabiei: la Constantinopol, în capitala Rusiei sau în partea de vest a principatului moldav. Dezvoltarea economică și culturală a Basarabiei și Transnistriei a dobândit o însemnătate sporită mai ales în secolul al XX-lea, atunci când anumite modele modernizatoare (și „ultra-moderniste”) de inginerie socială și construcție națională au început a fi testate în scopul integrării populației acestui teritoriu în state naționale sau federative moderne (respectiv, România și URSS). În toate cazurile, modelele de guvernare și de identificare propuse populației acestei regiuni au provenit aproape întotdeauna din afara regiunii, nu au fost o plâsmuire „autohtonă” a elitelor locale.

Statutul periferic al regiunii în ultimele două secole și mai devreme au marcat profund nu doar identitatea locuitorilor săi, dar și procesele demografice, economice, culturale, precum și practicile de guvernare ale regimurilor politice și strategiile de supraviețuire ale populației locale. Articolele din acest volum sugerează, cu aplicare pe anumite exemple, că una dintre preocupările majore ale diferitelor autorități succesive au continuat să fie sentimentul slab și instabil de loialitate al populației din această țară față de regimurile respective. În consecință, atenția autorilor gravitează asupra interacțiunilor dintre autoritățile proaspăt stabilite (în 1812, 1918, 1940 sau 1941) și populația locală a acestei regiuni, fie că e vorba de elite sau „mase”. După cum se poate vedea din aceste studii, elitele locale și oamenii de rând

au îmbrățișat cu prudență anumite strategii de integrare, acomodare și auto-conservare în fața eforturilor de centralizare și omogenizare ale noilor centre de putere politică și în raport cu autoritățile și elitele recent implantate. Tranziția de la o administrație la alta a costat întotdeauna eforturi însemnate de adaptare și de autolegitimare din partea localnicilor, după niște reguli și criterii exogene, aduse de noile autorități. Aceste eforturi variaau de la dorința de integrare totală în noile structuri până la refuzul sau incapacitatea oricărei forme de cooperare cu noile autorități. Totodată, noile administrații și-au ajustat strategiile de guvernare în raport cu populația locală fie prin căutarea unui *modus vivendi* cu instituțiile, legile și obiceiurile locale, fie prin transformarea lor radicală, prin mijloace, deseori, represive.

Studiile lui Victor Taki și Andrei Cușco evidențiază acțiunile atente de echilibrare a acestor principii opuse ale puterii, după încorporarea teritoriului dintre Prut și Nistru în Imperiul Rus în 1812. Autorii reușesc să analizeze în amănunt încercările eterogene și adesea contradictorii ale birocrățiilor țariști pentru a defini statutul și funcționarea acestei noi gubernii, reflectând în același timp asupra unui model potrivit de guvernare a regiunii. În acest sens, aceștia au urmărit să armonizeze în mod eficient tradițiile locale cu interesele și ambițiile imperiului. Formarea acestei gubernii din punct de vedere administrativ și simbolic a fost, în cele din urmă, punctul de convergență și rodul unui compromis între viziuni aparent contradictorii, dar în esență ea a proiectat deopotrivă ambiția expansionistă a Imperiului Rus și misiunea sa „civilizatoare”. Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, odată cu crearea statului național român, Basarabia a devenit o zonă de interes a proiectului național românesc. După cum demonstrează Cușco, caracterul contestat al regiunii nu s-a cristalizat în forma unor narațiuni coerente și continue, desfășurate pe parcursul întregii perioade anterioare primului război mondial. Cu toate acestea, unele momente de tensiune sporită la nivel discursiv între Imperiul rus și statul român indică în mod clar o „con competiție simbolică” asupra Basarabiei între rivalii vecini.

Abia după sfârșitul primului război mondial, într-un context internațional favorabil pentru România, Basarabia a devenit parte a statului național român. Fiind parte a acestui stat, Basarabia a devenit un obiect de dispută aprigă între București și Moscova pe parcursul întregii perioade interbelice, aceasta din urmă pretinzând dreptul său de a governa fosta gubernie a Imperiului Țarist. Articolul Svetlanei Suveică complică istoria triumfătoare glosată în mod tradițional în legătură cu unirea Basarabiei cu România în 1918. Ea arată că elita politică, economică și socială a Basarabiei nu a perceput acest eveniment drept o ruptură radicală cu trecutul, ci mai degrabă l-a abordat prin prisma amestecată a experiențelor trecutului, a confuziilor prezentului și a speranțelor de viitor. Aceste elite au deținut

forme de identitate multiple, formate în limitele spațiului convențional imperial care cultiva valori și sentimente de apartenență distincte. Confruntate cu turbulențele sociale izbucnite în Imperiul Țarist, elitele basarabene au avut de făcut o alegere dificilă. Ele au încercat să navigheze cu atenție printre fisurile politice ale situației contemporane, negociind cu înclinația lor principală de apartenență la spațiul rusesc (în cadrul căruia acestea erau o parte a unei elite imperiale mai mari), așteptând de la statul român protecția proprietății și securitatea personală în condițiile unui război fratricid în Rusia după ce bolșevicii au preluat puterea. Statutul de autonomie în cadrul statului român acordat Basarabiei în primăvara anului 1918 a avut menirea de a a înmuia tranziția regiunii de la un regim politic la altul și de a potoli preocupările populației. După cum susține Suveică în studiul ei, eliminarea autonomiei șase luni mai târziu a întărit convingerea elitelor basarabene că unirea cu România a fost o soluție temporară și că viitorul regiunii se află în cadrul unei Rusii democratice. În așteptarea unui tratat de pace care urma să pecetluiească soarta Basarabiei, membrii elitelor basarabene își îndreptau pe ascuns sau fâțiș eforturile pentru a convinge opinia publică europeană de faptul că România ar fi ocupat Basarabia cu forța și că Basarabia ar fi aparținut sferei ruse.

În studiul său, Petru Negură propune o analiză socio-istorică a scriitorilor moldoveni după anexarea Basarabiei de către Uniunea Sovietică în iunie 1940 până la recuperarea acesteia de către autoritățile române în iunie 1941. Depășind interpretarea maniheistă (colaborare trădătoare sau rezistență eroică), aplicată de obicei comportamentului intelectualilor localnici în iunie 1940 de către istoricii și intelectualii din tabăra dominantă, Negură demonstrează că majoritatea scriitorilor basarabeni care au rămas pe teritoriul ocupat de sovietici au urmat o serie de rațiuni individuale sau de grup atunci când au rămas în zona ocupată și au cooperat cu autoritățile sovietice. Aceste rațiuni erau legate fie de poziția ideologică (regionalistă sau socialistă) anterioară a scriitorilor, fie de identitatea lor etnică (evreiască), fie de toate acestea împreună. Poziția ideologică a scriitorilor își sporește însemnătatea în contextul radicalizării regimului politic din România spre sfârșitul anilor 1930 și a dictaturii regale, precum și în conjunctura internațională din acea perioadă. Autorul examinează de asemenea mecanismul binar de incluziune și excluziune pus în funcțiune de către autoritățile sovietice în scopul înrolării și integrării scriitorilor basarabeni în sistemul cultural sovietic. Scriitorii „transnistreni” (cei care au venit la Chișinău din fosta Republică Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească), supraviețuitori ai unei „selecții” brutale realizate în cadrul epurărilor în masă din 1937-1938, au obținut rolul privilegiat de „ghizi” și „tutori” ai scriitorilor basarabeni și aveau menirea să-i familiarizeze pe aceștia din urmă cu normele și „limba-

jul” sovietic, urmând să acționeze ca mediatori între nou-veniți și autoritățile sovietice.

Studiul Diane Dumitru fortifică argumentul potrivit căruia autoritățile române erau în mod clar conștiente de sensibilitatea situației în Basarabia, atunci când aceasta făcea parte din România Mare, dar și de sentimentele amestecate ale basarabenilor față de autoritățile românești. Articolul Diane Dumitru oferă o perspectivă asupra unei perioade de reevaluare drastică a populației basarabene – în vara anului 1941–, care acum este examinată prin prisma loialității și gradului său de devotament față de autoritatea românească restabilă. Autoarea demonstrează că concluziile la care au ajuns reprezentanții administrației române erau ambivalente. Într-un fel, basarabeni erau considerați că ar fi fost „contaminați” de contactul lor cu regimul comunist în perioada ocupației sovietice din 1940-1941. În același timp, această populație era văzută ca o parte integrantă a națiunii române. În conformitate cu logica naționalistă a unui stat etnocratic, românii basarabeni erau percepuți drept categoria socială demnă de cea mai mare încredere, pe când celelalte grupuri etnice indigene erau suspectate că manifestă sentimente anti-românești sau anumite afinități cu regimul sovietic, și prin urmare nu beneficiau de același nivel de încredere. Totuși, resentimentele autorităților române (în mare parte stârnite de umilințele îndurate în 1940) s-au ciocnit cu necesitățile imperative ale prezentului. Dacă trecutul cerea pedepsirea „colaboratorilor” cu puterea sovietică și răzburarea statului român, atunci interesul prezentului și viitorului aducea la suprafață necesitatea stabilizării puterii politice și găsirea unui mod de reconciliere cu populația locală din această regiune. Din punctul de vedere al oficialilor români, basarabeni ar fi trebuit să fie supuși unui proces de „reabilitare” înainte de a reveni înapoi la „normalitate”. Până atunci, însă, populația locală nu putea să se bucure de încredere deplină și din acest motiv ea urma să fie administrată de elemente devotate, predominant funcționari proveniți din Vechiul Regat sau reprezentanți verificați ai elitelor basarabene care s-au refugiat în România după anexarea sovietică din 1940.

Două decenii mai târziu, autoritățile sovietice au manifestat preocupări similare legate de loialitatea populației locale. În condițiile relaxării sistemului represiv în contextul politicii de destalinizare, multe dintre sentimentele și ideile până atunci reprimite ale locuitorilor RSSM au fost exprimate pentru prima dată în public. În afară de diferite nemulțumiri cu caracter economic și social, centrul s-a arătat alarmat în special de „atitudinile naționaliste” afișate de intelectualii moldoveni. Chiar dacă asemenea atitudini au fost exprimate doar de o fracțiune minoritară a acestui grup, apelurile la unire cu România pentru a scăpa de guvernarea Moscovei și pentru ca moldovenii să redevină stăpâni ai sorții lor au fost percepute ca o amenințare vitală la adresa regimului sovietic. În timp ce în perioada interbelică preocuparea primor-

dială a statului român a fost răspândirea ideologiei comuniste printre basarabeni, autoritățile sovietice se arătau îngrijorate de ideea atașamentului istoric, lingvistic și cultural al basarabenilor la națiunea română. Într-adevăr, aceste apartenențe culturale nu au fost șterse în timpul regimului stalinist, iar problema recunoașterii identității limbii moldovenești cu cea română a revenit în forță în perioada post-stalinistă. În noul context creat de raportul secret, pronunțat de Hrușciiov la cel de al XX-lea Congres al PCUS în 1956, încercările anterioare de creare a unei limbi moldovenești diferite de cea română au fost calificate drept o denaturare comisă de politica națională stalinistă. Intelectualii moldoveni au favorizat o apropiere a vocabularului standardizat moldovenesc de cel românesc, precum și adoptarea unui sistem gramatical comun. Aceste eforturi au favorizat, potrivit afirmației lui Igor Cașu, o „revoluție tacită” care a avut loc în RSSM: în 1957 o nouă gramatică a limbii moldovenești a fost adoptată oficial, fapt care a permis o apropiere parțială între RSSM și România. Acest lucru a avut, între altele, consecințe directe asupra politicii de cadre, din moment ce ea implica renegocierea relației dintre elitele culturale de origine transnistreană și elitele basarabene. Elitele originare din Transnistria (fosta RASSM) au dominat până la jumătatea anului 1955, fiind atașate de un grai autohton moldovean rusificat, cel în care au fost educați înainte de 1940 în RASSM. Elitele basarabene, din contră, au fost familiarizate cu limba română literară, folosită în România interbelică, când Basarabia făcea parte din România. Cașu argumentează că victoria simbolică în cazul problemei limbii literare moldovenești / române și problema gramaticii au avut consecințe imediate și de lungă durată asupra RSSM și a moldovenilor. De fapt, ea practic pregătește și anticipează agenda Perestroikăi, care va fi pusă în aplicare începând cu a doua jumătate a anilor 1980.

Cronologia evenimentelor din ultimul deceniu sovietic în Republica Moldova, care au culminat cu independența din august 1991, este atent reconstituită în articolul lui Sergiu Musteață, care conturează o dinamică oarecum ambivalentă a tranziției democratice în această fostă republică sovietică. Pe de o parte, moldovenii, ca și multe alte naționalități din URSS, și-au revendicat masiv drepturile și libertățile lor legitime (libertatea de exprimare, autonomie etno-națională și administrativă) la sfârșitul anilor 1980. Cu toate acestea, autorul ne arată că o mare parte a societății moldovenești (precum și întreaga societate sovietică) a rămas ezitantă în fața acestor schimbări tumultuoase. În jurul anului 1990, elitele reformatoare deopotrivă cu cele conservatoare duceau o luptă politică intensă pentru a convinge această „majoritate tăcută” să se alătore fie susținătorilor schimbării, fie forțelor favorabile *status quo*-ului. Evenimentele din anii 1989-1991 pot fi interpretate anume în lumina acestei dinamici (și negocieri) politice și sociale oscilatorii între agenții schimbării și forțele conservatoare. Această

luptă nu a încetat după declarația de independență din 27 august 1991 (în urma eșuării puciului pro-sovietic de la Moscova). După războiul din 1991-1992 din Transnistria și deteriorarea bruscă a nivelului de trai pe parcursul următorilor ani, în 1994 majoritatea populației Republicii Moldova a susținut venirea la putere a unui partid format din fostele elite administrative. „Revoluția cu cântece” de la sfârșitul anilor 1980 și începutul anilor 1990 a dus la dezamăgiri profunde pe fundal de crize și precarizare, o nostalgie pro-sovietică generalizată și, la nivel politic, la o „restaurație de catifea” de lungă durată.

În general, pe durata ultimelor două decenii fiecare dintre anii discutați mai sus, cu contextul lor istoric respectiv, au constituit subiectele unor debateri istoriografice aprinse și dispute continue dintre partide politice adverse, precum și miza unor „războaie memoriale” zgomotoase. Susținătorii discursului istoric naționalist și apărătorii „ortodoxiei memoriale” au proclamat anumiți ani drept ani fondatori ai națiunii sau ai „poporului nostru”, și au calificat alți ani drept „pagini negre” ale „istoriei noastre”. În mod similar, perioadele ce au urmat acestor evenimente cruciale au fost clasificate și interpretate în aceeași cheie maniheică și eshatologică. Dimensiunea memorială – și, deci, polemică – este înscrisă, implicit sau explicit, în conținutul tuturor studiilor din această culegere. Majoritatea studiilor participă la o dezbatere academică, dar cu implicații simbolice și identitare inevitabile, prezentând un punct de vedere alternativ (dacă nu opus) celui dominant în mediul istoriografic și intelectual din Republica Moldova și din regiune (Europa Centrală și de Est). Studiul lui Alexandr Voronovici propune o analiză salutară a instrumentalizării „materialului” istoric pe post de blocuri de construcție în anumite proiecte politice contemporane. Studiul său pune în evidență calculele politice complexe ale elitelor politice și intelectuale din Transnistria, care iau în considerație potențialele avantaje și dezavantajele includerii în discursul legitimator al regiunii separatiste a creării Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești în 1924, în calitate de statalitate fondatoare a Republicii Moldovenești transnistrene nerecunoscute.

Așa cum transpare din istoria relatată în acest volum, teritoriul actual al Republicii Moldova nu a fost niciodată un subiect geopolitic autonom înainte de 1991. Numeroși lideri de opinie, actori politici și oameni de rând refuză, până astăzi, să-i accepte deplina autonomie și legitimitatea intrinsecă. În mentalitatea colectivă a multora, Republica Moldova și populația care locuiește pe acest teritoriu continuă să-i perceapă mai degrabă apartenența la zona de influență rusească sau la cea românească. Și din această perspectivă, Moldova a fost și va rămâne în viitorul apropiat o zonă frontalieră fluidă.

Diana Dumitru, Petru Negură

Moldova: A Borderland's Fluid History

Introduction

This special issue of PLURAL comprises a series of articles initially published in English in EUXEINOS. Governance and Culture in the Black Sea Region (no. 15-16/2014) of the University of Saint-Gallen, Switzerland, in collaboration with History and Geography Faculty, Pedagogical State University „Ion Creangă”. Since these studies present a special interest for readers in the Republic of Moldova and Romania, the editors of PLURAL, with the generous support and permission of EUXEINOS, decided to publish these articles in Romanian in this issue.

The following articles focus on the historical transformation that occurred in a territory where various political and cultural influences met and mingled, and which today is known as the Republic of Moldova. Strongly influenced by the competing expansionist ambitions and “civilizing” missions of the powerful political entities that historically controlled this part of the world, the indigenous population was subjected to multiple cultural fractures and overlaying stratifications under Ottoman, Tsarist, Romanian, and Soviet dominance. Nine articles explore the history of this region through a selection of events, which arguably form a crucial timeline for the destiny of the populace inhabiting this land. When read in their entirety, these studies will assist the reader in scrutinizing the dense and curious history of this borderland zone and contemplating the metamorphoses of the locals' identity.

The current volume is structured around the most decisive years of the history of Bessarabia and Transnistria, with an exclusive focus on the 19th and the 20th centuries. Each of the included studies explores a particular year which brought a major political change – usually a transfer from one polity to another – to this land, and which had significant cultural, social, and economical effects for local residents. Specifically, the authors chose to weave their accounts around the years 1812, 1878, 1918, 1924, 1940, 1941, 1956, and 1991. While the authors focused on somewhat obvious historical milestones in their selection of years, they took a more offbeat path in their choice of explored subjects. The editors of this volume hope that this felicitous combination of structure and content will allow the reader to familiarize him or herself with the highlights of Moldovan history and, at the same time, gain a deeper understanding of the key issues consuming the local society over time.

While clearly differing in terms of timing and categories of interest, the selected topics of the case studies do not have a spasmodic character. All articles are deeply anchored in the investigation of this region's transition from one polity to another and in their ensemble aim to provide the reader with a panoramic view of Moldovan history and a proper grasp of the transformations at the grass-root level during the cardinal political changes. The authors stress various processes and models of modernization put into motion during the 19th and 20th centuries in this region. They take note of the actions promoted by the incumbent empire, nation-state, or federal formation, and examine the incongruous involvement in these actions both of the regional elites (political and intellectual), as agents of reformation or mediators, and the masses – “the people” – either as a target public, or as a legitimating discourse.

As mentioned earlier, the territory investigated by these studies has the idiosyncrasy of a borderland. As many historians will be forced to agree, until the 20th century Bessarabia (and in particular Transnistria) could not be described as a realm of cultural and intellectual buoyancy. When integrated into various state formations, the perceived core mission of this peripheral area was predominantly a strategic one, either of a defensive or of an expansionist character. It is revealing in this sense that the majority of illustrious personalities selected by historians as “Romanian Bessarabians” or as “Moldovans” were educated and established themselves outside Bessarabia until the beginning of the 20th century: in Constantinople, in Russia's capital, or in the western part of the Principality of Moldova. The economic and cultural development of Bessarabia and Transnistria sped up during the 20th century, when some of the modernizing and “high-modernist” models of social engineering and national construction started to be tested in order to integrate the population of this territory into rivaling states / political regimes (correspondingly Romania and the USSR). In all these cases the models of political governance and identification imposed on the population of this region were imported from the outside and were not an “autochthonous” production of the indigenous elites.

The peripheral status of the region during the last two centuries and earlier profoundly shaped not only the identity of its inhabitants, but also demographic, economic, and cultural processes as well as the practices of governing political regimes, and the survival strategies of the local population. The articles in this volume tend to suggest that one of the major concerns of various incumbent regimes continued to be the unsettled sense of loyalty of the population of this land. Accordingly, the authors' attention gravitates towards the interactions between the freshly established authorities (be it 1812, 1918, 1940, or 1941) and the indigenous population of this region, both elites and “masses.” As visible from these studies, local elites

and ordinary people were cautiously embracing strategies of integration, accommodation and self-preservation, while facing the centralizing and homogenizing efforts of new centers of political power and dealing with the new authorities and their implanted elites. The painful transition from one administration to another usually forced the locals to make significant efforts to legitimize themselves and adapt to the rules and criteria imposed by new authorities. These efforts varied widely from integration into the new structures of the incumbent regime and to the refusal or inability to cooperate with the new authorities. Simultaneously, the new authorities were compelled to adjust their strategies of governance towards the local population, either attempting to find a *modus vivendi* with the institutions, laws, and indigenous customs, or through their radical transformation, sometimes by using repressive means.

The studies by Victor Taki and Andrei Cușco highlight these careful acts of balancing these opposite principles of power after the incorporation of the territory between Prut and Dniester into the Russian Empire in 1812. The authors manage to detail the heterogeneous and frequently contradictory attempts of the tsarist bureaucrats to define the status and functioning of this new gubernia, while contemplating what would be the appropriate model for governance of this region. In doing so, they aim to effectively fit together both the local traditions and the interests and ambitions of the empire. The administrative and symbolic formation of this gubernia was, in the end, the point of convergence and the fruit of compromise between seemingly contradictory visions, but in essence it projected together the expansionist ambition of the Russian Empire and its “civilizing mission.” After the second half of the 19th century, once the Romanian national state was created, Bessarabia became a zone of interest of the Romanian national project. As Cușco demonstrates, the contested character of the region did not crystallize in the form of two coherent and continuous narratives that spanned during the whole pre-World War I period. Yet some moments of heightened discursive tension between the Russian and Romanian polities clearly indicated the “symbolic competition” over Bessarabia among the neighboring rivals.

It was only after the end of the World War I, under an international context favorable for Romania, that Bessarabia became part of the Romanian national state. While part of this state, Bessarabia formed an object of fierce dispute between Bucharest and Moscow during the entire interwar period, the latter claiming its own rights to govern the former region of the Tsarist Empire. Svetlana Suveică's article complicates the usual triumphalist story of the union of Bessarabia with Romania in 1918. She indicates that the Bessarabian political, economic and social elite did not perceive this event as a radical rupture with the past, but rather approached it from

the mixed prism of the past experiences, present confusions, and future hopes. These elites held multiple forms of identity, shaped around the conventional imperial space which cultivated distinct values and sentiments of belonging. Once faced with the erupted social turbulence in the Tsarist Empire, the Bessarabian elites had a difficult choice to face. They tried to carefully navigate through the political rifts of the contemporary situation and trade their primary inclination of belonging to the Russian space (where they were part of a large imperial elite) for the protection of their property and personal security by the Romanian state under the conditions of a raging war in Russia after the Bolsheviks seized power. The status of autonomy within the Romanian state granted to Bessarabia in the spring of 1918 was meant to soften the region's transition from one polity to another and to appease the population's concerns. As Suveică argues in her study, the abolition of autonomy six months later strengthened the Bessarabian elites' conviction that the union with Romania was a temporary solution and that the future of the region lies within a democratic Russia. In their anticipation of a peace treaty which would seal the fate of Bessarabia, the members of Bessarabian elites either covertly or openly directed their efforts towards persuading the wider European public that Romania occupied Bessarabia by force and that Bessarabia belonged to the Russian sphere.

In his study, Petru Negură proposes a socio-historical analysis of Moldovan writers after the annexation of Bessarabia by the Soviet Union in June 1940 until her recovery by the Romanian authorities in June 1941. Going beyond the Manichaeian interpretation (treacherous collaboration or heroic resistance) usually applied to the local intellectuals' behavior in June 1940 by contemporary mainstream historians and intellectuals, Negură shows that most Bessarabian writers who remained in the territory occupied by the Soviets had a number of individual or group reasons to stay in the occupied zone and to cooperate with the Soviet authorities. These reasons were related to the writers' previous ideological (regionalist or socialist) positions, to their ethnic (Jewish) identity, or to all of these simultaneously. The writers' ideological positions were especially significant when put into the context of radicalization of the political regime in Romania during the late 1930s and the royal dictatorship and in particular international conjuncture. The author also examines the binary mechanism of inclusion and exclusion set up by the Soviet authorities in order to enroll and integrate the Bessarabian writers into the Soviet cultural establishment. The 'Transnistrian' writers (coming to Chişinău from the former Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic), the survivors of a lethal 'selection' of the 1937-1938 purges, were entitled to play a privileged role of 'teachers' toward the Bessarabian writers and were meant to coach the latter

into the new Soviet norms and 'language', and to act as mediators between newcomers and Soviet authorities.

The study by Diana Dumitru reinforces the idea that the Romanian authorities were clearly aware of the sensitive situation inside Bessarabia while part of Greater Romania and of the Bessarabians' mixed feelings towards the Romanian administration. Dumitru's article offers a window into a time of the Bessarabian population's categorical reappraisal – the summer of 1941–, examined through the prism of loyalty and its degree of faithfulness towards the reestablished Romanian authority. The author infers that the conclusions drawn by the representatives of the Romanian administration were ambivalent. The Bessarabians were deemed to be, in a way, "contaminated" by their contact with the communist regime during the 1940-1941 Soviet occupation. Yet at the same, this population was viewed as an integral part of the Romanian nation. Very much in line with the nationalistic logic of an ethnocratic state, the Bessarabian Romanians were perceived as the most trustworthy social category, while other indigenous ethnic groups were suspected of anti-Romanian sentiments, were considered to share an affinity for the Soviet regime, and did not enjoy the same level of confidence. However, the Romanian authorities' resentments (mostly aroused by the humiliations endured in 1940) collided with imperious necessities of their present. If the past demand the punishment of "collaborators" with the Soviet power and the revenge of the Romanian state, then the interest of the present and future brought to the surface the necessity to stabilize political power and to find reconciliation with the local population from this region. In the views of Romanian officials, the Bessarabians had to undergo a process of "rehabilitation" before returning back to "normality." Until then, the local populace could not be fully trusted and had to be administered by devoted elements, predominantly functionaries originating from the Old Kingdom, or verified member of the Bessarabian elites who took refuge in Romania after the Soviet annexation of 1940.

More than two decades later after the second takeover of the Bessarabian region, the Soviet authorities were not spared of similar concerns related to the faithfulness of local population. Under the relaxed conditions facilitated by de-Stalinization, many of the repressed feelings and ideas of inhabitants of the MSSR were first voiced in public. Aside from various grievances of economic and social character, the center was especially alarmed by the "nationalistic attitudes" displayed by the Moldovan intellectuals. Even if expressed only by a tiny minority, the calls to unite to Romania, to escape from Moscow's rule, and to become the masters of their own fate were perceived as a vital threat to the Soviet regime. While during the interwar era the Romanian state's primary concern was the infiltration of Communist ideology among Bessarabians, the Soviet authorities'

unease was fostered by the idea of the Bessarabians' historical, linguistic and cultural affiliation with the Romanian nation. Indeed, these cultural connections were not obliterated during the Stalinist regime, and the issue of recognition of the Moldavian language as Romanian returned with full force in the post-Stalinist era. In the new context created by the secret speech, the previous attempts to forge a Moldavian language different from Romanian were portrayed as part of the distortion of the Stalinist nationality policy. Moldavian intellectuals favored a rapprochement of the standard vocabulary of Moldavian to the Romanian one as well as the adoption of a common scheme of grammar. As Igor Cașu claims, these efforts fostered a "tacit revolution" took place in the MSSR: in 1957 a new grammar of the Moldavian language was officially adopted, which allowed for the desired rapprochement. This also had direct consequences for cadre policy too, since it implied a renegotiating of the relationship between the Transnistrian cultural elites and the Bessarabian elites. The Transnistrian elites were dominant until mid-1955 and attached to a Russified Moldavian vernacular, the one they were educated in before 1940 in the MASSR. The Bessarabian elites, by contrast, were attached to the Romanian literary standard, which was used in interwar Romania when Bessarabia was a part of Romania. Cașu attests that the symbolic victory over the Moldovan/Romanian literary language and the grammar issue had immediate and long run consequences for the MSSR and the Moldovans. It basically prepared and anticipated the agenda of Perestroika starting in the 1980s.

The chronology of the events from the last Soviet decade in Moldova, which culminated with its independence in August 1991, is thoroughly reconstituted by Sergiu Musteață in his article and shows a somewhat ambivalent dynamic of the democratic transition in this former Soviet republic. On the one hand, the Moldovans, like many other nationalities from the USSR, massively expressed claims of legitimate rights and freedoms (freedom of speech, ethno-national and administrative autonomy) in the late 1980s. However, certain data revealed by the author indicate that a large part of Moldovan society (and the entire Soviet society as well) remained hesitant in face of those tumultuous changes. Around the year 1990, the reformist and conservative elites alike carried out an intense political battle to persuade this 'silent majority' to join either the proponents of change, or the forces favourable to status quo. The events of the years 1989-1991 can be interpreted in the light of these back-and-forth social and political dynamics –and negotiations – between the agents of change and conservative forces. This fight did not stop after the declaration of independence on 27th of August 1991 (following the fail of the pro-Soviet putsch in Moscow). After the 1991-1992 war in Transnistria, and the sudden deterioration of the standard of living in the following years, the majority of the Moldovan pop-

ulation supported the coming to power of a party consisting of the former administrative elites in 1994. The 'singing revolution' of the late 1980s and of the early 1990s resulted in to profound disappointments, pro-Soviet nostalgia and, at a political level, a long 'velvet restoration.'

In general, during the last two decades each of the discussed years and their related historical context have been subjects of fierce historiographical debates and continuous wrangling between opposing political parties as well as vociferous "wars of historical memories (and commemorations)" in the Republic of Moldova. The supporters of a national historical narration and "memorial orthodoxy" proclaimed certain years as the founding years of the nation, or of "our" people, and categorized other years as "black pages" of "our history". In a similar way were categorized the periods that followed after these watershed events; all equally interpreted in an eschatological key. The memorial dimension and its polemic aspect are implicitly or explicitly inscribed in the content of the studies included in this volume as well. Most of these studies, which take part in an academic debate with inescapable symbolical and identity implications, present an alternative or even an opposite view to the dominating paradigm of interpretation of history among the pundits and intellectuals from the Republic of Moldova and Central and Eastern Europe. The study by Alexandr Voronovici includes a fine analysis of the instrumental usage of historical "material" as building blocks for contemporary political projects. His research display the complex political calculations of the Transnistrian political and intellectual elites, when contemplating the potential benefits and drawbacks of the inclusion into the separatist region's legitimizing narrative of the creation of the Moldovan Autonomous Soviet Socialist Republic in 1924, as the first statehood of the unrecognized Transnistrian Moldovan Republic.

As clearly visible in the history narrated in this volume, was the territory of the contemporary Republic of Moldova was never an autonomous geopolitical subject until 1991. As part of this particular historical constellation, some individuals and political actors refuse to accept its full autonomy and intrinsic legitimacy even until today. In the collective mentality of many people, the Republic of Moldova and its inhabiting populace continue to belong either to the Russian or Romanian areas of power. From this perspective, Moldova was and will still be a fluid borderland for the foreseeable future.

Diana Dumitru, Petru Negură

1812 și crearea regiunii Basarabia: construirea provinciei sub dominația imperială rusă

Victor TAKI

Abstract

This article addresses the policies of the Russian authorities in Bessarabia in the two decades that followed the annexation of this territory in 1812. It examines the process of discursive and administrative construction of the Bessarabian province out of the territories that for centuries existed under different political jurisdictions. The article argues that the early Russian accounts of Bessarabia re-described these territories into a single whole, a province whose exotic nature and population distinguished it from other parts of the Russian Empire. The article further claims that each of the three consecutive attempts to define the form of administration of Bessarabia undertaken by the Russian authorities in the years following 1812 reflected a different perception of the province's place within the imperial space. Thus, the initial idea to use Bessarabia as a conduit of Russian influence in the European Turkey gave place to the vision of this province as part of Russia's self-governing Western borderlands and finally to the re-definition of Bessarabia as part of New Russia. Without fully negating its predecessor, each new vision and the accompanying administrative changes consolidated the discursive and institutional identity of Bessarabia, which ultimately enabled this province to outlast the empire that created it.

Conform tratatului de pace de la București, încheiat între Imperiul Otoman și Imperiul Rus în data de 16 mai 1812, râul Prut, „de la punctul său de intrare în Principatul Moldovei până la confluența sa cu Dunărea, precum și malul stâng al celui din urmă fluviu devin noua frontieră între cele două imperii”.¹ Delimitând noua frontieră, tratatul, cu toate acestea, nu a reușit să ofere un nume pentru teritoriul care urma să fie incorporat în componența Imperiului Rus. A fost nevoie de câțiva ani pentru ca regiunea anexată să fie identificată, în mod sistematic, sub denumirea de „Basarabia”.² Istoricii care descriu cuceririle teritoriale sau anexările deseori presupun că teritoriile respective existau ca unități geografice separate și identificabile în momentul cuceririi. Totuși, istoria timpurie a Basarabiei ne sugerează că nu se întâmplă întotdeauna astfel. Acest articol folosește exemplul

---

¹ A se vedea textul tratatului publicat în *Polnoie Sobranie Zakonov Rossiiskoi Imperii*, ser. 1, vol. 32, 316-322. În continuare va fi citat: *PSZ*.

² Majoritatea istoricilor moderni derivă originile termenului „Basarabia” de la dinastia Basarabilor, domni ai Țării Românești, care și-au extins autoritatea asupra teritoriului situat între cursurile inferioare ale Nistrului, Prutului și Dunării în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, înainte ca aceste ținuturi să devină o parte a Principatului Moldovei.

basarabean pentru a demonstra că însăși cucerirea imperială contribuie, uneori, la construcția simbolică și administrativă a unor noi regiuni formate din teritorii care fuseseră legate destul de slab unele de altele, în trecut.

Ținuturile anexate de Rusia în 1812 erau compuse din trei tipuri diferite de teritorii. Pe de o parte, existau regiunile estice ale Principatului Moldovei, care cuprindeau părțile centrale și nordice ale interfluviului pruto-nistrean. Populate, în cea mai mare parte, de țăranii de etnie română, aceste teritorii aveau o structură socială ceva mai deficitară în comparație cu teritoriile situate la vest de râul Prut, care constituiau nucleul istoric al Principatului Moldovei. Foarte puțini boieri moldoveni locuiau permanent la est de Prut, chiar dacă mulți dintre ei își aveau proprietățile funciare acolo. Regiunile orientale ale Moldovei de până la 1812 erau, de asemenea, cele mai puțin urbanizate, iar toate cele douăsprezece târgușoare din această regiune se aflau în proprietatea privată a boierilor și mănăstirilor. Acest lucru era valabil și pentru viitoarea capitală a Basarabiei rusești – Chișinău, care se afla, înainte de 1812, în proprietatea mănăstirii Galata din Constantinopol. Mănăstirea Galata, la rândul ei, era închinată Bisericii Învierii din Ierusalim și era, astfel, administrată de reprezentantul Patriarhului ortodox de Ierusalim. În general, caracterul social specific al regiunilor estice ale Moldovei de până la 1812 s-a reflectat în statutul lor administrativ deosebit. În timp ce regiunile de la vest de Prut erau subordonate „miniștrilor de interne” moldoveni din perioada modernă timpurie (*vornicilor*), ținuturile din est erau plasate sub jurisdicția unor guvernatori speciali – *serdari* – care depindeau, în mod direct, de domnitorul Moldovei.³

Trăsăturile sociale și administrative speciale ale Moldovei de Est de până la 1812 erau reflectate și în similitudinile sale în raport cu celelalte două tipuri de teritorii din care se compunea interfluviul pruto-nistrean, și anume regiunile fortărețelor otomane și stepa Bugeacului. Deși la sfârșitul secolului al XIV-lea domnitorul moldovean Roman Mușatinul și-a consolidat domnia asupra întregului teritoriu „de la munte (Carpați) până la Mare(a) (Neagră)”, la sfârșitul secolului al XIV-lea, controlul succesorilor săi asupra părții sudice a Principatului s-a dovedit a fi efemer și contestat. Deja în anul 1484, Ștefan cel Mare (1457-1504) a trebuit să cedeze fortărețele Akkerman (Cetatea Albă) și Chilia, precum și regiunile adiacente acestora, respectiv, de la gurile Nistrului și din delta Dunării, sultanului otoman Baiazid II. Populația acestor regiuni a fost, astfel, plasată sub autoritatea guvernatorilor fortărețelor otomane și a devenit *reaya* - supuși direcți ai sultanu-

³ Fiind aleși dintre boierii moldoveni de prim rang, care erau deseori rude ale domnitorului, *serdarii* aveau sub control județele Orhei, Soroca și Lăpușna ale Principatului Moldovei și aveau sub comanda lor o forță paramilitară considerabilă, care număra aproximativ 3000 de călăreți. A se vedea P. P. Svin'in, "Opisanie Bessarabii," *Stratum plus*, no. 6 (2000-2001): 381.

lui care plăteau taxă personală (capitația). Cu timpul, această categorie a legii islamice a început să desemneze nu numai locuitorii civili, ci și, așa după cum se pare, în exclusivitate în lumea otomană, chiar teritoriile pe care locuiau aceștia. Perioada modernă timpurie a cunoscut și înstrăinarea altor teritorii moldovenești situate la est de Prut și transformarea lor în regiuni ale raialelor. În 1538, ca urmare a campaniei lui Suleiman II în Moldova, otomanii au construit fortăreața Bender pe Nistru, care a fost urmată de Ismail (1595) și Reni (1622) pe Dunăre, iar apoi și de Hotin (1713), pe cursul superior al Nistrului. Deoarece nivelul impozitării în regiunile raialelor se putea dovedi a fi, în fapt, destul de bând, țăranii aveau posibilitatea să scape de povara crescândă a impozitelor din cuprinsul teritoriilor rămase în componența Principatului Moldovei la est de Prut, ceea ce explică relativa subpopulare a acestor teritorii către anul 1812.

Un alt motiv general pentru densitatea scăzută a populației din Moldova de Est era prezența permanentă a hoardelor tătarilor Nogai în partea de sud a interfluviului pruto-nistrean. La puțin timp după apariția Hanatului Crimeii și după transformarea sa într-un stat vasal al Imperiului Otoman, în anul 1475, hanii din Crimeea au început să se erijeze în succesori ai lui Ginghis Han. În această capacitate, reprezentanții dinastiei Ghirai din Crimeea au reușit să câștige loialitatea și controlul asupra câtorva hoarde nogaiice. Acest lucru le-a oferit nogailor posibilitatea de a se stabili în ținuturile de stepă situate de-a lungul litoralului nordic al Mării Negre. Una dintre aceste hoarde s-a stabilit în regiunea pe care tătarii au numit-o Bugeac, adică colțul occidental extrem al stepii est-europene (cunoscută, de asemenea, sub denumirea de Stepa Kipciak), formată de confluența Prutului și a Dunării. Aflată sub dubla suzeranitate a hanilor Crimeii și a sultanilor otomani, hoarda Bugeacului îi sfida uneori pe ambii suzerani (de exemplu, în anii 1620 și 1630, precum și la începutul secolului al XVIII-lea).⁴ În alte perioade, ținuturile acesteia reprezentau baza de putere și de operații a unor hani ai Crimeii (ca, de exemplu, în cazul lui Kyrym Giray, care a condus ultimul raid al tătarilor din Crimeea în interiorul teritoriilor rusești, în iarna anilor 1768-1769). Apropierea față de tătarii nogai și față de alte triburi tătărăști, care nu abandonaseră încă cu totul practicile nomade, supuneau teritoriile populate de români din regiunile centrale și nordice ale interfluviului pruto-nistrean unor devastări periodice, ultima dintre care s-a soldat cu incendierea târgului Chișinău, în anul 1766.⁵ În timpul războiului ruso-otoman din 1768-1774, dorința hoardei din Bugeac de a-și crește independența față de otomani i-a îndemnat să inițieze negocieri cu guver-

⁴ V. V. Trepavlov, *Istoria Nogaiskoi ordy* (Moscova: Vostochnaia literatura, 2002), 451.

⁵ Judecând după numărul călăreților pe care Hoarda era în stare să îi echipeze pentru luptă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, populația sa totală ar fi putut atinge o cifră de până la 250000 oameni. A se vedea, *ibid.*, 453.

nul rus, care avea intenția și a încercat să îi mute pe tătarii nogai pe malul drept al râului Kuban, pentru a slăbi Hanatul Crimeii.⁶ Totuși, doar o parte din hoardă a părăsit Bugeacul în această perioadă. Ceilalți au rămas acolo până în timpul războiului ruso-turc din 1806-1812, când guvernatorul militar al Odesei, Armand Emmanuel Duplessis, duce de Richelieu, îngrijorat în ceea ce privește securitatea orașului său, a organizat strămutarea lor mai întâi în interiorul Rusiei, iar mai apoi – pe teritoriul Imperiului Otoman.⁷ După aceea, atât stepa goală a Bugeacului, cât și fostele regiuni ale raialelor, au fost declarate pământuri ale coroanei rusești și au fost reunite sub o administrație comună cu regiunile estice ale Principatului Moldovei.

Primele decenii de după 1812 s-au caracterizat prin persistența toponimiei tradiționale, dar și prin legături economice și chiar politice permanente cu Principatul Moldovei. Astfel, noua graniță a tăiat vechiul județ Iași în două, separând cea mai mare parte a teritoriului său de pe malul stâng al Prutului de centrul acestuia – orașul Iași (care era, de asemenea, capitala Principatului Moldovei). Cu toate acestea, unul dintre județele Basarabiei și-a păstrat denumirea de Iași încă mulți ani după anexare. Același lucru era valabil și în cazul moșiilor boierilor moldoveni, mulți dintre care dețineau pământuri pe ambele părți ale Prutului. În 1812 acestora li s-a acordat un termen de trei ani, în cursul căruia ei trebuiau să se hotărască asupra locului lor permanent de reședință și să-și vândă proprietățile de peste graniță. Totuși, mulți boieri au preferat să păstreze o atitudine de expectativă și au reușit să obțină câteva amânări ale acestui termen. Deoarece exportul oilor și vitelor către Istanbul constituia una dintre cele mai importante surse de venituri din regiune, crearea noii frontiere a cauzat nemulțumiri în rândurile populației locale, ceea ce s-a reflectat în contrabanda care a persistat pe parcursul întregii perioade de dominație rusească. În absența unui serviciu special al gărzii de frontieră, granița era păzită de regimente de cazaci (care includeau și musulmani). Nepotrivirea cazacilor pentru această funcție reprezenta un motiv de îngrijorare pentru primul reprezentant plenipotențar al împăratului în Basarabia, A. N. Bahmetiev.⁸

Noua frontieră imperială s-a dovedit a fi destul de efemeră și ușor penetrabilă în timpul războaielor grecilor din Imperiul Otoman. La începutul lunii mar-

⁶ Alan W. Fisher, *The Russian Annexation of the Crimea, 1772-1783* (Cambridge: Cambridge University Press, 1970), 34-37.

⁷ Willard Sunderland, *Taming the Wild Field: Colonization and Empire on the Russian Steppe* (Ithaca: Cornell University, 2004), 112.

⁸ "Vsepoddanneishii doklad polnomochnogo namestnika Bessarabskoi oblasti A. N. Bakhmetieva," 7 iulie 1816, N. F. Dubrovin (ed.) *Sbornik istoricheskikh materialov izvlechenykh iz arkhiva Sobstvennoi Ego Imperatorskogo Velichestva Kantseliarii*. 14 vol. (St. Petersburg: Gosudarstvennaia tipografia, 1876-1913), 7: 302.

tie 1821, detașamentele Eteriei au trecut Prutul în principatul vecin al Moldovei. Câteva săptămâni mai târziu, boierii moldoveni implicați în mișcarea grecilor s-au refugiat la Chișinău pentru a se salva de răzbușnarea otomanilor. Războiul ruso-otoman din 1828-29 și ocupația rusă a Moldovei și a Țării Românești, care au durat până în 1834, au abolit, de fapt, cu totul granița de pe Prut. În același timp, păstrarea liniei de carantină de-a lungul Nistrului până în anul 1830 făcea, uneori, comunicarea dintre Basarabia și restul Imperiului Rus să fie mai dificilă decât comunicarea dintre Basarabia și Principatele vecine. Această situație s-a schimbat doar la mijlocul anilor 1830, după evacuarea trupelor ruse din Moldova și Țara Românească și după restabilirea frontierei rusești pe Prut.⁹ Cu toate acestea, chiar și după această dată, granița a rămas poroasă și ușor de trecut, așa cum ne arată existența, în continuare, în Basarabia, a așa-numitelor „mănăstiri închinat”, care se aflau sub jurisdicția patriarhilor ortodocși din Orient.

Crearea noii frontiere s-a desfășurat în paralel cu construirea activă a noii provincii atât la nivel discursiv, cât și la nivel instituțional. Câteva descrieri statistice ale Basarabiei, care au apărut după 1812, le-au ajutat cititorilor să perceapă acest teritoriu ca pe o singură regiune. Aceste descrieri minimalizau diferențele dintre variatele părți ale interfluviului pruto-nistrean și, în același timp, accentuau caracteristicile comune pentru întreaga regiune. Prima dintre aceste descrieri, compusă de Piotr Kunițki, folosea încă noțiunea de „Basarabia” în sensul său original, desemnând partea sudică a teritoriului dintre Prut, Nistru și Dunăre, care cuprindea și Bugeacul. El folosea termenul „regiunea Trans-Nistreană” pentru a desemna toate pământurile situate între cele trei râuri. Autorul menționa cele trei părți componente ale noii provincii rusești, și totuși afirma că ele „nu sunt separate una de alta de râuri și munți și, în afară de asta, sunt unite prin moravurile și obiceiurile comune ale locuitorilor, fiindcă atât Basarabia *stricto sensu*, cât și raiaua Hotinului, au aparținut cândva Principatului Moldovei.”¹⁰ Unitatea noii provincii era, astfel, demonstrată prin intermediul unor argumente istorice și geografice. Anexarea rusă putea fi, astfel, prezentată ca o restaurare a unității istorice a ținuturilor moldovenești, care fuseseră împărțite în urma cuceririi otomane. În același timp, autorii ruși erau la fel de interesați în a sublinia deosebirea și specificul istoric al Basarabiei în raport cu restul Moldovei ca și de a sublinia unitatea fundamentală a noii provincii. Astfel, Pavel Șabelski, autorul unei alte descrieri timpurii a Basarabiei, accentua importanța provinciei pentru otomani, dar și rolul acesteia de grânar al Constantinopolului, de rând cu Egiptul. Iată de

⁹ Iulian Frunțașu, *O istorie etnopolitică a Basarabiei* (Chișinău: Cartier, 2002), 32.

¹⁰ Petr Kunitzskii, *Kratkoie statisticheskoie opisanie Zadnestrovskoi oblasti* (St. Petersburg: Glazunov, 1813), 6.

ce Basarabia, conform opiniei lui Șabelski, „a fost întotdeauna separată de Moldova, fiind plasată sub administrarea directă a pașelor otomane”.¹¹

În mod destul de paradoxal, construirea discursivă a Basarabiei presupunea și afirmarea diferenței sale față de alte provincii rusești. Retică asimilaționistă, care accentua fuziunea organică a Basarabiei cu restul Imperiului Rus, era, mai curând, caracteristică pentru sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Din contră, în primele decenii de după 1812, autorii ruși se axau, mai ales, pe natura exotică a Basarabiei, care o făcea profund deosebită față de provinciile interne ale Rusiei. Deși frontiera imperiului ajunsese până la Prut, autorii ruși continuau să considere Nistrul drept „adevărata graniță dintre țările civilizate și cele semi-barbare”.¹² Această graniță civilizațională coincidea și cu cea climatică, dincolo de care rușii descopereau o țară a cărei natură o găseau exotică, chiar și în comparație cu stepa ucraineană, fără a mai vorbi de clima aspră a Marii Câmpii Ruse. Bogățiile florei și faunei basarabene erau, cumva, o compensație pentru caracterul primitiv al agriculturii locale. Câmpiile Basarabiei, acoperite cu flori necunoscute în Rusia, și murmurul milioanelor de insecte care umpleau aerul stepelor în timpul nopților produceau o mare impresie asupra călătorilor ruși. Era chiar mai ușor ca Basarabia să fie imaginată drept un „tărâm al făgăduinței” pentru cei care făceau călătoriile imaginare în regiune prin intermediul lecturii „revistelor groase” în cele două capitale ale imperiului. Necesitatea de a justifica pierderile suportate în timpul precedentului război ruso-otoman explica tendința de a exagera varietatea bogățiilor locale, ceea ce este evident, de exemplu, în etichetările Basarabiei ca „grânarul Constantinopolului, asemănător Egiptului”.¹³ Apartenența Basarabiei la Imperiul Rus era cu atât mai prețioasă cu cât, contrar teritoriilor din sudul Caucazului, care „se învecinau cu popoare ostile și prădătoare”, această regiune avea „un aer curat, o climă sănătoasă, o abundență de fructe sudice, numeroase izvoare și cascade”, și toate acestea în vecinătatea „blânzilor și supușilor moldoveni”.¹⁴ Povestirile despre „aroma salcâmlor, cântecul privighetorilor, morunii uriași din râuri și cantitatea inepuizabilă de vânat din regiunile mlăștinoase” transformau Basarabia într-un tărâm de poveste pentru locuitorii înzăpezitei Moscove sau al mereu ploiosului Sankt Petersburg.¹⁵ Descrieri exuberante de felul celor de mai sus erau dublate de zvonuri privind căldura insupor-

¹¹ Pavel Șabelskii, „Kratkoie istoricheskoe obozrenie Bessarabii,” *Syn Otechestva*, no. 15 (1815): 35.

¹² A. I. Mikhailovskii-Danilevskii, „Vospominania za 1829 god,” *Russkaia starina*, no. 8 (1893):182; A. F. Vel'tman, „Vospominania o Bessarabii,” *Sovremennik*, no. 3 (1837): 229.

¹³ Șabelskii, „Kratkoie istoricheskoe obozrenie Bessarabii,” *Syn Otechestva*, no. 15 (1815):35-36.

¹⁴ *Ibid.*, no. 16 (1815):125.

¹⁵ Vel'tman, „Vospominania o Bessarabii,” 246.

tabilă, stea plină de șerpi, scorpioni și tarantule, ca și despre ciumă și eternele „friguri” de toate felurile.¹⁶ Ca și în cazul ridicării în slăvi a bogățiilor Basarabiei, povestirile despre pericolele care se întâlneau acolo reprezentau un aspect indispenabil al exotizării noii provincii, ceea ce îi și explica atractivitatea.

Cele mai timpurii măsuri privind organizarea administrativă a Basarabiei reflectau rivalitatea dintre Rusia și imperiul napoleonian în regiunea Balcanilor, care a fost unul dintre motivele izbucnirii războiului ruso-otoman din 1806-1812. Crearea Provinciilor Ilirice în cadrul Imperiului Francez, în 1809, a pus autoritățile franceze în legătură directă cu mișcările incipiente de eliberare națională din Balcani, amenințând influența tradițională a Rusiei asupra coreligionarilor săi ortodocși din cadrul Imperiului Otoman.¹⁷ Fiind conștienți de acest pericol, diplomații și militarii ruși luau în calcul posibilitatea unui atac împotriva Iliriei franceze, care ar fi consolidat din nou poziția Rusiei în regiune și ar fi împiedicat și prevenit campania iminentă a lui Napoleon împotriva Rusiei. Unul dintre memorandumurile care pledau pentru o asemenea expediție („diversiunea balcanică”) a fost scris de către I. A. Capodistrias, un diplomat grec care a intrat în serviciul Imperiului Rus după dispariția Republicii Celor Șapte Insule, controlată de Rusia, în anul 1807.¹⁸

În pofida caracterului său utopic, acest proiect a trezit entuziasmul lui Alexandru I. Țarul l-a numit pe propriul său Ministru al Marinei, Amiralul P. V. Ciciagov, în funcția de comandant suprem al armatei dunărene, având încrederea de a încheia războiul prelungit contra Imperiului Otoman și de a-l atrage pe sultan într-o alianță contra lui Napoleon. Alexandru I, de asemenea, i-a dat lui Ciciagov instrucțiuni de a „provoca la revoltă populația slavă”, promițându-le „independența și crearea unui regat slav”. Țarul l-a mai autorizat pe amiral să ofere „recompense financiare celor mai influente persoane din rândurile [slavilor], precum și decorații și titluri, atât conducătorilor, cât și soldaților obișnuiți”.¹⁹ Ciciagov, însă, a sosit la București deja după ce predecesorul său, M. I. Kutuzov, semnase tratatul de pace cu Imperiul Otoman, care acorda Basarabia Rusiei, dar nu conținea nici un singur cuvânt în privința unei posibile alianțe între țar și sultan. Trecerea graniței rusești de către Marea Armată a lui Napoleon și înaintarea rapidă a acesteia în direcția Moscovei i-au silit curând pe țar și pe Ciciagov să

¹⁶ Ibid., 227.

¹⁷ Despre acest subiect, a se vedea: Frank J. Bundy, *The Administration of the Illyrian Provinces of the French Empire, 1809-1813* (New York and London: Taylor and Francis, 1987).

¹⁸ “Mémoire sur une diversion à opérer dans le Midi de l’Europe en cas de guerre entre la Russie et la France,” Vienne, 1811, *Arhiva Politicii externe a Imperiului Rus (AVPRI)*, Fond 133, op. 468, delo 11067, ll. 299-311.

¹⁹ *Mémoires inédits de l’amiral Tchitchagoff* (Berlin: Scheneider et comp., 1855), 9.

abandoneze proiectul expediției balcanice și să se retragă de pe linia Dunării înspre nord.

Politicile timpurii ale Rusiei cu privire la Basarabia ar trebui să fie analizate în acest context. Aceste politici erau, în mare parte, produsul gândirii lui Capodistrias, care a devenit șeful cancelariei diplomatice a lui Ciciagov. Atât Capodistrias, cât și Ciciagov erau prieteni cu Scarlat Sturdza, un boier moldovean care a colaborat cu autoritățile rusești în timpul ocupației Moldovei din perioada 1788-1792 și care a emigrat în Rusia în curând după aceea. Această prietenie explică atât numirea celui din urmă în postul de prim guvernator civil al Basarabiei, cât și rolul important pe care l-a jucat tânărul său fiu și secretarul lui Capodistrias, Alexandru Sturdza, în elaborarea „Regulilor pentru administrarea temporară a Basarabiei”, document aprobat de Alexandru I în august 1812.²⁰ Având în vedere experiența negativă a administrației ruse în Moldova și Țara Românească în timpul războiului din 1806-1812, „Regulile temporare” scuteau Basarabia de orice impozitare de stat pentru un termen de trei ani și, de asemenea, nu supuneau provincia serviciului militar, o scutire care a rămas în vigoare în următorii cincizeci de ani. Documentul mai prevedea și formarea unui „guvern provincial, în concordanță cu legile, moravurile și obiceiurile locale”.²¹ „Regulile temporare” stipulau, de asemenea, folosirea limbii române în toate organele administrative și judiciare, care urmau să fie compuse din acei reprezentanți ai nobilimii / boierimii moldovenești care s-ar fi hotărât să se stabilească în regiune.

Fiind sensibili la principiul enunțat de Montesquieu privind necesitatea ca legislația locală să se conformeze moravurilor și obiceiurilor țării, Ciciagov, Capodistrias și tânărul Sturdza se așteptau, de asemenea, ca noul mod de guvernare a Basarabiei să servească scopurilor geopolitice specifice ale Rusiei în lupta ei continuă împotriva lui Napoleon. Instrucțiunea lui Ciciagov către Scarlat Sturdza îl îndemna pe primul guvernator basarabean să „atragă, în mod abil, atenția popoarelor învecinate asupra acestei regiuni”.²² Conform acestei instrucțiuni, recentul război ruso-otoman a „dominat mințile și a fost o inspirație pentru speranțele moldovenilor, valahilor, grecilor, bulgarilor, sârbilor și ale altor popoare”. După retragerea armatelor ruse către nord, „spiritul lor ar putea cădea din nou, iar dușmanii noștri ar putea ajunge din nou să îi domine”. Sarcina guvernatorului basa-

²⁰ Despre relațiile lui Ciciagov cu familia Sturdza și despre rolul tânărului Sturdza în elaborarea „Regulilor temporare”, a se vedea: Stella Ghervas, *Réinventer la tradition. Alexandre Stourdza et l'Europe de la Sainte Alliance* (Paris: Honoré Champion Editeur, 2008), 31, 62.

²¹ A se vedea art. 11 al „Regulilor pentru administrarea temporară a Basarabiei”, în A. N. Egunov (ed.) *Zapiski Bessarabskogo Statisticheskogo Komiteta*. 3 vol. (Chișinău: Tipografia Oblastnogo Pravleniia, 1868), 3: 109-110.

²² *Ibid.*, 111.

rabean era, astfel, să „păstreze atașamentul acestor popoare față de Rusia și să le protejeze de influența dușmanilor noștri”. Bulgarii, sârbii, moldovenii și valahii sunt în căutarea unei patrii, pretindea autorul acestei instrucțiuni. Deci, de primul guvernator basarabean depindea, în mare măsură, să le ofere o astfel de patrie în noua provincie rusă.²³

Primul cadru administrativ pentru Basarabia, introdus de Capodistrias și Ciciagov, reflecta, astfel, scopul lor de a menține influența rusă asupra co-religionarilor ortodocși din Imperiul Otoman, securitatea cărora nu era completamente garantată de tratatul de la București. Basarabia trebuia să servească drept un refugiu pentru cei care se compromiseseră în ochii autorităților otomane prin colaborarea lor activă cu rușii în timpul războiului. În același timp, Capodistrias percepea Basarabia ca un cap de pod rusesc în Balcani, similar cu cel pe care Napoleon îl crease în partea occidentală a peninsulei, sub forma Provinciilor Ilirice ale Imperiului Francez. Pentru a îndeplini cu succes aceste funcții, Basarabia trebuia să devină o vitrină a binevoitoareii administrații rusești, care trebuia să fie deosebit de atentă față de trăsăturile culturale specifice ale localnicilor.

Aceste planuri bine intenționate au eșuat în curând din cauza lipsei unor administrotori eficienți, lucru obișnuit în Rusia. Acest fapt a fost exacerbât, în contextul imediat de după anul 1812, de preocuparea exclusivă a centrului imperial de lupta împotriva lui Napoleon. Curând după numirea sa în funcție, Scarlat Sturdza a fost afectat de un atac cerebral, nefiind în stare să-și exercite atribuțiile, iar general-maiorul I. M. Hartingh, care l-a înlocuit în funcție, fiind numit guvernator militar al Basarabiei în 1813, nu a reușit să găsească un limbaj comun cu reprezentanții nobilimii moldovenești. În timp ce Hartingh și opoziția basarabeană își iroseau timpul, denunțându-se reciproc la centru, situația de pe teren s-a deteriorat treptat, până în punctul în care Basarabia s-a transformat în antipodul total al provinciei-vitrină în care trebuia să evolueze regiunea conform intențiilor lui Capodistrias, Ciciagov și Alexandru I. În special mijlocul deceniului 2 al secolului al XIX-lea s-a caracterizat printr-un conflict între proprietarii funciari basarabeni și coloniștii trans-danubieni, bulgari și greci, pe care M. I. Kutuzov i-a invitat în Basarabia pe parcursul ultimului an al războiului ruso-otoman. Pentru a agrava lucrurile și mai mult, țăranii basarabeni au început să se refugieze peste Prut, din cauza zvonurilor privind iminenta reintroducere a șerbiei în regiune.²⁴ Atunci când veștile despre haosul administrativ din Basarabia au ajuns la Sankt Petersburg, imediat după înfrângerea lui Napoleon și încheierea Congresului de

²³ Ibid., 112.

²⁴ Pentru o discuție mai detaliată a acestor aspecte, a se vedea: Andrei Cușco, Victor Taki, Oleg Grom, *Bessarabia v sostave Rossiiskoi imperii, 1812-1917* (Moscow: Novoie Literaturnoie Obzrenie, 2012), 162-172.

la Viena, Alexandru I și Capodistrias, care devenise între timp secretarul de stat (ministrul de externe) al țarului, au reacționat prin numirea unui reprezentant plenipotențiar (*namestnik*) basarabean, cu misiunea elaborării unei forme definitive de auto-guvernare pentru noua provincie.

Alegerea guvernatorului militar al Podoliei, general-locotenentul A. N. Bahmetiev, drept primul reprezentant imperial în Basarabia, în aprilie 1816, nu a fost un simplu accident. Podolia era o regiune anexată de Imperiul Rus în contextul celei de-a doua împărțiri a Poloniei, în anul 1793, în care nobilimea poloneză sau polonizată rămăsese dominantă. În timpul primelor două decenii ale dominației rusești, relațiile dintre Sankt Petersburg și elitele poloneze de la periferiile occidentale ale imperiului au rămas incerte, în mare măsură din cauza influenței ideilor revoluționare franceze în rândurile păturilor largi ale nobilimii poloneze, dar și din cauza restabilirii parțiale a statalității poloneze sub forma Ducatului napoleonian al Varșoviei, în anul 1807. Pentru a câștiga loialitatea elitelor poloneze, conducătorii Imperiului Rus trebuiau să demonstreze un anumit grad de respect pentru drepturile lor istorice. Deși Ecaterina II era hotărâtă să lupte împotriva „ciumei franceze” în Polonia, Statutul Lituanian din 1588 era folosit, în continuare, în administrația locală, de rând cu limba poloneză. Țarul Pavel I a mers chiar până acolo, încât a restabilit adunările locale ale nobilimii în provinciile poloneze, în timp ce Alexandru I, la începutul domniei sale, a încredințat importante funcții în cadrul statului rus câtorva nobili polonezi care se bucurau de o mare influență, fiind gata să-i ofere nobilimii polone o autonomie foarte extinsă în ajunul invaziei lui Napoleon în Rusia, în 1812. Deși polonezii din Ducatul Varșoviei l-au sprijinit activ pe Napoleon în campania sa din Rusia, în 1815 împăratul rus victorios a reușit să obțină transformarea Ducatului Varșoviei într-un regat constituțional al Poloniei, în uniune personală cu Rusia. El lua, de asemenea, în calcul posibilitatea de a include în componența noului Regat și Podolia, precum și alte teritorii poloneze pe care Imperiul Rus le obținuse în urma celei de-a doua și a treia împărțiri ale Poloniei. Către anul 1816, politica de cooperare cu elitele poloneze era, astfel, în plină desfășurare, iar numirea guvernatorului Podoliei în nou-creata funcție de reprezentant imperial în Basarabia sugera faptul, că Alexandru I percepea Basarabia ca fiind o parte a periferiilor occidentale ale Imperiului Rus.

Instrucțiunea primită de Bahmetiev în momentul numirii sale în Basarabia indică faptul, că politica împăratului în privința acestei regiuni era „în deplină concordanță cu abordarea pe care el o adoptase față de alte teritorii achiziționate în timpul domniei sale”.²⁵ Ca urmare, se poate spune că construirea administrati-

²⁵ A se vedea instrucțiunea către Bahmetiev în: *Rossiiskii Gosudarstvennyi Istoricheskii Arkhiv (RGIA)*, Fond 1286, op. 2, delo 70, ll. 25-26.

vă a Basarabiei în a doua jumătate a acestui deceniu, după 1816, reproducea, în mare parte, politica lui Pavel I și a lui Alexandru I în privința elitelor poloneze, care, la rândul său, reprezenta o reacție față de provocarea întruchipată de Franța revoluționară și napoleoniană. Afinitatea generică dintre politica poloneză și cea basarabeană a împăratului rus a fost confirmată de implicarea directă a elementului polonez în crearea și instaurarea modelului basarabean de auto-guvernare. Bahmetiev a sosit la Chișinău împreună cu soția sa poloneză (care aparținea faimoasei familii Potocki) și cu o întreagă suită de secretari polonezi. Unul dintre aceștia, N. A. Krinițki, a devenit autorul *de facto* al Statutului pentru Formarea Regiunii Basarabene, aprobat în 1818.²⁶

Cel mai important aspect al Statutului consta în crearea Consiliului Suprem al provinciei, majoritatea membrilor căruia urmau să fie aleși, o dată la fiecare trei ani, de către nobilimea basarabeană. Consiliul funcționa în calitate de organ administrativ și judiciar suprem, iar deciziile sale urmau să fie puse imediat în practică.²⁷ Nobilimea basarabeană avea, de asemenea, posibilitatea să aleagă majoritatea membrilor tribunalelor civile și penale din cuprinsul provinciei, ca și pe omologii acestora la nivelul local al fiecărui județ.²⁸ Deși limba rusă urma, de acum încolo, să fie folosită în corespondența tribunalului penal, precum și în departamentele fiscal și administrativ ale guvernului provincial, tribunalul civil și Consiliul Suprem erau obligate să examineze chestiunile civile în limba română și „în concordanță cu regulile și obiceiurile moldovenești”.²⁹ La fel ca și „Regulile temporare” din 1812, Statutul basarabean din 1818 continua să definească tradițiile și obiceiurile locale drept bază pentru autonomia basarabeană. În conformitate cu această abordare, autoritățile ruse au creat o comisie specială pentru codificarea legislației basarabene, condusă de Petru Manega, un jurist de origine română educat la Paris.³⁰

Statutul a fost aprobat de Alexandru I în timpul vizitei sale la Chișinău, la sfârșitul lunii aprilie 1818, imediat după întâlnirea împăratului cu reprezentanții nobilimii basarabene. Prin acest act, Statutul a fost consfințit drept un acord între împărat și elitele locale. Reprezentanții acestora din urmă trebuiau să se bucure de o participare largă în procesul de administrare a provinciei. La rândul său,

²⁶ Despre rolul lui Krinițki, a se vedea: F. F. Vigel, „Zamechaniia na nyneshnee sostoianie Bessarabskoi Oblasti,” in: F. F. Vigel, *Zapiski*. 7 vol. (Moscova: Universitetskaia tipografia, 1892), 6:4 (paginare separată).

²⁷ „Ustav obrazovaniia Bessarabskoi oblasti,” 29 aprilie 1818, *PSZ*, ser. 1, no. 27357, vol. 23, 223-224.

²⁸ *Ibid.*, 226, 228.

²⁹ *Ibid.*, 225-227.

³⁰ Despre Manega, a se vedea: L. A. Kasso, *Petr Manega – zabytyi kodifikator bessarabskogo prava* (St. Petersburg: Senatskaia tipografia, 1914).

împăratul era în drept să se aștepte că nobilii basarabeni nu vor considera „caracterul național” al provinciei basarabene și „forma sa specială de administrare” ca fiind sinonime pentru interesele înguste ale clasei lor sociale. În scrisoarea sa către Bahmetiev, Alexandru I accentua faptul că „locuitorii de toate clasele ar trebui să beneficieze, într-o măsură echitabilă, de acest dar al unui bine nemărginit” pe care îl reprezenta Statutul. Deoarece o asemenea inovație importantă trebuia să fie testată „de timp și experiență”, Statutul a fost introdus în mod provizoriu, ceea ce, de asemenea, era o mărturie a caracterului său contractual și sugera faptul, că „experimentul” basarabean nu se încheiase.³¹

Este semnificativ faptul, că Alexandru I a aprobat Statutul basarabean în curând după închiderea primei sesiuni a Dietei (Sejmului) Regatului Poloniei, la care împăratul și-a anunțat intenția de a răspândi aceste instituții „liberale” (*zakonno-svobodnye*) asupra tuturor pământurilor și regiunilor pe care Providența le-a plasat sub sceptrul său.³² Statutul basarabean era un prim pas în direcția realizării acestei intenții și poate fi, astfel, văzut ca o manifestare a tendințelor „constituționaliste” ale lui Alexandru I. Statutul nu avea însă caracterul unei carte constituționale, ci se conforma doar tradiției politice moldovenești. În pofida unor puternice influențe poloneze, politica moldovenească din perioada modernă timpurie nu oferă nici un exemplu al unor astfel de acorduri formale, obligatorii pentru ambele părți, între domnitorii Moldovei și boieri, similare actelor poloneze de tip *pacta conventa*. Relațiile cu Dieta poloneză în timpul ultimilor ani de domnie ai lui Alexandru I au demonstrat că împăratul nu considera Carta Constituțională pe care o acordase Regatului Poloniei ca fiind la fel de obligatorie și valabilă pentru el însuși și pentru nobilimea poloneză. Dimpotrivă, împăratul percepea toate actele legislative pe care le promulgase pentru a reglementa relațiile centrului cu elitele regionale drept produse și efecte ale bunăvoinței sale unilaterale, indiferent de caracterul juridic formal pe care le aveau aceste acte.

La fel ca și reconfirmarea autonomiei Basarabiei în perioada dintre 1816 și 1828, limitarea drastică a acesteia, un deceniu mai târziu, a fost însoțită de reconceptualizarea locului provinciei în geografia simbolică și administrativă a Imperiului Rus. Această reconceptualizare a fost, cel puțin în parte, legată de rezolvarea conflictului, menționat deja mai sus, dintre proprietarii funciari basarabeni și coloniștii trans-danubieni, bulgari și greci, care a izbucnit în anul 1814. Deși plasarea temporară a Basarabiei în categoria periferiilor occidentale ale Imperiului Rus părea să consolideze poziția nobililor proprietari funciari, coloniștii au fost scoși de sub jurisdicția guvernului basarabean, dominat de nobilime, și

³¹ Alexandru I către Bahmetiev, 29 aprilie 1818, *PSZ*, ser. 1, no. 27357, vol. 23, 223.

³² Citat în: S. V. Mironenko, *Samoderzhavie i reformy. Politicheskaiia bor'ba v Rossii v nachale XIX-go veka* (Moscova: Nauka, 1989), 157.

subordonați autorității Comitetului Coloniștilor Străini din Sudul Rusiei, în anul 1819. Un an mai târziu, conducătorul acestui Comitet, general-maiorul I. N. Inzov, a fost numit reprezentant imperial în Basarabia în locul lui Bahmetiev, care se găsea, tot mai mult, în situația unui conflict crescând cu nobilimea basarabeană. Inzov a reușit să-i neutralizeze pe unii dintre cei mai activi și deschiși membri ai opoziției, însă Statutul a rămas intact. Doar înlocuirea lui Inzov de către M. S. Voronțov, în anul 1823, a marcat un adevărat punct de cotitură în politica Rusiei față de Basarabia.

O dată cu numirea lui Voronțov atât în funcția de reprezentant imperial în Basarabia, cât și în cea de guvernator al Noii Rusii, în anul 1823, Basarabia a fost unită, din punct de vedere administrativ, cu regiunea care, timp de jumătate de secol deja, reprezenta un spațiu al colonizării încurajate și stimulate de stat.³³ Dacă includerea Basarabiei în cadrul periferiilor occidentale ale Imperiului Rus, în deceniul 2 al secolului al XIX-lea, a fost însoțită de accentuarea temei „drepturilor istorice” și a obiceiurilor locale, redefinirea provinciei ca parte a Noii Rusii, pe parcursul anilor 1820, a avut drept urmare tendința decidenților politici ruși de a percepe Basarabia prin prisma „misiunii civilizatoare” a Rusiei în regiunile sudice. Predecesorii lui Voronțov de la Odesa, Armand Emmanuel Duplessis, duce de Richelieu, și Louis Alexandre Andrault de Langeron, erau reprezentanți destul de tipici ai administratorilor luminați, care recurgeau frecvent la folosirea retoricii „civilizatoare”.³⁴ Este, de asemenea, demn de observat că soția lui Voronțov, E. K. Branițkaia, era o nepoată a lui G. A. Potiomkin și moștenitoarea averii acestuia. O dată cu numirea sa în postul de guvernator general al Noii Rusii, Voronțov „a intrat, într-un fel, în posesia moștenirii care îi revenea de drept”, așa cum s-a exprimat fostul său subordonat, faimosul memorialist rus F. F. Vigel.³⁵

Înșușindu-și o viziune negativă cu privire la dezordinile și haosul din administrația basarabeană, Voronțov a atribuit aceste fenomene autonomiei excesive pe care Statutul din 1818 o acorda nobilimii locale și a luat hotărârea fermă de a o limita considerabil. Ca urmare, nobilimea basarabeană și-a pierdut dreptul de

³³ Pentru o analiză generală a activităților lui Voronțov ca reprezentant imperial în Basarabia, a se vedea: Anthony Rhineland, *Prince Michael Vorontsov. Vice-Roy to the Tsar* (Montreal: McGill University Press, 1990), 67-93.

³⁴ Nici unul dintre ei nu a fost direct implicat în afacerile basarabene. Cu toate acestea, Richelieu a jucat un rol important în deportarea tătarilor nogai din Bugeac în anul 1807, ceea ce a deschis acest spațiu pentru coloniștii bulgari, germani și ruși. În ceea ce îl privește pe Langeron, memoriile sale despre războaiele ruso-otomane din 1787-1792 și 1806-1812 reprezintă una dintre cele mai caracteristice descrieri ale Moldovei și Țării Românești în termenii „barbariei” și „despotismului oriental”, care puteau fi depășite doar prin intermediul unei guvernări raționale și luminate.

³⁵ Vigel, *Zapiski*, 6:91.

a-i alege pe șefii administrațiilor județene (*ispravnici*) în anul 1824. Patru ani mai târziu, Voronțov a reușit să promoveze adoptarea unui nou Statut, conform căruia Consiliul Suprem al Basarabiei a fost înlocuit de Consiliul Provincial, printre membrii căruia se afla doar un singur reprezentant ales din partea nobilimii basarabene. Noul Statut a redus drastic numărul funcționarilor aleși în componența administrației provinciale și județene, în comparație cu Statutul din 1818 (de la 75 la 26 de persoane).³⁶ La fel de importantă a fost și redistribuirea generală a funcțiilor electivă, care nu a lăsat nici un segment și aspect al administrației provinciale în afara controlului reprezentantului imperial.³⁷ Într-un termen de cinci ani, limba rusă a devenit limba oficială a instituțiilor publice din Basarabia. Reducerea rolului nobilimii în guvernarea Basarabiei a fost însoțită de intensificarea colonizării încurajate de stat în regiunile sudice ale provinciei. În a doua jumătate a anilor 1820, Voronțov a reușit să asigure adoptarea unor decrete care încurajau stabilirea în Basarabia a sârbilor, cazacilor de peste Dunăre, dar și a aproximativ 20000 de țărani de stat ruși proveniți din provinciile interne ale Imperiului Rus.³⁸

Activitățile lui Voronțov nu au avut drept consecință transformarea Basarabiei într-o gubernie rusă obișnuită. Basarabia a continuat să fie o periferie distinctă și specifică a Imperiului Rus timp de multe decenii de acum înainte. Totuși, primii ani ai guvernării lui Voronțov au fost hotărâtori pentru tipul de periferie în care urma să se transforme Basarabia. Astfel, acești ani au reprezentat etapa finală a procesului de construire a provinciei care a început în 1812. În primii ani după anexare, Capodistrias vedea noua provincie ca o vitrină de fațadă a Imperiului Rus, întoarsă în direcția Balcanilor. La sfârșitul acestui deceniu, Alexandru I a văzut-o, pentru o clipă, ca o parte a periferiilor occidentale ale Rusiei, care se bucurau de auto-guvernare, și ca un element al unui proiect mai ambițios de a răspândi principiul auto-guvernării și în restul teritoriului Imperiului Rus. Din contră, Voronțov a redefinit Basarabia ca o parte a Noii Rusii, și, datorită acestei schimbări, ca un spațiu al politicilor de colonizare promovate de guvernul rus în acea regiune încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Toate cele trei puncte de cotitură în istoria timpurie a dominației rusești în teritoriul dintre Nistru, Prut, Dunăre și Marea Neagră ilustrează, astfel, o strânsă legătură dintre modul în

³⁶ "Uchrezhdenie dlia upravleniia Bessarabskoi oblasti," 29 februarie 1818, *PSZ*, ser. 2, no. 1834, vol. 3, 197-204.

³⁷ A se vedea: "O razdelenii del po Bessarabskomu oblastnomu pravleniiu i kazennoi palate," 11 martie 1828, *PSZ*, ser. 2, no. 1864, vol. 3, 236-239.

³⁸ A se vedea: "O vodvorenii v Bessarabii serbov, 9 februarie 1826, *PSZ*, Ser. 2, no. 132, vol. 1, 194-196; "O pereselenii krestian iz vnutrennikh gubernii v Bessarabskuiu oblast," 21 septembrie 1826, *PSZ*, ser. 2, no. 592, vol. 1, 998-1000; "O vodvorenii Zaporozhskikh kazakov i drugikh zagranichnykh vykhodtsev v Bessarabskoi oblasti," 19 februarie 1827, *PSZ*, ser. 2, no. 913, vol. 2, 190-192.

care decidenții politici ai centrului imperial percepeau teritoriul recent anexat și măsurile concrete pe care le adoptau în regiune. Fiecare nouă abordare nu înlătură cu totul percepțiile și politicile care fuseseră caracteristice pentru cea precedentă, ci, mai curând, contribuia ceva la construirea discursivă și administrativă a noii provincii. Rezultatul cumulativ al celor trei încercări consecutive de a integra noua achiziție teritorială în geografia politică a Imperiului Rus a avut drept urmare apariția pe hartă a Basarabiei ca o unitate politico-administrativă fără precedent în trecut. Fiind un produs al expansiunii imperiale ruse, Basarabia a oferit un cadru instituțional și mental specific pentru articularea câtorva proiecte alternative de construcție națională (și imperială) la sfârșitul secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea.

1878, înainte și după: construcție națională românească, politici imperiale ruse și viziuni ale alterității în Basarabia de Sud

Andrei CUȘCO

Abstract

The reintegration of three Southern Bessarabian districts into the Russian Empire in 1878 represented not only a high point of the Russian-Romanian symbolic competition for Bessarabia, but also the creation of an 'administrativ aberration' within the Russian Empire. The former Romanian territories, merged into the new Ismail *uezd*, preserved their institutional and legal peculiarities for almost 40 years. Thus, the modern structures of an emerging nation-state were transferred into the Russian imperial context. This article will discuss, first, the attitude of a number of Russian observers and officials towards the 1856 – 1878 Romanian administration, with a special emphasis on mutual perceptions and the foreign policy dimension. Second, the article will examine the polemics concerning the alternative strategies for integrating this region within the empire. The Russian bureaucracy was divided on the issue, oscillating between a centralizing approach and a more pragmatic attitude which admitted the continued existence of the Romanian institutions. The discourse displayed by the Russian officials on this occasion is a curious amalgam of flexible pragmatism, modern rationality, bureaucratic inertia, centralizing impulses and foreign policy considerations. The lack of coherence of the Russian policies on the Southern Bessarabian periphery points to the contested and fragmented nature of the imperial discourse regarding the alternative models of institutional organization and political legitimacy.

Reintegrarea celor trei județe din Sudul Basarabiei în Imperiul Rus, în anul 1878, a reprezentat nu doar punctul culminant al competiției simbolice româno-ruse pentru Basarabia, ci a semnat și crearea unei „aberații administrative” în cadrul Imperiului Rus. Fostele teritorii românești, reunite în noul județ Ismail, și-au păstrat particularitățile instituționale și juridice pe parcursul a aproape 40 de ani. Astfel, structurile moderne ale unui stat-națiune în proces de consolidare au fost transferate în contextul imperial rus. Acest articol va examina, în primul rând, atitudinea unui șir de observatori și funcționari ruși față de administrația românească din perioada 1856-1878, acordând o atenție specială percepțiilor reciproce și dimensiunii de politică externă. În al doilea rând, articolul va discuta polemica privind strategiile alternative de integrare a acestei regiuni în cadrul imperiului. Birocrația rusă era divizată cu privire la acest subiect, oscilând între o abordare centralizatoare și o atitudine mai pragmatică, care permitea existența de mai de-

parte a instituțiilor românești. Discursul afișat de funcționarii ruși cu această ocazie este un amestec curios de pragmatism flexibil, raționalitate modernă, inerție birocratică, impulsuri centralizatoare și considerații de politică externă. Lipsa de coerență a politicilor ruse față de periferia imperială din Sudul Basarabiei este o dovadă a naturii contestate și fragmentate a discursului imperial referitor la modelele alternative de organizare instituțională și legitimitate politică în regiune.

Războiul Crimeii (1853-1856) a reprezentat un punct de cotitură pentru Principatele Române ale Moldovei și Țării Românești și, prin extensie, pentru prezența rusă în regiunea Dunării de Jos. Poziția dominantă a Imperiului Rus în regiune, care rămăsese necontestată pe parcursul precedentului sfert de veac, a fost înlocuită de un „condominium” al Marilor Puteri. Acest nou echilibru al puterii și-a găsit reflecția în Tratatul de la Paris (martie 1856), care a pus capăt războiului și a slăbit în mod semnificativ pârguile de influență ale Rusiei asupra Principatelor. Noile circumstanțe au oferit, de asemenea, un stimulent pentru dezvoltarea incipientei mișcări naționale românești. Fiind inspirată de modelul francez și susținută de guvernul lui Napoleon III, această mișcare a obținut succese remarcabile în perioada imediat următoare Războiului Crimeii. „Partida națională” din sânul elitelor românești, care pleda pentru unirea Moldovei și a Țării Românești, a avut destul de rapid câștig de cauză în fața oponenților politici. Acest proces a fost facilitat și de poziția majorității Marilor Puteri, care au sprijinit instaurarea unui nou regim constituțional (introdus prin intermediul Convenției de la Paris, 1858), care prevedea anumite mecanisme clare pentru unificarea instituțională a celor două Principate. Acest aranjament a fost urmat de alegerea unui domnitor comun în Moldova și în Țara Românească, în ianuarie 1859, și de contopirea treptată a instituțiilor guvernamentale ale celor două Principate. Aceste tendințe au culminat trei ani mai târziu, în ianuarie 1862, când Principatele s-au unit sub un singur guvern central, cu capitala la București. Aceasta este, de fapt, data apariției statului național român.

Aceste evenimente nu au modificat semnificativ nici discursul, nici politica oficială rusă în raport cu îndepărtata periferie basarabeană. Pe parcursul anilor 1860, potențiala amenințare a proiectului național românesc nu era percepută decât vag și sporadic de către birocrăția imperială a provinciei. Rarele rapoarte redactate de poliția locală, identificând o pretinsă partidă „românească”, compusă dintr-o mână de nobili tineri, accentua natura „platonice” a sentimentelor lor naționale și sublinia, în esență, loialitatea manifestată până și de aceste elemente prezumtiv „periculoase”, care erau considerate demne de supravegherea poliției ruse.¹ Mai mult decât atât, aceste temeri ale administrației ruse erau legate, în primul rând, de tulburările politice provocate, în cadrul imperiului, de revolta

¹ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), Fond 2, op. 1, delo 7573, ll. 65-66 verso.

poloneză din anul 1863. Nu este deloc surprinzător să găsim „intriga poloneză” printre posibili catalizatori ai „mișcării naționale” basarabene incipiente, care a rămas într-un stadiu embrionar pe parcursul întregului secol al XIX-lea. Principatele Române, recent unificate, abia dacă erau percepute drept un viitor „Piemont” pentru românii din provincia basarabeană, chiar și în cele mai pesimiste momente ale discursului oficial rusesc. Caracterul contestat al regiunii nu s-a cristalizat în forma a două narațiuni coerente și continui care ar cuprinde întreaga perioadă de până la Primul Război mondial. Mai curând, se poate vorbi despre câteva momente de tensiune discursivă mai pronunțată, care corespundeau cu stabilirea unor legături mai strânse dintre statele rus și român în contextul relațiilor internaționale din acea epocă. Primul dintre aceste exemple de „competiție simbolică” s-a manifestat cu ocazia războiului ruso-otoman din 1877-1878, atunci când cele trei județe din Basarabia de Sud, care i-au revenit Principatului Moldovei în anul 1856, după încheierea Războiului Crimeii, i-au fost retrocedate Imperiului Rus. În contextul Congresului de la Berlin, a izbucnit un „război diplomatic” între Rusia și România cu privire la apartenența acestui teritoriu. În pofida faptului, că această mică fâșie de pământ era locuită, în majoritate, de „coloniști trans-danubieni” (în special bulgari și găgăuzi), în timp ce populația românofonă era prezentă, în mod compact, doar pe o fâșie îngustă de-a lungul râului Prut, guvernul român își revendica apăsător dreptul de a include această regiune în „corpul națiunii”.²

Dincolo de a se limita la logica competiției simbolice reciproce și a antagonismului în privința rivalului reprezentat de statul național român, administrația rusă din Basarabia s-a dovedit destul de flexibilă pentru a prelua și adapta câteva „modele” instituționale și administrative străine care au permis păstrarea unui anumit grad de diversitate în cadrul regiunii pe parcursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea. Începând din anii 1860, impulsurile standardizante ale Marilor Reforme din perioada lui Alexandru II, ca și dinamica socială internă din Basarabia păreau să semnifice blocarea apariției oricăror planuri de creare ale unor fenomene administrative sau instituționale „excepționale” în regiune. Contextul diplomatic internațional a fost însă responsabil pentru introducerea cadrului juridic al unui stat-națiune în formare într-un context imperial esențialmente nepotrivit pentru asemenea „excepții” nedorite. Totuși, contrar așteptărilor multor observatori din epocă din cadrul autorităților ruse (inclusiv de rang înalt), acest cadru juridic s-a dovedit într-atât de durabil, încât a persistat pe parcursul a pa-

² Pentru o discuție extinsă a controversei diplomatice ruso-române cu privire la Basarabia de Sud, care accentuează interacțiunea dintre discurs și opțiunile politicii practice, a se vedea: Andrei Cușco, „The Russian-Romanian 1878 Controversy: Between Realpolitik and National Dignity,” in: *Pontes*, Nr. 5, 2009, 51 -102.

truzeci de ani și a supraviețuit tuturor încercărilor de a-l aduce în concordanță cu standardele din restul imperiului. În paginile de mai jos, voi discuta cazul județului Ismail, care este un exemplu destul de rar al transferului practicilor administrative „naționale” în țesătura instituțională a imperiului rus multi-etnic. Mă voi concentra îndeosebi pe politicile imperiale ruse de după anul 1878, dar voi schița și trăsăturile esențiale ale eforturilor românești de construcție națională din regiune, din perioada celor două decenii anterioare, când Basarabia de Sud a devenit o parte a noului stat național român.

Acest teritoriu cuprindea sud-vestul extrem al guberniei basarabene (în granițele ei inițiale din 1812) și coincidea, în mare, cu spațiul dintre Dunăre și Marea Neagră, având o suprafață totală de 9000 km². După Războiul Crimeii, această regiune, împreună cu delta Dunării, a fost cedată (din rațiuni pur strategice) Principatului Moldovei, care era încă, atunci, o provincie autonomă a Imperiului Otoman, plasată sub garanția colectivă a aliaților victorioși în Războiul Crimeii, conform tratatului de la Paris din 1856. Atât elitele ruse, cât și cele române erau foarte conștiente că „rectificarea de graniță” din Basarabia se datora unor calcule pragmatice ale diplomației internaționale și că durabilitatea noii situații depindea de fluctuațiile de putere din interiorul sistemului politic european. Mai mult decât atât, această modificare parțială a frontierei părea să nu satisfacă pe nimeni. Astfel, doi importanți intelectuali români erau destul de rezervați în evaluarea potențialelor beneficii ale includerii acestui teritoriu în componența Moldovei. Ei afirmă că, departe de a repara „nedreptatea” comisă în 1812, prevederile tratatului de la Paris nu făceau decât să creeze o iluzie de „legalitate europeană” în raport cu stăpânirea rusească asupra restului Basarabiei.³ Dimensiunea pragmatică a acestei „retrageri strategice” a Imperiului Rus era la fel de evidentă și pentru un remarcabil politician român, Mihail Kogălniceanu, peste douăzeci de ani, cu ocazia revizuirii statu-quo-ului teritorial din regiune: “De ce ni s-a dat Basarabia [de Sud]? Fiindcă noi am cerut-o? Fiindcă Europa voia să ne facă o favoare? Fiindcă noi descindem din împăratul Traian? Nici pe departe! Basarabia ne-a fost dată, în 1856, fiindcă Marile Puteri ale Europei au considerat că era în interesul european să o îndeparteze pe Rusia de la Dunăre.”⁴ Este important să subliniem acest aspect pragmatic, fiindcă percepția de insecuritate a avut un impact direct asupra „impulsurilor naționalizante” ale tânărului stat național român în regiune.

Atitudinea funcționarilor și autorilor ruși față de politica statului român în Basarabia de Sud este, în mod previzibil, ostilă sau circumspectă. Totuși, există

³ Dinu Poștarencu, “Aspecte privind retrocedarea Sudului Basarabiei către Principatul Moldovei la 1856-1857,” in *Destin Românesc*, 1999, Nr. 2, 75.

⁴ Dinu Poștarencu, “Aspecte privind retrocedarea Sudului Basarabiei către Principatul Moldovei la 1856-1857,” in *Destin Românesc*, 1999, Nr. 2, 75.

anumite nuanțe (în funcție de sursa acestui discurs și publicul-țintă) care ne prezintă o imagine mai nuanțată și complexă a unor asemenea aprecieri. Practicile și scopurile administrației românești în regiune erau prezentate (cu o evidentă tentă polemică) drept pur instrumentale și / sau asimilatoare. Mai mult, retorica publicațiilor ruse consacrate acestui subiect tindea să minimalizeze orice potențial impact al politicii guvernului român asupra societății sau realităților locale. Astfel, într-o lucrare elaborată în 1898 pentru a marca a 20-a aniversare a „reunirii” județului Ismail cu Imperiul Rus se afirmă, printre altele:

„Guvernul român înțelegea, că acest ținut, smuls de la Rusia în virtutea considerațiilor politice, însă dobândit cu ajutorul sângelui rusc, populat și organizat prin eforturile guvernului rus și care reprezintă, prin situația sa geografică și componența etnografică a populației, o parte firească a Basarabiei ruse, va gravita mereu înspre Rusia și, mai devreme sau mai târziu, va reveni în frontierele statului rus. Din acest motiv, românii întotdeauna considerau stăpânirea lor în Basarabia de Sud ca o achiziție temporară, ca un soi de chirie, și acționau, călăuzindu-se de principiul: „să luăm cât mai mult și să dăm cât mai puțin”. Atitudinea față de interesele ținutului era determinată doar de interesele fiscului și ale funcționării.”⁵

Politica modernizatoare promovată (fie și inconsecvent) de statul național român reprezenta, firește, principala țintă a criticilor față de regimul anterior. Aceste critici aveau însă un caracter destul de ambiguu: pe de o parte, erau subliniate lacunele administrației românești în sfera economică și a asigurării „bunăstării” populației locale, iar pe de altă parte se insista pe presiunile constante și chiar caracterul violent al guvernării românești.⁶ Argumentele de acest fel erau orientate spre construirea unui contrast perfect între esența „represivă” a dominației românești și politica binevoitoare și flexibilă a autorităților ruse față de populația locală. Inițiind un „dialog virtual” cu intelectualii și politicienii români care afirmau că administrația din perioada 1856 – 1878 a contribuit la familiarizarea localnicilor cu drepturile civile și instituțiile politice moderne, comentatorii ruși negau, simultan, ierarhia implicită a formelor de guvernare, conform căreia modelul imperial era considerat arhaic și imperfect din punct de vedere al raționalității birocratice și eficienței administrative. Fiind extrem de critici la adresa capacităților administrative și performanțelor guvernării românești în regiune, observatorii ruși își sintetizau această viziune cu ajutorul conceptului de „pseudo-constituționalism”, care era menit să sublinieze elementele fundamentale ce deosebeau cele două sisteme politice. Pe de altă parte, potențialul asimilator al statului român era pus sub semnul întrebării, fiind considerat neînsemnat, chiar dacă se ad-

⁵ Давидович С., Воссоединенная Бессарабия // Живописная Россия, 1898 г. Т. 5. Гл. 2. С. 173

⁶ Давидович С., Воссоединенная Бессарабия, с. 173-174

mitea existența unor tendințe „naționalizante”.⁷ Această imagine a unui stat slab, controlat de o birocrăție rapace și afișând doar anumite trăsături superficiale ale unui sistem politic modern reieșea, pe de o parte, din stereotipurile încetățenite în publicistica rusă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, care acuzau elitele românești de imitație oarbă a modelelor occidentale și de pierderea legăturii directe cu „poporul”.⁸ Pe de altă parte, o astfel de strategie retorică le permitea autorilor cu înclinații politice conservatoare să conteste legătura dintre timpul accelerat al modernizării și existența unui sistem politic pluralist.

Însemna oare această evaluare negativă a eforturilor de construcție națională românească, în mod necesar, și respingerea totală a cadrului instituțional și administrativ elaborat de statul național român? După cum sper să demonstrez în cele ce urmează, nu era așa. Din contră, autoritățile ruse au profitat de modelul alternativ de uniformizare administrativă implementat de statul român și l-a folosit în propriile sale scopuri. Înainte de a explora acest aspect ceva mai detaliat, voi discuta pe scurt problema manifestărilor concrete ale tendințelor naționalizante românești în Basarabia de Sud în timpul celor două decenii ale integrării acestei regiuni în cadrul României. Provocarea multi-etnicității a jucat, fără îndoială, un rol central în procesul administrării regiunii retrocedate Moldovei, după 1856. Trebuie să accentuăm, că această zonă avea și în trecut un statut administrativ deosebit în cadrul Imperiului Rus. Pe de o parte, acest lucru era legat de existența unei unități teritoriale separate în jurul orașului Ismail (Izmail'skoe gradonachal'stvo). Pe de altă parte, era vorba despre statutul privilegiat al coloniilor bulgare din regiune, care se bucurau de un anumit grad de auto-guvernare și erau supravegheate de o administrație specială a coloniștilor din zonă, având sediul în orașul Bolgrad. Aceste particularități instituționale nu se potriveau deloc cu scopurile birocrăției centralizatoare a statului român. Imediat după reintegrarea Basarabiei de Sud în componența Moldovei, anumite personalități publice românești, și chiar unii călători ocazionali prin regiune, își exprimau dezamăgirea și teama în legătură cu privilegiile largi de care se bucurau coloniștii bulgari. Caracterul naționalizant al unor asemenea afirmații abia dacă era camuflat: „Guvernul român nu poate sprijini asemenea privilegii, care au drept scop dezvoltarea unei rase care ar putea contrabalansa elementul nostru național. Cu alte cuvinte, acești străini [bulgari] ar trebui să se dizolve în elementul românesc, pentru că destinul lor este, de acum încolo, legat de pământul nostru”.⁹ Asemenea deziderate

⁷ Давидович С., Воссоединенная Бессарабия, с. 173, 176

⁸ Asemenea aprecieri (uneori degenerând într-o critică virulentă a „inteligenței române”) se conțin, de exemplu, în memoriile lui F. F. Vighel sau (într-o formă mai atenuată) în cartea lui V. Kelsiev (publicată în 1868), Галичина и Молдавия: Путевые письма.

⁹ G. Sion, *Suvenire de călătorie în Basarabia meridională*, București, 1857, 78.

nu au rămas circumscrise sferei retorice, ci au început să devină treptat principii, de care se călăuzea politica de stat, o dată cu consolidarea instituțiilor românești. Astfel, guvernul român părea să promoveze în regiune o politică naționalizantă destul de coerentă, în pofida evaluării sceptice a rezultatelor acesteia de către unii observatori și comentatori ruși. Moștenirea cea mai durabilă, în acest sens, era reprezentată de particularitățile instituționale ale județului Ismail după reîncorporarea sa în cadrul Imperiului Rus, în anul 1878.

Această politică nu includea, neapărat, o strategie concertată de asimilare lingvistică și culturală. Populației neromânești (mai ales celei bulgare) i-a fost, în realitate, permisă o autonomie considerabilă în sfera educațională și cea culturală, ceea ce s-a concretizat prin deschiderea unei „școli centrale” bulgare la Bolgrad și prin activitatea înfloritoare din domeniul presei și al diverselor asociații culturale. Către sfârșitul perioadei de administrare românească a regiunii, au fost create câteva instituții educaționale urbane de nivel inferior și superior, pe lângă cele 124 de școli rurale, ajungând la un număr total de circa 140 de instituții educaționale cu 4000 de elevi.¹⁰ Basarabia de Sud a devenit, de asemenea, un centru important pentru organizațiile politice bulgare din emigrație și, din câte se pare, un bazin semnificativ pentru recrutarea viitoarelor elite ale statului bulgar de după anul 1878.¹¹ Cu toate acestea, nu a fost tolerată nici o formă de autonomie instituțională, mai ales după introducerea politicilor reformatoare și centralizatoare radicale de la începutul anilor 1860, promovate de noul guvern al Principatelor Unite sub conducerea domnitorului Al. I. Cuza. Măsuri precum lichidarea administrației separate a coloniilor bulgare sau impunerea serviciului militar obligatoriu (ceea ce modifica radical statutul anterior al coloniștilor) au fost aplicate în mod rapid și decisiv, în pofida rezistenței active din partea populației locale.¹² Restructurarea sferei politice a fost desăvârșită prin introducerea noului Cod Civil, în 1865 (având ca model explicit codul lui Napoleon) și, mai ales, prin adoptarea Constituției din 1866, care a instituit o nouă structură administrativă (comunală) și a lipsit cele trei județe din Sudul Basarabiei de ultimele vestigii ale particularităților lor administrative. În acest sens, tendințele standardizante ale guvernului român s-au încununat cu un succes remarcabil; acest succes explică, parțial, persistența și durabilitatea acestei structuri și după anul 1878.

¹⁰ *Bessarabiia. Geograficheskii, istoricheskii, statisticheskii, ekonomicheskii, etnograficheskii, literaturnyi i spravochnyi sbornik.* Pod red. P. A. Krushevana. Moskva: Tip. A. V. Vasilieva, 1903, 135

¹¹ Elena Siupiu, „Pătrunderea instituțiilor moderne românești în Sudul Basarabiei după Războiul Crimeii (1856-1878),” în *Destin Românesc*, Nr. 4, 1996, 42-43.

¹² Rezistența coloniștilor bulgari și înăbușirea acesteia sunt descrise în: S. Davidovich, „Vossoedinnennaiia Bessarabiia,” în *Zhivopisnaia Rossiia*, Vol. V, 1898, partea II, 174-175.

În general, activitatea guvernului român în sfera „construcției naționale” din cele 3 județe a lăsat o amprentă deosebit de durabilă tocmai în domeniile cultural / educațional (astfel, limba română a devenit un obiect de studiu obligatoriu în școlile de toate nivelurile) și ecleziastic. Biserica era percepută de stat drept un instrument eficient de educare și inculcare a valorilor naționale românești în mediul populației multietnice din această regiune, fiind efectiv subordonată „interesului național”. Un exemplu concret (și elocvent) al acestei strategii integrati-oniste este și crearea, în 1864, a noii episcopii a Dunării de Jos, cu sediul la Ismail. În afara scopului declarat al „românizării” (culturale și instituționale) a bisericii basarabene, prin noua politică ecleziastică se urmărea și identificarea elementelor etnice diverse a „Basarabiei de Jos” cu „idealul românismului”.¹³ Discursul promovat de membrii clerului era adesea înțesat de elemente naționale, dar nu poate fi nici pe departe redus la acestea. Ar fi extrem de tentantă o analiză „în oglindă” a politicilor rusești și românești în această sferă. Biserica ortodoxă, atât prin particularitățile structurii sale, cât și prin acceptarea târzie (și parțială) a retoricii (și substanței) curentelor național(ist)e, a avut o poziție incertă și complexă în contextul încercărilor de a o subordona proiectelor naționale. În contextul relațiilor ruso-române, apartenența la aceeași comunitate religioasă era dublată (și subminată) atât de profundele diferențe structurale existente între biserica română și cea rusă, cât și de competiția simbolică (și canonică) pentru Basarabia. Este destul de dificil de a extrage o viziune coerentă a cercurilor ecleziastice ruse asupra „chestiunii naționale” și, cu atât mai puțin, a „problemei Basarabiei”, care rămâne marginală în dezbaterile din epocă și nu afectează decât sporadic sfera politicii practice. Totuși, biserica putea funcționa, în cazul rus, drept o instituție cu dublă funcție, fiind totodată producătoare și „nivelatoare” a distanței culturale ruso-române. În prima ipostază, cercurile oficiale și bisericești din Imperiul Rus percepeau viziunea modernizatoare propusă de pașoptiști drept un proiect „de import”, fundamentat pe o preluare automată și necritică a modelului occidental (în special francez). Rezultatul final al acestei evoluții „nefirești” (din punctul lor de vedere) era îndepărtarea tot mai pregnantă a elitelor de „rădăcinile vieții populare” și subminarea ortodoxiei. Anume o astfel de percepție sumbră a realităților României moderne se degajă, bunăoară, din lucrarea episcopului Arsenii Stadnițki, originar din Basarabia și unul din pușinii autori ruși interesați de istoria ecleziastică românească. În reflecțiile sale asupra „influențelor occidentale” în societatea și biserica românească de după 1848, Stadnițki apare ca un critic consecvent (chiar violent) al modernității. Iată cum apreciază prelatul rus eforturile

¹³ M. Pacu, „Amintiri bisericești și culturale din Basarabia Sudică sub cârmuirea română din 1857-1878”, în *Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău*, Vol. XIX, 1929, p. 379-392, aici p. 382

modernizatoare ale pașoptiștilor și, de altfel, proiectul național românesc în totalitatea sa:

„Renașterea spirituală a poporului român [*народности*], manifestându-se sub influența civilizației Europei Occidentale,... a început să urmeze treptat o direcție tot mai unilaterală, contrară structurilor istorice ale vieții poporului român. Renașterea românilor avea loc în același timp cu adoptarea de către ei a culturii franceze... Având în vedere totala lipsă de pregătire a românilor pentru asimilarea și perceperea roadelor culturii europene, ultima le învenina sufletul și, mutându-i de pe solul datinilor istorice, îi îndrepta pe calea imitației servile a Occidentului neortodox, străin pentru ei nu numai prin credință, dar și prin modul de viață. Urmarea acestei pasiuni pentru Occident a fost dușmănia față de popoarele de rasă nelatină și, mai întâi de toate, față de greci”¹⁴.

În mod previzibil, Stadnițki are viziuni la fel de tranșante în legătură cu evoluția relațiilor ruso-române, identificând același „țap ispășitor” - occidentalizarea crescândă a societății românești. De astă dată însă el condamnă direct „naționalismul românesc”, care i se pare deosebit de periculos. Anti-modernismul este cuplat cu reluarea clișeelelor „misiunii civilizatoare” a Rusiei în Balcani, rezultând într-o viziune destul de coerentă: „Urmând același principiu al direcției îngust-naționaliste, sub influența Occidentului luminat, inițiatorii „renașterii” au început să manifeste o puternică atitudine dușmănoasă și față de Rusia, ca reprezentantă a ortodoxiei pe care o urau.” În consecință, Rusia încetează să mai fie percepută drept „apărătoare istorică și eliberatoare de servitutea turcească” și începe să fie văzută (în acord cu noul vocabular național, dar în evident dezacord cu ideologia tradiționalistă a lui Stadnițki) ca „un dușman periculos pentru existența națională a românilor”.¹⁵ În continuare, „pașoptiștii” sunt acuzați de „șovinism”, imputându-li-se cultivarea unei atitudini ostile față de ortodoxie: „Și iată, adversitatea națională față de greci și ruși se transformă în curând într-o ură bolnăvicioasă față de ortodoxie, față de acea ortodoxie, care reprezintă religia istorică a poporului român și care a educat atâtea generații, care a adus servicii uriașe naționalității române, salvând-o nu o singură dată de aservirea față de turci și Occident”.¹⁶ Rolul „discursului clerical” pentru evoluția percepțiilor reciproce ruso-române este deseori subapreciat din cauza concentrării excesive a istoriografiei asupra polemicii din jurul „problemei Basarabiei”. Diversele paliere ale acestui discurs (de exemplu, pretinsul rol al „propagandei catolice” în România sau legătura imagi-

¹⁴ Арсений (Стадницкий). Исследования и монографии по истории молдавской церкви. СПб., 1904, с. 388

¹⁵ Арсений (Стадницкий). Исследования и монографии по истории молдавской церкви. СПб., 1904, с. 388-389

¹⁶ Арсений (Стадницкий). Исследования и монографии по истории молдавской церкви. СПб., 1904, с. 389

nată între principele – apoi regele – „străin” și îndepărtarea României de „lumea ortodoxă”, în accepția rusă a termenului) au contribuit însă destul de mult la cristalizarea imaginii „globale” a României moderne în publicistica și literatura rusă din epocă și au structurat (fie și indirect) acțiunea politică, mai ales în perioadele de „tensiune simbolică”, inclusiv în momentul 1878.

După retrocedarea Basarabiei de Sud către Imperiul Rus, în 1878, noua unitate administrativă (reunită într-un singur județ cu centrul la Ismail) și-a păstrat, pe parcursul întregii perioade de până la 1914, anumite particularități instituționale și legislative care o transformau într-o „anomalie” în contextul regimului țarist. Poziția funcționarilor și demnitarilor ruși față de „aberația administrativă” din Ismail era destul de contradictorie și echivocă, oscilând între două extreme: tendința spre unificare și centralizare administrativă (care presupunea lichidarea imediată a legislației românești și introducerea reglementărilor imperiale în regiune) și abordarea flexibilă față de „legile românești”, care reieșea dintr-o atitudine pragmatică și relativ tolerantă față de diversitate la periferiile imperiului. Tensiunea dintre cele două strategii reflecta, de fapt, diferențe fundamentale în percepția transferurilor instituționale și a adaptării acestora unui context imperial aflat în plină evoluție. Pe de o parte, argumentul eficienței și raționalității administrației locale din Ismail, construite după model francez (prin filieră românească) era destul de convingător pentru a impresiona o mare parte a birocrăției ruse locale și centrale. Pe de altă parte, cercurile birocratice afiliate Ministerului de Interne insistau asupra uniformizării imediate a legislației și lichidării oricăror vestigii ale influenței „naționalizante” românești în regiune. Astfel, relativa toleranță a centrului față de diversitatea instituțională se explică nu doar prin inerția birocratică a aparatului guvernamental rus, ci și prin existența unei diversități de opinii la nivelul facțiunilor concurente din guvernul rus¹⁷. Cazul „anomaliei” din județul Ismail ne arată, în fapt, cât de mult depindea funcționarea statului rus de acest sistem de facțiuni și grupuri de interese, în raport cu care autocratul își asu-

¹⁷ Pentru o perioadă mai timpurie, cele mai serioase lucrări care cercetează funcționarea birocrăției ruse atât la centru, cât și la periferii, îi aparțin lui John P. LeDonne, „Frontier Governors General, 1772-1825, I: The Western Frontier (the Russo-Polish Border in the 18th and 19th century,” *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 47:1 (1999): 56-88; „Frontier Governors General, 1772-1825, II: The Southern Frontier (the Russo-Turkish and Russo-Persian Border),” *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 48:2 (2000): 161-183; „Russian Governors General, 1775-1825: Territorial or Functional Administration?” *Cahiers du monde russe* 42:1 (January-March 2001): 5-30. Pentru o analiză foarte interesantă a acestor procese pornind de la exemplul / studiul de caz al Siberiei, a se vedea: Anatolyi Remnev, “Siberia and the Russian Far East in the Imperial Geography of Power,” in: Jane Burbank, Mark von Hagen, and Anatolyi Remnev, eds. *Russian Empire: Space, People, Power, 1700-1930* (Bloomington: Indiana University Press, 2007), 425-454

ma doar rolul de arbitru¹⁸. Chiar dacă interminabila polemică referitoare la strategiile de integrare a Basarabiei de Sud se explică și prin inerția birocratică de la centru, se pare că „experimentul” din Ismail era perceput în termeni favorabili de o parte a demnitarilor ruși. Toate aceste considerații erau complicate de factorul extern și de chestiunea problematică a loialității locuitorilor din regiune, care figurau deschis în justificarea „prudenței” autorităților ruse în Ismail. Perspectiva „iredentismului românesc” era un factor îndeajuns de important pentru a tempera zelul centralizator al Ministerului de Interne de la Petersburg.

Înainte de Primul Război mondial s-au făcut câteva încercări de a revizui statutul „excepțional” și structura instituțională „anormală” a județului Ismail, însă toate au fost abandonate, în cele din urmă, din rațiuni diverse. Cele mai serioase discuții în acest sens au avut loc, mai întâi, imediat după retrocedarea sudului Basarabiei către Rusia, în 1879-81, și apoi în primii ani ai secolului al XX-lea (1900-1901), când funcționarii din Ministerul de Interne au fost pe punctul de a-și impune opinia despre necesitatea înlocuirii instituțiilor românești prin cele imperiale. Eșecul acestor încercări a fost determinat, printre altele, de un set de argumente expuse de adversarii uniformizării legislative. Aceste argumente pot fi clasificate în 3 categorii: 1) raționalitatea și modernitatea structurii administrative românești în comparație cu modelele imperiale existente; 2) strategia integrării diferențiate a periferiilor și necesitatea „prudenței” în respectarea particularismului regional, în etapa inițială; 3) sensibilități de politică externă și problema imaginii Rusiei în străinătate (aici se include și tema loialității populației locale). Ar trebui să subliniem că liniile de demarcație ale adversarilor și partizanilor uniformizării sunt mai curând instituționale, și nu „spațiale”. Astfel, unii reprezentanți ai instituțiilor centrale (în special, ai Ministerului Finanțelor și Justiției) urmau linia „flexibilă” a acceptării instituțiilor locale, iar funcționarii Ministerului de Interne erau adepți fervenți ai unificării legislative.

Argumentul cel mai clar bazat pe raționalitatea și eficiența modelului românesc se conține în „nota” (de fapt, o analiză extinsă și detaliată a instituțiilor românești) trimisă la Ministerul de Interne de guvernatorul Basarabiei, E. O. Iankovski, în 1881.¹⁹ Guvernatorul atrage atenția superiorilor săi, că „unele elemente ale organizării sociale” din Sudul Basarabiei, datorate administrației românești, „merită o atenție excepțională (subl. în original); aceste [aspecte] se referă, mai ales, la organizarea comunală și sistemul de taxare egală [a cetățenilor], fără a se

¹⁸ Pentru o analiză excelentă a acestui subiect, a se vedea: Alfred J. Rieber, „Interest-Group Politics in the Era of the Great Reforms,” in: Eklof B., Bushnell J., Zakharova L., eds., *Russia's Great Reforms, 1855-1881*. Bloomington: Indiana University Press, 1994, 58-83.

¹⁹ «Записка бессарабского губернатора Янковского об устройстве воссоединенного края», с приложениями за 1881 год // РГИА, Фонд № 573, оп. 21, д. 54

ține seama de stările sociale [бессловная]²⁰. În fapt, guvernatorul folosește argumentul eficienței modelului administrativ românesc pentru a formula o critică destul de radicală la adresa sistemului social al Rusiei din acea epocă, pe care îl califică drept învechit și necompetitiv în contextul lumii moderne. Ca urmare a analizei detaliate a avantajelor instituțiilor românești, Iankovski conchide că „toate aceste date pledează pentru păstrarea secțiunii reunite [cu Rusia] ca o unitate [administrativă] separată, cel puțin până la revizuirea reglementărilor noastre legislative cu privire la taxe și administrația publică rurală”²¹. Admițând, totuși, că „rațiunile superioare de stat” ar putea determina guvernul să introducă imediat legile rusești și să lichideze județul Ismail, împărțindu-l între județele limitrofe, Iankovski rămâne partizanul unei strategii flexibile și prudente, afirmând că „în chestiunea reformării acestei regiuni [участка] este necesar să acționăm cu deosebită prudență, astfel încât, prin sfărâmarea tuturor normelor existente și înlocuirea lor cu reguli noi, dintre care unele trebuie apreciate drept mai puțin satisfăcătoare [decât cele existente], să nu trezim printre locuitori regrete în privința separării lor de România”²². Dincolo de această aluzie transparentă la necesitatea încurajării loialității populației din județul Ismail, se pare că poziția flexibilă a guvernatorilor locali a influențat acțiunile Ministerului de Interne (sau, mai bine zis, lipsa acestora). Cel puțin, acest lucru este admis de funcționarii ministerului 20 de ani mai târziu, în 1901, când se recunoaște că anume demersurile guvernatorilor au influențat poziția centrului. Atât Iankovski, cât și succesorul său, A. P. Konstantinovici (1883 – 1899) remarcă „avantajele” organizării comunale românești față de administrația rurală rusă.²³

Deși funcționarii Ministerului de Interne erau, în mod evident, departe de a fi convinși de astfel de argumente (atât în 1879, cât și în 1900), chiar și în „considerațiile” Ministrului de Interne referitor la integrarea Basarabiei de Sud în Imperiu se puteau strecura elemente „pragmatice”, dictate, în primul rând, de factorul extern. De exemplu, în nota explicativă a Ministrului de Interne din 15 martie 1879 adresată Ministrului Justiției (în care se argumentează necesitatea introducerii „imEDIATE” a legilor rusești în regiune și se insistă asupra „echivalenței funcționale” a instituțiilor românești și a celor imperiale), găsim următorul pasaj (oarecum surprinzător, în acest context):

„Nu există vreo îndoială că, în virtutea sincerei simpatii, manifestate de populația ținutului față de retrocedarea sa către Rusia, această populație merită o atenție deosebită din partea Guvernului nostru. În plus, având în vedere că presa

²⁰ РГИА, Фонд № 573, оп. 21, л. 54, л. 72

²¹ РГИА, Фонд № 573, оп. 21, л. 54, л. 75

²² РГИА, Фонд № 573, оп. 21, л. 54, л. 84

²³ РГИА, Фонд № 573, оп. 21, л. 54, л. 160

străină, în majoritate ostilă Rusiei, încearcă să prezinte viitoarea soartă a acestei populații, o dată cu alipirea ei la Basarabia, în cele mai triste culori, nu putem decât să conchidem că în acest caz trebuie, în general, să acționăm cu toată prudența posibilă și să evităm, mai ales, orice încălcare substanțială a acelor drepturi și privilegii, care aparțineau populației Basarabiei în timpul guvernului român.²⁴

Mai mult, ministrul încearcă să legitimizeze această atitudine prin invocarea unor principii generale ale politicii rusești la periferiile imperiului, aplicabile, prin extensie, și cazului basarabean: „Guvernul rus se călăuzea mereu de aceleași viziuni și cu privire la alte teritorii [местностям], alipite la Imperiu în timpurile trecute – anume, guberniile Baltice, regatul Poloniei și chiar Basarabia. Nicăieri nu s-a purces la sfărâmarea simultană a întregii [ordini] existente în aceste teritorii și la înlocuirea acesteia printr-o altă orânduire, necunoscută populației, căci o asemenea tactică ar fi condus, fără îndoială, la confuzia generală și nemulțumirea populației, mai ales dacă noile condiții s-ar fi dovedit mai puțin satisfăcătoare decât cele anterioare.”²⁵ Astfel, reintegrarea Basarabiei de Sud trebuia să aibă loc „treptat”, iar guvernul urma să studieze „particularitățile și necesitățile” regiunii pentru a promova apoi mai „ferm” reformele necesare.²⁶ Această perspectivă asupra județului Ismail s-a dovedit însă prea optimistă, funcționarii zeloși de la centru cedând, până la urmă, inerției birocratice, dar și rezistenței elitelor locale și unor instituții centrale mai conservatoare (întâi de toate, Consiliului de Stat).

În considerațiile Ministrului de Interne prezentate împăratului Alexandru II în 1879 predomină argumentele centralizatoare (se invocă necesitatea introducerii, în județul Ismail, a zemstvelor și a organizării rurale similare cu restul Imperiului).²⁷ În același timp, ambiguitatea inerentă politicii imperiale la periferii (dar și contradicțiile interne ale legislației ruse) sunt evidențiate cu ocazia „explicațiilor” oferite de Guvernatorul Basarabiei, N. I. Șebeko, în legătură cu păstrarea legilor românești în teritoriul retrocedat:

„Alipirea acestui teritoriu la Rusia l-a supus aceleiași Puteri Supreme, dar nu are drept consecință necondiționată sau presupusă abolire a tuturor legilor sau instituțiilor care funcționau în această regiune până la alipire, și nici introducerea [imediată] a legilor sau instituțiilor în vigoare în restul Imperiului. Astfel, Marele Ducat al Finlandei, Regatul Poloniei și alte regiuni ale Imperiului Rus, fiind supuse aceleiași puteri Supreme, totuși aveau și au în continuare legi și instituții diferite de cele din restul imperiului. Înlocuirea ordinii existente în teritoriul

²⁴ РГИА, Фонд № 1405, оп. 77, д. 5920, 1879 г. («Об административном устройстве присоединенного по Берлинскому трактату участка Бессарабии»), л. 15

²⁵ РГИА, Фонд № 1405, оп. 77, д. 5920, 1879 г., л. 15

²⁶ РГИА, Фонд № 1405, оп. 77, д. 5920, 1879 г., л. 15

²⁷ РГИА, Фонд № 1405, оп. 77, д. 5920, 1879 г., л. 137-138

anexat, în virtutea noțiunii inviolabilității și fermității legilor care protejează viața civilă și socială a populației, nu poate fi presupusă și nu este o consecință automată a evenimentului alipirii [la Rusia].”²⁸

O asemenea interpretare „legalistă” (și, aparent, modernă) a integrării juridice și instituționale a periferiilor ne sugerează, de fapt, că Imperiul Rus continua să funcționeze, chiar și în această perioadă, ca un stat cu jurisdicții multiple și suprapuse, iar singurul principiu de unitate era reprezentat de prerogativele (extra-legale) ale monarhului²⁹.

Cu toate acestea, unii funcționari locali nu ezitau să-și exprime nemulțumirea și frustrarea în legătură cu persistența legilor românești („străine” și / sau învechite) în sudul Basarabiei, optând univoc pentru abolirea lor. În contextul acestor polemici, în anul 1884, guvernatorul-general interimar al Odesei și Novorosiei, von Roop, are un punct de vedere foarte diferit de cel al guvernatorului Basarabiei. Într-un raport adresat direct lui Alexandru III, von Roop consideră „exagerate” numeroasele plângeri și petiții ale populației noului județ Ismail, care „nu se verifică” nici de emisarii trimiși de von Roop în regiune, nici de inspecția personală a oficialului în Bolgrad și Ismail. Dimpotrivă, el subliniază progresul adus de noua administrație rusă și deplânge persistența legilor românești în ținut:

„Se întâlnesc și acum unele abuzuri separate, dar, în orice caz, populația le suportă într-o măsură mult mai mică decât în timpul guvernului român, când banii și protecția reprezentau puterea covârșitoare, iar tribunalele și parchetul erau totalmente în mâinile bogatei clase dominante, care în prezent își pierde deja importanța preponderentă. Totuși nu se poate nega, că legile comunale românești, care s-au păstrat acolo, oferă și până astăzi pretexte pentru exploatarea populației de către comitetele locale [земскими], fapt care se manifestă mai ales în Comitetul din Bolgrad... În orice caz, din momentul revenirii în sânul patriei a regiunii riverane a Dunării, temporar pierdute, au trecut aproape șapte ani, și de aceea, continuarea în viitor a acestei stări de tranziție și incertitudine nu mai trebuie, evident, tolerată, chiar dacă în acest scop vor fi necesare eforturi și sacrificii deosebite...”³⁰

Alexandru III a consimțit întru totul, aplicând rezoluția „Este timpul să hotărâm definitiv [chestiunea]”³¹. În pofida opiniei țarului, „chestiunea” a trenat încă

²⁸ РГИА, Фонд № 1405, оп. 77, л. 5920, 1879 г., л. 93

²⁹ Această impresie este confirmată chiar de Șebeko, în concluziile sale, conform cărora doar un ordin direct al monarhului putea schimba situația. Acest ordin a întârziat să vină (în pofida faptului, că țarii ruși înclinau să rezolve rapid „anomalia” din Ismail). РГИА, Фонд № 1405, оп. 77, л. 5920, 1879 г., л. 93

³⁰ РГИА, Фонд № 1405, оп. 77, л. 5920, 1879 г., л. 111-112

³¹ РГИА, Фонд № 1405, оп. 77, л. 5920, 1879 г., л. 111-112

trei decenii, județul Ismail intrând în Primul Război mondial cu același statut separat, pentru unii observatori ruși fiind chiar amenințat de spectrul „iredentismului românesc”.

Ambiguitatea și contradicțiile caracteristice poziției birocrăției ruse în „chestiunea Ismailului” se pot urmări foarte bine și la nivel personal. Un caz deosebit de relevant și elocvent în acest sens este cel al cneazului S. D. Urusov, guvernator al Basarabiei între 1903 – 1904. Considerat (în general, pe bună dreptate), un funcționar cu vederi liberale și un critic destul de competent al politicii rusificatoare a centrului imperial la periferii, Urusov dă dovadă de o inconsecvență revelatoare în opiniile sale privind „anomalia administrativă” din Sudul Basarabiei. Dacă în memoriile sale (publicate inițial în 1907, într-o perioadă de opoziție deschisă față de guvernul imperial), Urusov adoptă o atitudine mai curând neutră, atunci în rapoartele oficiale către ministrul de interne oficialul apare ca un partizan al uniformizării și al lichidării vestigiilor administrației românești. Iată opinia lui Urusov privitor la situația județului Ismail în 1903:

„În gubernia Basarabiei există județul Ismail, cu o suprafață însemnată și condiții naturale bogate, compus din trei [foste] prefecturi românești – Ismail, Bolgrad și Cahul. Deja de 25 de ani sus-numitul județ, fiind reunit cu Imperiul Rus, este administrat conform vechilor legi românești, modificate în prezent chiar și în România [este vorba despre Codul Civil din 1865 și legea comunală din 1864], din cauza neconcordanței lor cu necesitățile vitale ale populației. Primind de multe ori petiții de la locuitorii județului privind introducerea în ținut a instituțiilor rusești, am încercat să îmi dau seama despre aspectele vulnerabile ale ordinii existente în județ și am ajuns la concluzia, că principalul defect este lipsa de organizare a vieții rurale din cauza imperfecțiunii administrațiilor comunale... Orașele județului sunt administrate extrem de satisfăcător, însă amenajarea vieții rurale lasă mult de dorit... Activitatea instituțiilor administrative ale guberniei nu se răsfrânge asupra județului Ismail, din care cauză este subminată supravegherea administrațiilor comunale, în care se descoperă destule abuzuri... Motivele amintite, precum și separarea nedorită (în sensul lipsei unității statale) a acestei părți a Basarabiei limitrofe cu România impune introducerea cât mai rapidă în județul Ismail a instituțiilor rusești (subl. n. – A. C.)”³²

În pofida aparentei preocupări pentru lichidarea „particularităților” regiunii retrocedate la 1878, în memoriile sale fostul guvernator nu se limitează la prezen-

³² РГИА, Фонд № 1284, оп. 194, д. 94, 1904 г. («Отчет о состоянии Бессарабской губернии за 1903 г.»), л. 11. Tema „particularității administrative a județului Ismail” apare și în alte rapoarte ale guvernatorilor de la începutul secolului al XX-lea, de exemplu, la 1912: РГИА, Фонд № 1284, оп. 194, д. 116, 1912 г. («Приложение к отчету Бессарабского губернатора за 1912 г.»).

tarea, pe larg, a structurii comunale conform legislației românești (fără cea mai mică tentă peiorativă), dar își permite chiar unele reflecții potențial „subversive” în legătură cu viitorul acestui teritoriu. Urusov este, totodată, destul de critic la adresa proiectelor integraționiste promovate de guvernul de la St. Petersburg. Iată ce afirmă, în 1907, cel ce recomanda introducerea imediată a legilor rusești în 1904:

„Județul Ismail, care a fost încorporat din nou în Imperiul Rus în anul 1878, după războiul cu Turcia, are o poziție absolut deosebită în cadrul Basarabiei... În județul Ismail nu existau nici instituții ale nobilimii, nici zemstve, nici administrații de plasă și rurale, conduse de căpitanii de zemstvă [zemsкими nachal'nikami]. Aici a fost păstrată structura comunală românească. Fiecare localitate, fie ea rurală sau urbană, forma o comună separată, care îi cuprindea pe toți proprietarii funciari și pe toți locuitorii acestor localități, fără deosebiri bazate pe proprietate, clasă etc. Organul executiv al comunei era primarul [primar], asistat de un consiliu comunal compus din 12 persoane, care decidea asupra tuturor chestiunilor legate de auto-guvernare și îndeplinea aceleași îndatoriri și obligații generale de stat ca și cele care sunt delegate, în Rusia, instituțiilor locale. Guvernatorul intervenea destul de rar în chestiunile legate de administrația locală a județului Ismail... Guvernatorul a moștenit, în raport cu subdiviziunile autonome ale acestui județ, [fostele] funcții ale puterii regale, în timp ce superiorii din Petersburg nu se preocupau deloc de Ismail și aveau cea mai nebulosă închipuire despre organizarea acestui județ. Cu toate acestea, în Ministerul de Interne nu înceta grija pentru introducerea în Ismail a instituțiilor rusești – a șefilor de zemstvă, a plaselor [волостей], a nobilimii și a noului regulament privind zemstvele și orașele. Consiliul de Stat însă respingea mereu acest soi de proiecte propuse de minister sub pretextul articulării și argumentării insuficiente a ideii, conform căreia era necesar să se distrugă orânduirea locală veche de dragul nivelării generale a administrației. Așa a și rămas județul Ismail, până în prezent, o excepție în structura județeană a Imperiului Rus. Probabil, va trebui să aștepte reforma generală a administrației noastre locale, dacă nu cumva, ca urmare a vreunei combinații internaționale, nu va trece din nou la România, care îi întinde brațele materne de dincolo de Prut, râul de frontieră”³³

Așadar, o combinație de indiferență, inerție birocratică, rivalitate instituțională, dar și un anume pragmatism și toleranță a diversității administrative la periferii par să fie factorii care explică, în primul rând, posibilitatea inițială a acestui transfer instituțional și, în al doilea rând, persistența acestei „anomalii” într-un context rus tot mai ostil, chiar și la începutul secolului al XX-lea. Exemplul lui Urusov ne arată însă și altceva: cât de conjuncturale și „retorice” puteau fi argumentele „centralizatorilor”, care operau în universul complex al „corectitudinii

³³ C. D. Урусов, *Записки губернатора: Кишинёв, 1903-1904 гг.* (Chișinău: Litera, 2004), pp. 206-207

politice”, în versiunea imperială rusă din epocă. În același timp, atât în ipostază „oficială”, cât și în cea „privată”, Urusov manifestă o vădită sensibilitate față de statutul „incert” al regiunii din punct de vedere geografic (sau chiar geopolitic). Factorul românesc își face tot mai simțită prezența în primul deceniu al secolului al XX-lea, când problema loialității populațiilor de la periferii devine aproape o obsesie pentru conducătorii imperiului. În această perioadă (și, probabil, în contextul discuțiilor aprinse cu privire la necesitatea introducerii zemstvelor la periferiile occidentale ale imperiului), statutul „incert” al Basarabiei de Sud a devenit un motiv de îngrijorare serioasă pentru o anumită parte a cercurilor guvernante. Astfel, într-un raport cuprinzător despre situația generală a Basarabiei, redactat de un ofițer al contraspionajului rus cu anumite legături (probabil, chiar personale) cu Basarabia, destinat șefului Departamentului Poliției și trimis de la Constantinopol pe 19 februarie 1914, „problema Ismailului” este abordată direct. Autorul raportului sublinia că

„județul Ismail din Basarabia se găsește într-o situație mai proastă [față de restul provinciei]. [Aici], chiar din timpul reîncorporării sale în Imperiul Rus, nu este vizibil nici cel mai mic semn al rusificării, astfel încât ți se pare că ești în România. Acest lucru se datorează nu doar alipirii recente a acestui ținut la Rusia, ci și legăturilor pe care localnicii le au cu românii. [Astfel,] aproape tot comerțul cu produse agricole este orientat spre România; împrumuturile pentru micii proprietari rurali sunt [oferite de] băncile românești, datorită condițiilor mai avantajoase, în comparație cu băncile particulare evreiești din Sudul Rusiei. [O altă cauză] este că, până în prezent, aici s-au păstrat regulamentele și legile românești în domeniul administrației locale.”³⁴

Astfel, dacă la începutul perioadei inaugurate de reintegrarea Basarabiei de Sud în Imperiul Rus preluarea modelului instituțional românesc era privită fie în termeni pragmatici, fie ca o cedare temporară dictată de necesitate, fie ca un exemplu de flexibilitate strategică a politicii centrului la periferiile multietnice ale imperiului, o dată cu „naționalizarea” crescândă a discursului imperial și a politicii practice se evidențiază tot mai mult relevanța factorului „național”. Județul Ismail devine o potențială țintă a „iredentismului românesc”, iar particularismul său administrativ – o realitate tot mai greu acceptată și tolerată. În același timp, continuitatea elitelor locale, spațiul de manevră destul de larg care le era oferit de autoritățile imperiale, precum și persistența „anomaliei instituționale” din Ismail pe parcursul a aproape 40 de ani ne sugerează complexitatea atitudinii birocrăției ruse față de modelele administrative străine. Acest „pragmatism” era dictat și de inconsecvența politicii imperiale, în cadrul căreia nu exista o viziune comună în privința integrării periferiilor.

³⁴ ГАРФ, Фонд 529, оп.1, д.26, л. 9-11. Секретное донесение № 39, 19 февраля 1914 г.

Relevanța cazului Sudului Basarabiei este stimulată și de faptul, că nu existau paralele directe cu situația acestei regiuni în alte părți ale Imperiului Rus. Chiar dacă statul Romanovilor avea o vastă experiență în asimilarea, adaptarea și administrarea diferenței instituționale la periferii, combinația de factori caracteristică sudului Basarabiei era unică. Aceasta era singura regiune revendicată de către imperiu de la un stat național emergent și, în consecință, punea în fața autorităților centrale ruse anumite dileme foarte specifice. Aceasta nu înseamnă că strategii similare de guvernare și / sau tolerare a practicilor administrative anterioare se întâlneau foarte rar în imperiu. Din contră, imperiul încorpora teritorii cu tradiții instituționale foarte diferite și foarte durabile (de exemplu, fostele ținuturi poloneze, Finlanda sau provinciile baltice), care trebuiau inițial acceptate și apoi ajustate treptat la standardele imperiale. Acest proces rămânea, întotdeauna, inegal și incomplet. Cu toate acestea, doar în Basarabia de Sud se punea tranșant problema modernității instituționale. În acest sens, flexibilitatea observată mai sus se datora și naturii inegale și diferențiate a modernizării ruse. De fapt, cele mai apropiate paralele față de cazul Basarabiei de Sud apar în timpul Primului Război mondial, când autoritățile ruse de ocupație trebuiau să improvizeze strategii de guvernare în regiunile cucerite de la puterile inamice. Totuși, era vorba despre un context excepțional de violență generalizată, transformare radicală a ierarhiilor sociale și etnice tradiționale, distrugere, pe scară largă, a echilibrului social și strămutări masive și forțate de populație.³⁵ Acest context este departe de a fi comparabil cu ritmul „normal” al transferurilor instituționale manifestat în Basarabia de Sud. Această unicitate relativă a „anomaliei din Ismail” face acest caz cu atât mai fascinant și revelator pentru orice cercetător care studiază istoria periferiilor imperiale.

³⁵ Pentru o discuție substanțială și profundă a acestor subiecte, a se vedea: Eric Lohr, *Nationalizing the Russian Empire: The Campaign Against Enemy Aliens During World War I* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2003); Peter Holquist, “Violent Russia, Deadly Marxism? Russia in the Epoch of Violence, 1905-1921,” in: *Kritika. Explorations in Russian and Eurasian History*, Volume 4, Nr. 3, Summer 2003, 627-652. Despre cazul Ucrainei în timpul Primului Război mondial, a se vedea: Mark von Hagen, *War in a European Borderland: Occupations and Occupation Plans in Galicia and Ukraine, 1914-1918* (University of Washington Press, 2007).

Între imperiu și statul-națiune: metamorfoze ale elitei basarabene (1918)

Svetlana SUVEICĂ

Abstract

The aim of the article is to examine the circumstances that shaped the feelings and attitudes of the Bessarabian political and economic elite, who experienced the disintegration of the Russian empire, but did not show readiness to embrace the Romanian-nation state perspective in 1918. I claim that the 1917-1918 political changes in the region deeply affected the economic and social status of the former elite, influenced its identity and belonging, forced new survival strategies, shaped mobility patterns, as well encouraged the development of alternative political scenarios for the future of the region, namely the return of Bessarabia back to Russia. Romania's protection of Bessarabia from the Bolsheviks did not ensure the expected support for the new regime of those who cared about the preservation of their economic and social status; the metamorphoses experienced by those who served the empire were shaped, besides the feeling of loss and nostalgia for the tsar, by the frustration and disappointment for the failure to switch loyalty to the Romanian king. Besides that, the abolition of Bessarabian autonomy that lasted for six months led towards merging of a common anti-Romanian front of the former and the acting regional elite that once supported the union of Bessarabia with Romania.

Sfârșitul Primului Război mondial a fost marcat, pe lângă pierderile umane și devastările materiale fără precedent, de revoluții sociale și mișcări naționale care au contestat cadrul și normele imperiale. Soarta Basarabiei, alături de cea a altor regiuni din Europa de Est, a fost profund influențată de cataclism. Basarabia și-a schimbat statutul politic din gubernia de vest a Imperiului Rus în provincia estică a României. Au urmat transformări politice profunde care au afectat statutul economic și social al locuitorilor, și-au lăsat amprenta asupra identității și afilierii politice și sociale, au determinat noi strategii de supraviețuire și modele de mobilitate, în final, au încurajat dezvoltarea unor scenarii politice alternative pentru viitorul regiunii.

În tabloul complex al tranziției, metamorfozele trăite de elita locală aflată la putere în ultimele zile ale Imperiului Rus rămân o necunoscută. Faptul că reprezentanții aceștia au fost activi în perioada Conferinței de pace de la Paris, condamnând „ocupația” românească și susținând reîntoarcerea Basarabiei la Rusia, ridică o serie de întrebări ce depășesc reprezentarea comportamentului „tipic” unui grup de persoane nostalgice, dezamăgite și frustrate - o ultimă generație a celor educați în imperiu și o primă generație incapabilă să-l servească. Obiecti-

vul acestui studiu este de a examina circumstanțele care au conturat sentimente și atitudini, precum și au motivat angajamentul activ al reprezentanților fostei elite basarabene în scopul implementării scenariului politic de re-alipire a regiunii la Rusia, indiferent de confuzia privind viitorul regim politic al acesteia. Acest proiect a reprezentat o alternativă proiectului de unire a Basarabiei cu România. Ideea a găsit susținători în rândul basarabenilor aflați la putere în timpul scurtei perioade de autonomie, apoi de independență, inclusiv printre acei care votaseră pentru unirea Basarabiei cu România în aprilie 1918. Constatarea existenței unui astfel de scenariu alternativ, precum și depistarea motivelor pentru care acesta era susținut în perioada de reconstruire a ordinii postbelice atât în interiorul Basarabiei, cât și în afara acesteia, urmează să conteste, considerăm noi, finalitatea statului-națiune drept o traiectorie predestinată – idee susținută în mod constant de istoriografia naționalistă din România și Republica Moldova.

***

„Cât mai curând posibil plecați și trâmbițați, și includeți în fiecare publicație care trebuie să trezească Europa, să o facă să restabilească totul și să stabilească aici o stare reală de ordine, dar nu o simplă aparență a liniștei, abia camuflată de bolșevismul existent al celor ce dirijează cu toate astea,”¹ scria, la 25 ianuarie 1919 proprietarul basarabean Panteleimon V. Sinadino fostului Mareșal al nobilimii basarabene, Alexandr N. Krupenskii.² Primul se afla la Chișinău, în timp ce Krupenskii era la Odessa, așteptând viza pentru a pleca la Paris.

Era perioada în care atât reprezentanții țărilor victorioase, cât și a celor învinse, s-au adunat în capitala franceză pentru a avea un cuvânt de spus la conferința postbelică care urma să traseze principiile noii ordini internaționale a păcii și să remodeleze hotarele Europei de Est. Conform lui Alan Sharp, „promisiunile au fost făcute, așteptările și aspirațiile creșteau, în mod deliberat sau accidental, iar acum aceste angajamente trebuiau realizate.”³ Conferința de Pace de la Paris a fost spațiul în care Rusia și România au formulat, argumentat și disputat revendicările privind teritoriul Basarabiei. Delegația oficială a României la conferință a depus efort pentru obținerea recunoașterii internaționale a noilor hotare postbelice, fiind, totodată, conștientă de faptul că avea să se confrunte cu adversarii uniunii Basarabiei cu România care de asemenea s-au grăbit spre Paris. La rândul lor,

¹ P.V. Sinadino - A.N. Krupenskii, 25 ianuarie 1919. Alexandr N. Krupenskii Papers, Box I Subject files, Folder Sinadino, Panteleimon V., Hoover Institution Archives, Stanford, California (în continuare, HIA).

² Toate datele din text corespund calendarului gregorian.

³ Alan Sharp, *The Versailles Settlement. Peacemaking After the First World War, 1919-1923*, 2d ed., Palgrave Macmillan, 2008, p. 196.

emigranții politici și diplomații ruși au contestat dreptul României asupra Basarabiei, argumentând avantajele aflării Basarabiei sub dominația Rusiei în cadrul campaniei „Russkoe delo” (cauza rusească). Susținută de Forțele Albe din interiorul Rusiei și din diferite centre ale emigrației ruse din Europa, scopul acesteia era de a obține sprijinul Marilor Puteri în lupta împotriva bolșevismului și a asigura conservarea hotarelor rusești din 1914, care includeau și periferiile de vest ale fostului imperiu. În vederea atingerii scopului propus, fiecare dintre părți a elaborat un plan de acțiune, a proiectat strategii de propagandă, a creat rețele de comunicare și a căutat să facă rost de surse financiare.

Din moment ce dreptul națiunilor la autodeterminare a fost declarat drept principiu călăuzitor în remodelarea hotarelor postbelice, victoria părea să fie de partea statului-națiune; cu toate acestea, confruntarea promitea să fie una strânsă. În timp ce interesele României au fost reprezentate de o delegație oficială la Conferința de pace, interesele Rusiei au fost vociferate de un grup de emigranți politici și diplomați, împuterniciți de Forțele Albe a generalului Kolchak. „Soli” lui Kolcheak se bucurau de o bună reputație în Occident și aveau conexiuni puternice cu oficialii europeni și americani. Rușii au acționat cu încredere, în special în prima jumătate a anului 1919: pe de o parte, Kolchak a obținut o serie de victorii importante împotriva forțelor bolșevice, pe de altă parte, Marile Puteri păreau să fi cazut de acord asupra unei poziții anti-bolșevice comune. În aceste condiții promițătoare, emigrația rusă de la Paris, precum și susținătorii acesteia din interiorul Rusiei, sperau că înfrângerea bolșevicilor va fi urmată de o serie de concesii pentru Rusia, inclusiv teritoriale, cu condiția ca țara să urmeze calea democrației.⁴

Basarabenii s-au angajat de asemenea să ia parte activă la dezbaterile privind soarta regiunii. Delegatul român la Conferința de pace, Ioan Pelivan, reprezenta „noua” elită locală care vocifera aspirațiile sociale și naționale ale basarabenilor. După finisarea studiilor la Facultatea de drept pe care a urmat-o la Dorpat, în 1917 acesta s-a întors în Basarabia, participând la transferul ideilor Revoluției din februarie spre periferia de vest a imperiului. După ce a fost martorul dezintegrării colosului imperial, Pelivan a contribuit la revendicările de autonomie și independență ale Basarabiei, votând ulterior pentru unirea regiunii cu România. Fost Ministru al Justiției și deputat în primul organ legislativ basarabean Sfa-

⁴ Despre argumentele „cauzei rusești”, precum și eforturile depuse în scopul revendicării Basarabiei în perioada Conferinței de Pace de la Paris, vezi: Svetlana Suveica, „*Russkoe Delo*” and the „*Bessarabian Cause*”: the Russian Political Émigrés and the Bessarabians in Paris (1919-1920), Institut für Ost- und Südosteuropaforschung, Regensburg, IOS Mitteilungen. Arbeitsbereich Geschichte, no. 64, February 2014, accesat la 10 octombrie 2014: http://www.dokumente.ios-regensburg.de/publikationen/mitteilungen/mitt_64.pdf.

tul Țării, Pelivan ajunsese la Paris prin București, însoțindu-l pe Prim-ministrul român, Ion I.C. Brătianu, și pe alți delegați pentru a apăra interesele României la Conferința de pace. Asumându-și cu toată responsabilitatea și încrederea sarcina complexă de a convinge Marile Puteri să recunoască Basarabia drept parte a teritoriului românesc, Pelivan a realizat o activitate intensă de propagandă în acest sens.⁵

Principalul oponent al lui Pelivan în timpul Conferinței de Pace a fost Alexandr N. Krupenskii. Spre deosebire de primul, Krupenskii a reprezentat elita „veche” a Basarabiei care a prosperat în timpul Imperiului Romanov târziu, a fost implicată activ în viața socială, politică și economică din regiune, a fost loial țarului și nu-și imagina că într-o zi acea ordine urma să dispară. Krupenskii a ajuns în capitala Franței prin Odessa, unde plecase în luna aprilie 1918, la scurt timp după ce Sfatul Țării a votat unirea Basarabiei cu România. Fiind exclus din viața politică a regiunii, Krupenskii a devenit activ în vecinătatea apropiată a acesteia, inițiind la Odessa crearea Comitetului pentru Salvarea Basarabiei (Odesskii Komitet Spasenii Bessarabii). Deși dispunea de resurse limitate, Comitetul a efectuat o activitate de propagandă intensă, îndreptată împotriva „ocupației” române a regiunii. Principala inițiativă a acestuia a fost crearea unei „delegații basarabene” care să reprezinte interesele basarabenilor la Conferința de pace de la Paris.⁶ O declarație, semnată în acest sens la 10 februarie 1919 la Odessa, specifică faptul că „reprezentanții diferitor organizații și grupuri sociale din Basarabia, [...] organizează, sub președinția lui Alexandr Nicolaevici Krupenskii, o Comisie comună în scop de a obține în timpul Conferinței Internaționale de pace eliberarea Basarabiei de anexarea românească și realizarea aspirațiilor poporului din Basarabia.”⁷ Fără a fi specificate, se subînțelegea că acele „aspirații” țineau de revenirea Basarabiei în hotarele Rusiei. Lista potențialilor membri era lăsată deschisă, alți delegați urmând să adere ulterior; printre numele propuse se regăsea și cel al lui Panteleimon V. Sinadino, președintele Uniunii marilor proprietari basarabeni, organizația care a emis „mandat” de plecare la Paris pentru Alexandr N. Krupenskii.

Spre deosebire de Pelivan care a avut mandat de membru al delegației române la Conferința de pace,⁸ Alexandr N. Krupenskii, precum și fostul primar

⁵ Despre activitatea lui Ioan Pelivan la Paris, vezi: Ion Constantin, Ion Negrei, Gheorghe Negru (Coord.), *Ioan Pelivan, istoric al mișcării de eliberare națională*, București: Editura Biblioteca Bucureștilor, 2012, pp. 390-409.

⁶ Vezi, pe larg, Svetlana Suveica, “For the “Bessarabian Cause”: The Activity of Odessa Committee for Saving Bessarabia (1918-1920)”, *Archiva Moldaviae*, vol. VI, 2014, pp. 139-169.

⁷ Documentul a fost semnat de Alexandr N. Krupenskii, Alexandr K. Schmidt, Alexandr D. Krupenskii și Vladimir V. Țiganko. Alexandr N. Krupenskii Papers, Box 2 Subject File, Folder Bessarabian commission of the Paris Peace Conference, HIA.

⁸ De la 1 decembrie 1919 până la 31 mai 1920, membrul delegației române Ioan Pelivan a primit

de Chișinău, Alexandr K. Schmidt, au fost, de fapt, „trimiși la Paris în calitate de curieri care transportă documente și scrisori pentru reprezentantul Rusiei la Congresul de pace – Dl. Ministru Serge Sazonov.”⁹ În capitala Franței, cei doi au asigurat emigranții ruși de faptul că conaționalii lor erau dornici să redevină „cetățeni ai Marelui Stat Rus și [...] sunt gata să contribuie prin toate mijloacele la restaurarea Rusiei Mari.”¹⁰ În perioada conferinței, basarabenii au acționat împreună cu emigranții politici și diplomații ruși în vederea susținerii „cauzei rușești”. Deși pe scena publică a fost promovată ideea de construcție a unei Rusii democratice, în interiorul cercului de emigranți ruși erau puternic susținute ideile monarhiste. Printre susținătorii activi se afla și Alexandr N. Krupenskii: în 1921, acesta a prezidat Primul congres al monarhiștilor ruși în emigrație care a avut loc în orașul german Bad Reichenhall,¹¹ iar în 1926 a preluat președinția Consiliului monarhic rus (Russkii Monarkhiceskii Sovet) de la Paris. Biografia lui Krupenskii poate servi drept un studiu de caz clasic pentru cercetarea identității post-imperiale: până la moartea sa în 1939, acesta a crezut în restaurarea „temeliilor vechii ordinii, în care Rusia, desigur, a fost imensă, bogată și puternică.”¹²

Documentele de arhivă scot în evidență faptul că declarația de la Odessa a fost semnată de trei reprezentanți ai „vechii” elite care au servit țarul, și un reprezentant al „noii” elite care a devenit activ în regiune în vara anului 1917. Acesta din urmă a fost Vladimir V. Țiganko, fost deputat și președinte al Frațiunii Țărănești din Sfatul Țării, delegat la Paris de către Comitetul central al țăranilor din Basarabia. Într-un articol publicat în 1919, Țiganko susținea că luarea în considerație de către Marile Puteri doar a informației furnizată de partea română ce viza „stabilirea drepturilor României asupra Basarabiei” era un fapt „periculos”. În opinia fostului deputat basarabean, aceasta „ar duce la decizii absolut inadmisibili”

---

un salariu lunar de 20.000 FR. Arhivele Naționale Istorice Centrale București (în continuare, A.N.I.C.), fond Ioan Pelivan, dos. 41, f. 24.

⁹ Certificat, Odessa, 27 ianuarie 1919 (Fr.), A.N. Krupenskii Papers, Box 2 Subject file, Folder Krupenskii, A.N., HIA.

¹⁰ Programul inițial a fost similar cu cel citat aici. Obshchaia Programma Predstavitelei Bessarabskogo Naseleniia, 10 dekabria 1919 (cernovik), Alexandr N. Krupenskii Papers, Box 3 Speeches & Writings, 1919, Folder “General Program of the Representatives of the Bessarabian Population” (December 10 1919), HIA.

¹¹ *Allgemeine Zeitung München*, no. 236, 7. Juni 1921, Bayrisches Staatsarchiv Munchen, MA 103009 Deutsch-Russische-Beziehungen, 1919-1929. Vezi, de asemenea, Hans-Erich Volkmann, *Die Russische Emigration in Deutschland, 1919-1929*, Würzburg: Holzner-Verlag, 1966, p. 99; Johannes Baur, *Die Russische Kolonie in München 1900-1945. Deutsch-russische Beziehungen im 20. Jahrhundert*, Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 1998, p. 103.

¹² *Secretnaia Zapiska*, Dec. 10-23 1931. Archbishop Apollinari (Koshevoi) Papers, Box 2 Correspondence, Folder 2.18 Krupenskii Alexandr Nikolaevich, 1928-1932, Reel 1, HIA.

le pentru țara mea [subl în text – s.s.].¹³ Este vorba despre soarta și proprietatea unei regiuni cu peste 2,5 milioane de oameni și trebuie să arătăm responsabilitate în fața acestor persoane numeroase.”¹⁴

Așadar, la Paris, susținătorii perspectivei unioninse pentru Basarabia s-au confruntat cu susținătorii ideii de revenire a Basarabiei în cadrul Rusiei Mari, restabilită în granițele anterioare războiului. Pentru a răspunde la întrebarea în ce circumstanțe a fost posibilă conturarea ambelor perspective și cine au fost susținătorii acestora, atât în Basarabia, cât și la Paris, este necesară o analiză a evenimentelor din anii 1917-1918.

Odată cu răspândirea Revoluției din februarie 1917 de la Petersburg spre colțurile cele mai îndepărtate ale imperiului, emisarii Guvernului Provizoriu au găsit în Basarabia o „ignoranță extremă a populației, în rândurile acesteia procentul de analfabetism este surprinzător de mare; un partid puternic al proprietarilor bogați care țineau în mâinile lor administrația locală; lipsa de fapt a muncitorilor industriali și a unei intelectualități cu tendințe democratice: toate acestea creau un teren propice pentru pogromuri și comploturi contra-revoluționare în favoarea restaurației. [...] Aici curentul monarhist era puternic.”¹⁵ Principalul susținător al curentului monarhist era Partidul de Centru, prezidat de Mareșalul nobilimii din Basarabia și marele latifundiar Alexandr N. Krupenskii. Un observator atent al evenimentelor de atunci menționa faptul că pentru elita imperială „liberalii care pledau pentru un regim constituțional prezentau o amenințare mai mare decât țărani fără pământ.”¹⁶ Către toamna anului 1917, pârguile politice și administrative au fost treptat preluate de „noi” lideri care propagau reforme cu caracter social-democratic. În perioada de tranziție de la un regim la altul, principalul factor care a determinat sensul identității al fostelor elite a fost statutul economic. În perioada „revoluției agrare” din vara lui 1917, când avea loc acapararea sporadică de către țărani a pământurilor aflate în proprietate privată, „bogătașii” și „proprietarii”¹⁷ erau în principal preocupați de conservarea proprietăților. Nici autorită-

¹³ A.N.I.C., fond Ioan Pelivan, dos. 428, f. 24.

¹⁴ “Bessarabian Question before the Peace Conference”, by Vladimir V. Tsyganko, Paris, 1919, p. 3-4.

¹⁵ The Dissemination outside Petrograd of the News of the Revolution (Doc. 129), In Robert P. Browder, Alexander F. Kerensky (Eds.), *The Russian Provisional Government, 1917: Documents*, vol. 1, Stanford: Stanford University Press, 1961, pp. 148-149.

¹⁶ Louis Guy Michael, *More Corn for Bessarabia. Russian Experience, 1917-1917*, Michigan: Michigan State University Press, 1983, pp. 117-118. Manuscrisul poate fi consultat la Arhivele Hoover (colecția nr. 79070).

¹⁷ Aceste calificative le găsim în cele 20 de scrisori ale lui Panteleimon V. Sinadino, adresate lui Alexandr N. Krupenskii în perioada august 1918 – ianuarie 1920, păstrate în arhiva personală a lui Alexandr N. Krupenskii.

țiile centrale, nici cele locale nu au fost în stare să stopeze anarhia; în asemenea condiții, proprietarii „nu-și făceau iluzii referitor la ce li s-ar putea întâmpla în caz de revoluție și majoritatea dintre aceștia și-au făcut rezerve în bănci străine pentru a face față unor situații extreme în cazul în care erau forțați să se refugieze.”¹⁸

În vacuumul de putere creat în perioada de tranziție de la imperiu la statul-națiune, în diferite regiuni ale Europei de Est au apărut inițiative de autonomie regională, denumite de cercetători *kleines Raum*.¹⁹ Atunci când în toamna anului 1917, conform lui Alan Kramer, „istoria postbelică a Rusiei a început, în timp ce restul Europei era încă în stare de război”,²⁰ în Basarabia a fost creat forul legislativ regional Sfatul Țării care reprezintă diferite grupuri sociale, politice și profesionale.²¹ Reprezentanții fostei elite se aflau și ei printre deputați, dar nu au format un grup coagulat; aceștia sperau să influențeze deciziile legislative ale corpului nou instituit, în special cea privind păstrarea proprietății private. Bunăoară, în cadrul ceremoniei de deschidere a Sfatului Țării, Panteleimon V. Sinadino a salutat adunarea în numele minorității grecești din Basarabia, exprimându-și speranța că „Sfatul Țării va stabili în patria noastră ordinea, legalitatea și pacea ce va proteja viața, libertatea și bunăstarea tuturor celor care vor fi extrem de onorați să trăiască sub protecția Basarabiei libere. [...] Trăiască Basarabia liberă, autonomă, matură ca stat!”, a concluzionat optimist vorbitorul.²²

Autonomia de scurtă durată în cadrul Republicii Federaive Ruse, apoi independența Republicii Democratice Moldovenești declarată la 6 februarie 1918, nu a reprezentat rezultatul unui proiect politic separat, ci, mai degrabă, o realitate impusă de circumstanțele externe, și anume independența statului vecin Ucraina. Tentativa nereușită a bolșevicilor de a prelua puterea la Chișinău la începutul anului 1918, pretențiile teritoriale ale Radei Ucrainene, precum și haosul și anarhia de pe frontul român care au cuprins rapid Basarabia, au avut drept consecință contestarea independenței Republicii Democratice Moldovenești. Începînd cu 9

¹⁸ L.G. Michael, *op.cit.*

¹⁹ Prin *kleines Raum* se au în vedere inițiativele de autonomie regională provizorie din anii 1918-1919 din Europa de Est. Studiile la acest subiect, publicate într-un volum colectiv, contestă istoriografia în care statul-națiune este prezentat drept principiul exclusiv de organizare statală după Primul Război Mondial. Harald Heppner, Eduard Staudinger (Hgg.), *Region und Umbruch: zur Geschichte alternativer Ordnungsversuche*, Bern/Frankfurt a.M.: Peter Lang, 2001.

²⁰ Alan Kramer, *Dynamic of Destruction. Culture and Mass Killing in the First World War*, Oxford: Oxford University Press, 2007, p. 285.

²¹ Despre componența socială a Sfatului Țării a se vedea: Katja Lasch, “Der Landesrat in Bessarabien: Ethnische Zusammensetzung, politischen Orientierung, Sozialisation und Bildungsstand der Abgeordneten”, in *Transylvanian Review*, XXI, no. 2, Summer 2012, pp. 19-37.

²² Procesul-verbal nr. 1 al ședinței organului basarabean al Țării - Sfatul Țării, 21 noiembrie 1917, in *Patrimoniu. Almanah de cultură istorică*, no. 1, 1990, p. 170.

aprilie 1918, atunci când regiunea devine parte integrantă a României, starea de normalitate este treptat restabilită.

Corespondența privată dintre Panteleimon V. Sinadino și Alexandr N. Krupenskii scoate în evidență faptul că la sfârșitul anului 1917 – începutul lui 1918 anxietate și teama pentru răspândirea bolșevismului a marcat enorm cotidianul fostei elite basarabene. Cei care își făceau griji pentru viața sa și pierderea proprietăților au aclamat intrarea armatei române în Basarabia în ianuarie 1918. În condițiile în care armata română s-a abținut de la intervenție în problemele interne ale regiunii, un grup al marilor latifundiați, condus de Panteleimon V. Sinadino, a adresat o notă Prim-ministrului român, Al. Marghiloman, prin care solicita intervenție în vederea stopării anarhiei din Basarabia. Legislația agrară emisă de Sfatul Țării a fost prezentată drept un act cu „caracter pur bolșevic, care tindea să fie un marș împotriva clasei proprietarilor de terenuri, întru înfrângerea acestora, împotriva promisiunilor demagogice de redistribuire a bogăției.”²³ Unica solicitare a proprietarilor a fost desființarea Sfatului Țării, „o instituție aleasă în mod arbitrar de către bande de bolșevici pervertiți și soldați, nu numai fără participarea populației inteligente, dar chiar și fără o adevărată reprezentare a țăranilor.”²⁴ Adresa a fost lăsată fără răspuns.

A urmat o altă încercare de a obține protecție din partea României; o delegație a marilor latifundiați, în frunte cu Panteleimon V. Sinadino, a fost primită de Rege la 23 martie 1918 la Iași. Aceasta și-au exprimat dezamăgirea față de Sfatul Țării - „o creație ocazională de politicieni ocazionali și aventurieri” și o „instituție aleasă în mod arbitrar de o bandă de soldați maximaliști” - care ar fi profitat de lovitura de stat bolșevică, declarând astfel independența Republicii Democratice Moldovenești. Proprietarii au cerut protecția personală și a proprietății, exprimându-și convingerea că unirea Basarabiei cu România era singura soluție „pentru a pune capăt stării revoluționare organizată de un presupus guvern și de un presupus Sfatul Țării.”²⁵ A urmat o decizie a Prim-ministrului român în vederea acordării sprijinului solicitat de proprietari: „... fără a interveni în soluționarea conflictelor de proprietate, va acorda marilor proprietari trupe și cai pentru ca proprietățile să nu fie lăsate pârloagă.”²⁶ Astfel, în condițiile în care se efectuau rechiziții de război și era deficit de alimente, autoritățile române au depus efort

²³ Zapiska, f.a. Alexandr N. Krupenskii Papers, Box II Subject file, Folder Occupation, Rumania, of Bessarabia – General, HIA.

²⁴ Zapiska.

²⁵ Ștefan Ciobanu, *Unirea Basarabiei. Studiu și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917-1918*, Chișinău: Editura „Universitas”, 1993, pp. 250-251.

²⁶ Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. III, 1917-1918, București: Institutul de arte grafice „Eminescu”, 1927, pp. 415-416.

pentru a asigura prelucrarea terenurilor, dar fără a interveni în mod direct în debaterile politice interne din regiune.

În ajunul zilei de 9 aprilie 1918, zi în care Sfatul Țării a votat pentru unirea Basarabiei cu România, Prim-ministrul român, Al. Marghiloman, s-a întâlnit la Chișinău, în secret, cu Panteleimon V. Sinadino și alți proprietari. Marghiloman i-a asigurat pe aceștia de faptul că Sfatul Țării va fi dizolvat imediat după votul oferit în favoarea unirii, iar la putere va reveni fosta elită, a cărei experiență și cunoștințe în regiune erau considerate drept cruciale pentru noul regim.²⁷ Teama României pentru extinderea bolșevismul peste Prut părea să fie în unison cu critica dura față de „clica revoluționară a corpului legislativ Sfatul Țării”, exprimată în mod repetat de proprietari în fața autorităților române. La rândul său, Sinadino a asigurat oficialul român că proprietarii basarabeni „au fost și vor fi pentru ordine, civilizație, onoare și adevăr, și noi sperăm să slujim cu fidelitate viitoarei Patrii în același mod în care am servit și am lucrat întru progresul Rusiei și al țarului.”²⁸ Proprietarii au solicitat accelerarea procesului de unire a Basarabiei cu România, „astfel încât, această regiune foarte fertilă și bogată să se statornicească și să se miște spre progres și civilizație sub o putere de stat bine organizată.” Marghiloman a dat aserțiune că „nedreptatea istorică față de poporul moldovenesc va fi reparată și unirea va avea loc indiferent de obstacole.”²⁹

În baza surselor primare disponibile, este dificil de a evalua probabilitatea cu care Sinadino și ceilalți proprietari au crezut promisiunilor făcute de români. Cu toate acestea, este cert că proprietarii basarabeni și-au exprimat disponibilitatea de a efectua un transfer de loialitate dinspre țarului rus spre regele român - o strategie de adaptare aflată în strânsă legătură cu interesele personale, dintre acestea păstrarea drepturilor de proprietate și a privilegiilor sociale fiind prioritare.

Sinadino și alții au încercat să negocieze statutul lor cu reprezentanții noului regim și să se adapteze la noile condiții de trai; cu toate acestea, sentimentele și gândurile personale trădează păstrarea loialității față de Rusia. Într-o scrisoare adresată lui Krupenskii, Sinadino care venea dintr-o familie de negustori greci, se identifica drept „rus” și „rus după nume și în suflet.”³⁰ Numele lui Sinadino figura în lista potențialilor „delegați basarabeni” la Paris, dar acesta nu s-a alăturat lui Krupenskii și altora din cauza unor probleme de sănătate, precum și din considerentul că serviciul său, adus „cauzei rusești” din Basarabia, era extrem de necesar

²⁷ Beseda P.V. Sinadino. Marghiloman IV, fără dată. Vasilii A. Maklakov Papers, Box 18, Folder 18.10 Bessarabia. Soiuz Zemel'nykh Sobstvennikov, f. 4, HIA.

²⁸ Beseda .., f. 3.

²⁹ Beseda.

³⁰ P.V. Sinadino - A.N. Krupenskii, June 5 1919, Alexandr N. Krupenskii Papers, Box I Subject files, Folder Sinadino, Panteleimon V., HIA.

semenilor săi aflați la Paris. Fără îndoială, în perioada Conferinței de Pace, Sinadino a fost informatorul principal al lui Krupenskii privind situația din ținut. Documentele vremii mărturisesc faptul că el a jucat cu înțelepciune un joc dublu: în timp ce autoritățile române l-au considerat o persoană loială noului regim, el a sperat cu sinceritate că Basarabia va reveni în albia Rusiei. Sinadino obișnuia să călătorească sute de kilometri de la Chișinău la București, pentru a se întâlni cu reprezentanți de rangul doi ai Legației Franceze sau Britanice în scop de a trimite scrisori sau colete lui Krupenskii la Paris și a ridica, totodată, scrisori de la Paris pentru sine și alți conaționali. Acestea din urmă conțineau speranța că după Paris viața va reveni la „normalitate”, punctul de referință fiind viața în cadrul Rusiei Mari. „Eu nici nu știu, când Dumnezeu va avea milă de noi?! Ne este greu! Există puțini oameni cu ideologie, cei mai mulți sunt absorbiți de cotidian, și de aceasta profită „patronii noștri”, mai adânc și mai adânc se împlântă aceștia în trupul oamenilor, rupându-i de la (altădată) Marea patrie! Vom rămâne [cuv. ilizibil] oameni, va veni vreodată schimbarea și eliberarea așteptată?! Ne aflăm în neștire și este îngrozitor!”³¹

Statutul de autonomie din cadrul statului român, acordat Basarabiei la 9 aprilie 1918, a fost perceput de către reprezentanții fostei elite drept o lumină la capătul tunelului. Panteleimon V. Sinadino și alții erau de părere că autonomia va garanta conservarea privilegiilor economice și va facilita revenirea elitei în viața administrativă a regiunii. În cursul lunilor aprilie-mai 1918, Sinadino s-a întâlnit în secret de mai multe ori cu Constantin Stere, intelectual și politician basarabian, căruia Guvernul român i-a încredințat negocierea unirii cu deputații Sfatului Țării.³² Stere a subliniat dorința guvernului român de a coopera cu basarabenii loiali: „Întru punerea în aplicare a reformei agrare este necesar să fie monitorizat îndeaproape și să fie analizat cine dintre proprietari este capabil și dispus să fuzioneze cu poporul român, pentru restul vom încerca să le oferim posibilitatea să-și lichideze fără probleme cornurile și să plece.” Printre cei din urmă era menționat și Alexandr N. Krupenskii care a emigrat la Odessa, jucând „cartea” anti-românească deja de acolo.³³ Discuțiile dintre Stere și Sinadino dezvăluie tentativa de a stabili un dialog dintre guvernul român și proprietari, în scopul unei posibile cooperări în domeniile economic și administrativ ale regiunii. Pentru a evita consecințele unei legislații agrare radicale, Stere l-a sfătuit pe Sinadino să găsească o modalitate de a obține un număr de locuri în cadrul Comisiei agrare

³¹ P.V. Sinadino - A.N. Krupenskii, 7 decembrie 1919, Alexandr N. Krupenskii Papers, Box I Subject files, Folder Sinadino, Panteleimon V., HIA.

³² Potrivit unei note detaliate, scrisă ulterior de P.V. Sinadino, întâlnirile au avut loc la 12 și 23 aprilie, 7 și 26 mai și 23 iunie 1918. Beseda, f. 8-31.

³³ Beseda, f. 15.

a Sfatului Țării, astfel încât proprietarii să aibă posibilitatea să influențeze deciziile finale în acest sens. Încercarea proprietarilor de a face parte din comisie nu a avut succes.

În cursul lunii octombrie 1918, spiritele au devenit agitate în jurul unei posibile aboliri a autonomiei regionale. Într-o scrisoare din 28 octombrie 1918, Sinadino l-a informat pe Krupenskii care se afla la Odessa că „printre membrii Sf.T. [Sfatului Țării], adică cei care au votat pentru unire, se formează un grup mare (15 persoane), care sunt gata să spună adevărul și să renunțe la semnăturile lor, precum și mulți membri ai Partidului Țărănesc, care nu pot rămâne drept spectatori tăcuți față de tot ce se petrece aici. Unii au plecat deja la Iași, insistând asupra creării Sf.T. [Sfatul Țării] înainte de 1 noiembrie,³⁴ în caz contrar ei promet să iasă în mod deschis împotriva României; desigur, ei nu au promis nimic.” Se pare că persoanele menționate erau gata să declanșeze un „scandal mare” în Basarabia: în cazul în care compoziția corpului legislativ urma să rămână neschimbată, aceștia urmau să declare actul din 9 aprilie drept unul lipsit de valoare. Sinadino insista ca intenția deputaților rebeli să fie susținută financiar cu sume egale cu salariul unui deputat al Sfatului Țării. Lucrurile urmau să fie aranjate astfel, încât „acești tovarăși de stânga nu primesc bani de la tine [Alexandr N. Krupenskii], pentru că ei s-ar face de rușine, trebuie să găsiți o persoană de încredere din mediul lor.”³⁵ Se aștepta ca deputații rebeli să plece ulterior la Odessa.

La sfârșitul lunii noiembrie 1918, în momentul în care România era pe cale de a trimite delegați la Conferința de pace de la Paris, premierul român Arthur Văitoianu a plecat la Chișinău pentru a convinge deputații Sfatului Țării să renunțe la autonomia regională. Într-o conversație privată cu președintele Fracțiunii Țărănești a corpului legislativ, Vladimir V. Țiganko, Văitoianu a accentuat faptul că o poziție unitară a deputaților ar sprijini interesele României în cadrul conferinței și ar da un semnal pozitiv factorilor de decizie de la Paris. Acesta ar fi spus: „Și la ce ar servi o autonomie? Sunt legile din România proaste? Ce este autonomia eu nu înțeleg. Ar trebui să o abandonați pentru simplul motiv că nu aveți funcționari publici buni, buni naționaliști români. Dacă renunțați la autonomie nu veți avea un comisar general, ci un plenipotențiar special pentru afaceri basarabene, o persoană din anturajul vostru numit de Guvernul central, Directoatele în noua sa componență vor rămâne până la Adunarea Constituantă a întregii României. Nu este bun acest lucru?”³⁶ Potrivit oficialului român, o Basarabie autonomă ar rămâne izolată de restul României.

³⁴ Se avea în vedere schimbarea radicală a componenței Sfatului Țării.

³⁵ P.V. Sinadino - A.N. Krupenskii, 28 octombrie 1918. Alexandr N. Krupenskii Papers, Box I Subject files, Folder Sinadino, Panteleimon V., HIA.

³⁶ V gostiakh u General'nogo Komissara Vaitoianu v piatnitsu 23 noiabria 1919 g., f.a. Alexandr N.

Vladimir V. Țiganko a fost printre cei 40 de deputați ai Sfatul Țării care, cu câteva zile înainte de vizita lui Văitoianu la Chișinău, au semnat un memoriu în adresa guvernului român, în care și-au exprimat dezacordul pentru faptul că statutul de autonomie a Basarabiei nu a fost respectat în conformitate cu actul Unirii din 9 aprilie 1918. Semnatarii documentului susțineau că libertățile civile au fost compromise, agenții guvernamentali care au înlocuit funcționarii locali au făcut abuz de putere, drepturile minorităților nu erau respectate, fiind alimentat în mod artificial conflictul dintre grupurile etnice care anterior conviețuiau pașnic. A fost solicitată desfășurarea noilor alegeri pentru asigurarea noii componente a Sfatul Țării, precum și restaurarea Zemstvei și a instituțiilor de auto-administrare locală. Între semnatari erau 13 deputați care anterior votaseră pentru unire, aceștia amenințând cu denunțarea actului Unirii.³⁷ Nu există nici o dovadă documentară referitoare la faptul că memoriul a fost trimis la București; este cert, însă, că acesta a fost ultimă încercare nereușită de a salva autonomia Basarabiei în cadrul României. La 10 decembrie 1918, statutul de autonomie a fost anulat, Basarabia devenind parte integrantă a țării.³⁸

După anularea autonomiei, Vladimir V. Țiganko a plecat la Odessa. La 9 aprilie 1918, acesta s-a abținut de la vot în favoarea unirii Basarabiei cu România, rămânând însă convins că Unirea a fost singura soluție pentru a evita invazia bolșevică în regiune. Anularea autonomiei după șase luni i-a întărit convingerea că unirea a fost o soluție temporară pentru Basarabia, dar că viitorul regiunii era alături de o Rusie democratică. La Odessa, acesta a semnat declarația comună a „delegației basarabene”, cu mandate din partea Comitetului pentru Salvarea Basarabiei de la Odessa și a altor organizații social-politice, care urma să ajungă la Paris pentru a reprezenta interesele acelor basarabeni care erau în contra unirii. Aceștia urmau să realizeze scopul de a lupta pentru restaurarea Rusiei Mari și revenirea Basarabiei în granițele de altă dată. Mai târziu, Țiganko și-a retras semnătura de la actul de constituire a „delegației basarabene”, acționând la Paris pe cont propriu; de rând cu „delegații basarabeni” Alexandr N. Krupenskii și Alexandr K. Schmidt, Țiganko a depus efort pentru a convinge opinia publică de „ocuparea” cu forța a Basarabiei de către România și de opțiunile pro-ruse ale populației din regiune. Cu diferite ocazii, acesta a susținut în mod public că populația Basarabiei se identifica cu Rusia și că aceasta dorea să facă parte din spațiul

---

Krupenskii Papers, Box 3 Speeches & Writings, 1919, Folder Tsyganko, Vladimir (Tsyganko), HIA.

³⁷ Memorandum (fotocopie de pe original), f.a. Alexandr N. Krupenskii Papers, Box II Subject File, Folder Romania – (Relations with Bessarabia), HIA.

³⁸ Votul în timpul ultimei sesiuni a Sfatului Țării este puțin discutat în literatura de specialitate; unele documente nepublicate pe care le vom explora în alte publicații arată că acesta a fost produs în condiții dubioase.

geografic, economic și cultural rus. Similar „delegaților basarabeni”, Țiganko a sprijinit ideea de organizare a unui plebiscit în regiune care să clarifice soarta acesteia; de rezultatele plebiscitului urmau să țină cont atât Rusia, România, cât și Marile Puteri.

Un alt deputat al Sfatului Țării care a fost motivat de anularea autonomiei să adere public la „mișcarea anti-unionistă”, inițiată de Krupenskii la Odessa și continuată în alt format la Paris, a fost Ion Păscăluță.³⁹ Spre deosebire de Țiganko, Păscăluță a votat pentru unirea Basarabiei cu România la 9 aprilie 1918.⁴⁰ În ziua desființării autonomiei, acesta a adresat o notă Comitetului pentru Salvarea Basarabiei de la Odessa, „în scop de a informa despre cele mai recente acte de violență comise de guvernul român împotriva Basarabiei lipsită de apărare.” Conform acestuia, din totalul de 140, doar 38 din cei 48 de deputați prezenți la ultima ședință a Sfatului Țării, au votat pentru anularea condițiilor stipulate în actul unirii din 9 aprilie 1918.⁴¹

Argumentele de mai sus susțin concluzia, conform căreia anularea autonomiei a motivat reprezentanții elitei „vechi” și mai „noi” care, inițial, s-au aflat pe diferite părți ale baricadei, de a întreprinde acțiuni comune împotriva aceluiași „dușman” - regimul român. Odată cu nemulțumirile cauzate de anularea autonomiei, în rândurile fostei elite, precum și a funcționarilor care au servit regimul rus, s-a întărit certitudinea că Basarabia trebuia să redevină parte a spațiului rus, și aceasta indiferent de neclaritățile care existau referitoare la regimul politic care urma să fie instituit în Rusia.

Între timp, la Paris, președintele „delegației basarabene”, Alexandr N. Krupenskii, depunea efort pentru crearea unei rețele de persoane care să activeze în vederea asigurării succesului „cauzei basarabene”. Constituită în baza relațiilor sociale și a conexiunilor personale anterioare, rețeaua a devenit o structură variată și difuză, în care dorința de a contribui la succesul cauzei prevala asupra identificării sociale, politice sau etnice. Traversarea hotarelor și stabilirea contactului cu foste cunoștințe și „persoane de încredere”, în scop de a acționa de comun acord, s-a transformat într-o acțiune provocatoare. În vederea influențării pe diferite căi a factorilor de decizie din cadrul conferinței, precum și pentru a crea o contrabalantă poziției României și a convinge publicul european să ia atitudine în disputa ruso-română pentru Basarabia, Krupenskii și alții își actualizau agenda politică și

³⁹ Ion Constantin, *Panteleimon Halippa. Neînfricat pentru Basarabia*, București: Biblioteca Bucureștilor, 2009, p. 203.

⁴⁰ Alexandru Chiriac, *Membrii Sfatului Țării (1917-1918). Dicționar*, București: Editura Fundației Culturale Române, 2001, p. 24.

⁴¹ V Komitet po Spaseniiu Bessarabii, 10 decembrie 1918, Vasiliu A. Maklakov Papers, Box 18 Subject File, Folder 18.2 Bessarabia. Protests against abuses by Romanian authorities, HIA.

adoptau o serie de strategii care să asigure vizibilitate și succes „cauzei basarabene” la Paris. Memoriile și protestele redactate de membrii rețelei vizau principalii actori politici, în timp ce articolele din ziare și pamfletele, publicate simultan în limbile engleză și franceză la Paris, Londra, Geneva și Washington, urmăreau scopul de a informa și convinge publicul larg.

Ecoul evenimentelor de la Paris a fost recepționat și în Basarabia; discuțiile purtate în contradictoriu de factorii locali au căpătat nuanță, s-au aprofundat experiențele dramatice trăite de persoanele care se asociau cu trecutul și nu se puteau adapta la viața din cadrul noului regim. Nemulțumirea a fost alimentată de semnalele de speranță a revenirii Basarabiei la Rusia, trimise de emigranții ruși de la Paris și din alte capitale europene. Continuând să promoveze printre ruși și minoritățile vorbitoare de limba rusă „naționalismul de la distanță” (*long-distance nationalism*), emigranții au jucat rolul de „patrie națională externă” (*external national homeland*).⁴² Aflați la Paris în perioada Conferinței de pace, reprezentanții fostei elite politice, sociale și economice a Basarabiei - mai puțin a elitei politice din 1918 - , au mediat transferul „naționalismului” rus spre fostele periferii ale imperiului.

* * *

Discursul naționalist istoriografic din România, precum și cel din Republica Moldova cu privire la „dorința legitimă” a locuitorilor Basarabiei de a deveni parte a României după Primul Război Mondial nu include perspectivele politice alternative, elaborate de reprezentanții diferitor segmente etnice și sociale ale societății basarabene. Documentele de arhivă depistate de noi demonstrează faptul că în perioada tranziției de la Imperiul Rus la statul-națiune român reprezentanții fostei elite politice, economice și sociale nu percepeau viitorul drept o ruptură radicală cu trecutul, ci, mai degrabă, drept un amalgam de experiențe anterioare, confuzii legate de prezent și speranțe legate de viitor. Aceștia și-au asumat identități diferite, profilate în jurul spațiului imperial convențional cultivat de valori și sentimente legate de o apartenență distinctă. După dezmembrarea imperiului, fosta elită de la periferie s-a simțit împovărată de o eventuală apartenență la o (singură) națiune, arătându-se nepregătită să îmbrățișeze noua „Patrie”, România.

La rândul său, noul regim a adoptat o atitudine reticentă și precaută față de cei care au fost odată loiali țarului, considerând în mod abuziv ideea că protecția provinciei de către bolșevici ar asigura un suport automat al populației locale, indiferent de originea etnică sau socială a acesteia. Anularea autonomiei Basarabiei în decembrie 1918 a fost percepută în mod dureros de fosta elită imperială,

⁴² A se vedea Rogers Brubaker, *Nationalism reframed. Nationhood and the national question in the New Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

precum și de către unii deputații ai Sfatului Țării care au sprijinit anterior proiectul unionist. Astfel, basarabienii care, din motive politice sau sociale, erau anterior situați de diferite părți ale spectrului politic regional, și-au unit eforturile - în Basarabia, Odesa și Paris - împotriva „ocupației” românești, susținând ulterior revenirea Basarabiei în cadrul Rusiei.

Scenariul politic al Basarabiei a făcut parte dintr-un plan mai larg, denumit „Russkoe delo” și susținut la Paris de emigranții și diplomații ruși. Poziția anti-bolșevică a Marilor Puteri, adoptată în perioada inițială a Conferinței de pace, a dat speranțe celor care acționau în vederea restaurării Rusiei în granițele de dinainte de război. Cu toate acestea, viitorul noii ordini postbelice aparținea statelor-națiune; Tratatul de pace de la Paris din 28 octombrie 1920 a recunoscut Basarabia drept parte a României, aceasta fiind considerată drept soluția finală în disputa teritorială postbelică dintre ruși și români. Deși proiectul pentru revenirea Basarabiei în granițele Rusiei s-a dovedit a fi o cauză pierdută, persoanele care au luat parte la punerea acestuia în practică, precum și evenimentele care s-au perpetuat în jurul acestuia, demonstrează faptul că unirea Basarabiei cu România a fost, mai degrabă, un act instantaneu, care a avut loc în anumite circumstanțe „întâmplătoare”, decât o finalitate a unui proces predeterminat.

De la o „eliberare” la alta. Scriitorii basarabeni în primul an de putere sovietică (1940-1941): strategii de integrare și forme de încadrare

Petru NEGURĂ

Abstract

The dual aim of this article is, on the one hand, to identify Bessarabian writers' individual and group rationale to stay in the territory occupied by the Soviet authorities after 28 June 1940 and, on the other hand, to analyse the institutional mechanisms set up by the Soviet authorities (namely the Moldovan Writers Union (MWU) and AgitProp) to integrate these writers into the Soviet cultural system. The three groups of Bessarabian writers remaining in the annexed territory (the 'regionalists' from *Viața Basarabiei* journal, the writers of Jewish origin and the formerly 'underground' (pro-Communist) activists) intersected and overlapped, since the writers' interests were often multiple. At the same time, the strategies implemented by the Soviet authorities to enrol Bessarabian writers into the Soviet institutional structures followed a binary and apparently contradictory rationale, of inclusion (of candidates deemed suitable for the aspiring status) and exclusion (of those who did not correspond to the criteria of political probity). Moldovan writers coming from the Moldavian Autonomous Soviet Socialist Republic (MASSR) (the 'Transnistrians') had a crucial role in the integration and enrolment of Bessarabian writers into the MWU as mediators with the Soviet authorities (having had a longer 'length of service' in Soviet political and cultural affairs), as well as in the role of cultural and ideological 'tutors'. In response to these enrolment strategies operated by the MWU, Bessarabian writers adopted a zealous and emulative behaviour in order to ensure their successful integration. This behaviour laid the basis for duplicitous and somewhat dysfunctional interactions between writers, which would reach a paroxysm in the post-war 'Zhdanovist' campaign.

La numai câteva zile după anexarea Basarabiei de către Uniunea Sovietică și crearea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești (RSSM), în iunie 1940, mai mulți scriitori basarabeni¹ – unii foarte cunoscuți în mediul lor de origine – se grăbesc să se pună în slujba noului regim cu un devotament surprinzător pentru acești autonomiști altădată înveterați². Transformarea lor se dovedește a fi ului-

¹ Prin scriitori „basarabeni” înțelegem scriitorii care, înainte de anexarea sovietică, proveneau din sau locuiau în provincia românească a Basarabiei, care devenise, din iunie 1940 pînă în iunie 1941 și după august 1944, teritoriul principal al Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești (RSSM).

² Mai mulți dintre scriitorii basarabeni care au colaborat cu noua putere sovietică după răsturnarea celei românești în iunie 1940, au îmbrățișat în anii 1930 un discurs regionalist, cerând

toare. Apare un contrast adeseori izbitor între caracterul melancolic și sumbru al operelor scrise de acești literați sub influența modei post-simboliste, destul de puternică încă la sfârșitul anilor '30, și imaginile debordând de forță și de optimism ale producțiilor poetice semnate de aceiași autori după 28 iunie 1940. Această „conversiune” pare totuși mai puțin paradoxală, dacă o repunem în contextul socio-politic al vremii. La acea dată, întrebarea care se pune pentru scriitorii basarabeni este de a rămâne (în Chișinăul ocupat de autoritățile sovietice) sau de a pleca (în refugiu, peste Prut). Marea majoritate a intelectualilor basarabeni au preferat să părăsească provincia natală în cele patru zile puse la dispoziție de autoritățile sovietice³. Cei care decid să rămână, în virtutea unui concurs complicat de împrejurări, sunt supuși unei puternice presiuni după instalarea în Basarabia a regimului sovietic, forțați să aleagă între colaborare și retragerea de pe scena publică.

Pe lângă constrângerea politică directă exercitată de forțele de ordine sovietice, scriitorii basarabeni rămași la Chișinău au fost siliți să accepte autoritatea simbolică a scriitorilor proveniți din RASSM, care s-au erijat în experți ai culturii socialiste⁴. Cu toate acestea, simpla exprimare a dorinței de a colabora cu puterea sovietică nu era suficientă pentru ca scriitorii basarabeni să fie integrați imediat și definitiv în sistem. Ei trebuiau să-și dovedească devotamentul necondiționat față de noul regim. Primul an de după exprimarea adevizului lor, în iulie 1940, se dovedește a fi prima etapă a unei lungi perioade de verificare, la care scriitorii vor continua a fi supuși ani de-a rândul. Unii sunt eliminați după primul an de slujire a puterii comuniste. Trei din cei cincisprezece scriitori de origine basarabească rămași la Chișinău sunt considerați indezirabili pentru noua ordine politică și deportați la trei zile după declanșarea conflictului armat între URSS și aliații româno-germani. Perioada războiului reprezintă și ea o etapă de verificare a scriitorilor basarabeni, dar nu toți sunt supuși aceluiași tratament. După mobilizare,

---

autorităților românești o autonomie culturală largă. A se vedea în acest sens Petru Negură, „Literatura română din Basarabia: între integrare națională și căutarea unei identități regionale”, în *Nici eroi, nici trădători. Scriitorii moldoveni și puterea sovietică în epoca stalinistă*, Chișinău, Cartier, 2014 (această carte este versiunea tradusă și reeditată a cărții *Ni héros, ni traîtres. Les écrivains moldaves face au pouvoir soviétique sous Staline*, Paris, L'Harmattan, 2009).

³ Cf. *infra*.

⁴ Prin „scriitorii transnistreni” înțelegem scriitorii proveniți din Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească (RASSM), creată în stânga Nistrului în 1924 din rațiuni exclusiv politice, în speță iredentiste (față de Basarabia), cu capitala în orașul Balta, apoi în orașul Tiraspol. Din motivul vechimei lor de muncă în domeniul construcției „național-culturale” și a fidelității lor verificate în slujba puterii sovietice (au rezistat epurărilor din 1937-38), scriitorilor „transnistreni” li s-a atribuit o superioritate morală și instituțională față de confrății lor basarabeni. A se vedea mai jos și, pentru mai multe informații la acest subiect, Petru Negură, *Nici eroi, nici trădători*, *op. cit.*, pp. 71-133.

unii sunt trimiși pe front ca simpli soldați și cei mai mulți dintre ei își găsesc aici sfârșitul. Alții se refugiază în Asia Centrală, pentru ca apoi să fie chemați la Moscova să lucreze la redacțiile evacuate aici, cea a ziarului *Moldova socialistă* și cea a postului de radio Chișinău, însuflețindu-i pe ostași și pe muncitorii moldoveni cu poezii, texte scurte în proză și reportaje mobilizatoare. Astfel, războiul devine pentru noii scriitori moldoveni o perioadă de formare, în care se pun bazele operei lor viitoare. Literatura moldovenească a epocii sovietice va rămâne profund marcată de tonul combativ, de imaginile mobilizatoare și de spiritul populist cultivat de scriitorii moldoveni în perioada „Marelui Război pentru Apărarea Patriei”⁵.

În acest articol, ne propunem să identificăm rațiunile individuale și de grup pentru care scriitorii basarabeni au decis să rămână în teritoriul ocupat de autoritățile sovietice după 28 iunie 1940. De asemenea, vom analiza mecanismele puse în aplicare de autoritățile sovietice, în speță de administrația Uniunii Scriitorilor Moldoveni și de responsabilii pentru cultură de la secția de agitație și propagandă a Comitetului Central al Partidului din RSSM, pentru a integra acești scriitori în sistemul cultural sovietic în scopul de a-i face aliați și suporteri activi în opera construcției socialismului în noua Republică Sovietică Socialistă Moldovenească.

Abordarea îmbrățișată până în acest moment de majoritatea studiilor consacrate literaturii și mediului literar din RSSM a fost fie una strict literară, rezervată în general operelor considerate de valoare (și care treceau cu vederea sau tratau expeditiv și cu ironie operele care nu ar prezenta o asemenea valoare)⁶, fie una preponderent politică, prin care scriitorii moldoveni erau prezentați exclusiv din perspectiva logicii represive a statului și a presupusei rezistențe a scriitorilor față de puterea sovietică⁷. La fel și în alte foste republici sovietice (mai

⁵ A se vedea cap. III, în special „Marele Război pentru Apărarea Patriei: armistițiul și încercare pentru scriitori” din Petru Negură, *Nici eroi, nici trădători*, op., cit., pp. 157-172.

⁶ Emblematică în această privință este opera magistrală de istorie literară în Basarabia de Mihai Cimpoi, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Chișinău, Arc, 1997. Studiile lui Alexandru Burlacu (în special *Critica în labirint*, Arc, Chișinău, 1997) se apleacă ceva mai temeinic asupra literaturii din epoca stalinistă, dar nu repun aceste opere în contextul social și politic în care au fost create.

⁷ A se vedea Alexandru Donos, *Scriitorii martiri*, Chișinău, Museum, 2000. Alte lucrări, deși uneori minuțios documentate, scot în evidență aspectul strict funcțional-instituțional al culturii și literaturii din epoca stalinistă. A se vedea: Vasile Tăriță, „Viata literară din R.S.S. Moldovenească în anii stalinismului târziu, 1948-1951”, în *Arhivele Totalitarismului (Totalitarianism Archives)*, issue 34, 2013, pages: 48-56; Valentina Ursu, *Politica culturală în RSS Moldovenească, 1944-1956*, Chișinău, Pontos, 2013. Руслан Шевченко, «Борьба с космополитизмом в Союзе Писателей Молдовы». Теоретична і дидактична філологія. Випуск 19, 2015, стр. 168-181. Intervalul 1940-41 este, totuși, practic trecut cu vederea în aceste studii.

ales cele „vestice” – Ucraina și țările baltice), cercetătorii locali au studiat relația scriitorilor (și a intelectualilor în general) în 1940-41 – și în epoca sovietică în ansamblu – exclusiv din perspectiva modelului antagonic „represiune / rezistență”⁸.

Cercetările care au depășit acest model maniheist de înțelegere nu au aprofundat aspectul social al relației dintre scriitori și putere. Foarte puține dintre ele s-au axat pe studiul scriitorilor (sau al intelectualilor de creație)⁹. Și mai puține lucrări au studiat cu atenție, pe de o parte, strategiile¹⁰ de autodefinire,

⁸ Majoritatea lucrărilor realizate de istorici locali, pe care le-am consultat la subiectul intelectualilor din țările și regiunile anexate de URSS în 1939/1940, sunt profund marcate de un model de analiză „totalitar”, potrivit căruia intelectualii ar fi fost fost „aserviți” de noua putere sovietică sau reprimăți cu cruzime. A se vedea în acest sens, în ceea ce privește situația intelectualilor din Ucraina de vest, în 1939-41: Semen Pidhainyi, *Ukrains'ka intelihentsiia na Solovkakh: spohady 1933-1941 rr.*, Ternopil': Dzhura, 1999, pp. 184-210; O.S. Rubl'ov, Iu.A. Cherchenko, *Stalinshchyna i dolia zakhidnoukrains'koi intelihentsii 20-50-ti roky XX st.*, Kyiv : Naukova dumka, 1994, vol. 3, pp. 19-41; U.O. Kurnosov, S.I. Bilokin, eds., *Narys istorii ukrains'koi intelihentsii (persha polovyna XX st.* (3 vol.), Kyiv : Instytut istorii Ukrainy AN Ukrainy, 1994.

⁹ A se vedea la acest subiect: David R. Marples, *Stalinism in Ukraine in the 1940s*, New York, N.Y.: St. Martin's Press, 1992, pp. 24-26; Toivo U. Raun, *Estonia and the Estonians*, Stanford, Calif.: Hoover Institution Press, Stanford University, 1991, p. 155; Nelly Bekus, “Nationalism and socialism: “Phase D” in the Belarusian nation-building”, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 38 (6) (2010), pp. 829-846; Vladimir I. Kuz'menko, “The Belarus' intelligentsia during the German-Fascist occupation (1941-44)”, *The Journal of Slavic Military Studies*, 15(1) (2002), pp. 123-144; Anu Mai Koll (ed.), *The Baltic Countries Under Occupation. Soviet and Nazi Rule 1939-1991*, Acta Universitatis Stockholmiensis, Studia Baltica Stockholmiensia, Stockholm University, 2003, pp. 121-139; Olaf Mertelsmann (ed.), *Central and Eastern European Media Under Dictatorial Rule and in the Early Cold War*, Frankfurt am Main: Peter Lang, 2011; Sirje Olesk, “Writers' Collaboration with the Soviet Authorities, and the Dominant Literary Journal in the Estonian SSR in the 1940s and 1950s”, pp. 171-172; Andrej Skolkay, “When Innocent Words were Sharp Swords: The Intellectual and Literary Press in the Early Years of Communism in Slovakia”, pp. 183-196; Sirje Olesk, “On the Literary Life in the Soviet Estonia”, *Colloquia* 17(9) (2006), pp. 122-134; Yoshie Mitsuyoshi, “Public Representations of Women in Western Ukraine under Late Stalinism: Magazines, Literature, and Memoirs”, *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, Bd. 54, H. 1 (2006), pp. 20-36; Serhy Yekelchuk, “Diktat and Dialogue in Stalinist Culture: Staging Patriotic Historical Opera in Soviet Ukraine, 1936-1954”, *Slavic Review*, 59(3) (Autumn, 2000), pp. 597-624; Tiit Kreegipuu and Epp Lauk, “The 1940 Soviet Coup-d'État in the Estonian Communist Press: Constructing History to Reshape Collective Memory”, *Westminster Papers in Communication and Culture* (University of Westminster, London), Vol. 4(4) (2007), pp. 42-64; Vilius Ivanauskas, “‘Engineers of the Human Spirit’ During Late Socialism: The Lithuanian Union of Writers Between Soviet Duties and Local Interests”, *Europe-Asia Studies*, 66(4) (2014), pp. 645-665.

¹⁰ Termenul de strategie implică o poziționare a participanților unei interacțiuni într-o relație de putere. Îl folosim aici cu precauția teoretică și metodologică care se impune, implicând o anumită relație de putere – cert inegală – între scriitorii studiați și instanțele puterii sovietice. A se vedea o sinteză critică a termenului: David Knights and Glenn Morgan, “The Concept of Strategy in Sociology: A Note of Dissent”, *Sociology*, 24(3) (August 1990), pp. 475-483.

poziționare și integrare ale scriitorilor (intelectualilor) în raport cu instituțiile create și coordonate de puterea sovietică și, pe de altă parte, mecanismele de incluziune/ exclusiune, puse în aplicare de puterea sovietică față de acești scriitori (intelectuali), într-un context de instaurare a puterii sovietice în teritoriul recent anexat.

În acest studiu vom privilegia o abordare socio-istorică a mediului literar de la Chișinău între iunie 1940 și iunie 1941. Diverse opere de sociologie și istorie socială a literaturii ne-au servit în calitate de model de analiză, pe care l-am ajustat la contextul sociopolitic al obiectului specific al acestui studiu¹¹.

Una din ipotezele de bază ale acestui articol este că, anume în acest prim an de administrație sovietică (iunie 1940 – iunie 1941), au fost concepute și verificate modelele de interacțiune (de colaborare și negociere) dintre scriitorii (și intelectualii de creație) basarabeni și noua putere sovietică și, la un alt nivel de analiză, între scriitorii înșiși, grupuri și indivizi. Acest an, care a urmat anexării Basarabiei de către URSS în iunie 1940 și a precedat restaurării administrației românești în iunie 1941 în acest teritoriu, a marcat de asemenea un moment de cotitură pentru scriitorii (și intelectualii) basarabeni în funcție de parcursurile lor socio-biografice, a capitalurilor lor sociale și de relațiile și de deschiderea pe care aceștia le-au avut față de fiecare din aceste puteri.

Această analiză este realizată în baza sintezei unui șir de informații culese în documente de arhivă, a presei epocii (literară și de partid), a unor scrieri autobiografice și a interviurilor realizate cu unii scriitori.

¹¹ Cf. în principal: Pierre Bourdieu, „Le champ littéraire”, în *Actes de la recherche en sciences sociales*, nr. 89, septembrie 1991; Pierre Bourdieu, *Les Règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*, Paris, Seuil, 1998. Mai multe studii de istorie socială a culturii (și a culturii populare) oferă un termen de comparație și, totodată, un model de analiză pentru acest studiu. Cf., între alte lucrări, Alain Viala, *La Naissance de l'écrivain. Sociologie de la littérature à l'âge classique*, Paris, Minuit, 1985; Gisèle Sapiro, *La Guerre des écrivains, 1940-1953*, Paris, Fayard, 1999; În ceea ce privește istoria literaturii în Québec (literatură mult timp subordonată Bisericii): Lise Gauvin și Jean-Marie Klinkenberg, *Trajectoires. Littérature et institutions au Québec et en Belgique francophone*, Montréal, 1993; Marie-Andrée Beaudet, *Langue et littérature au Québec. 1895-1914. L'impact de la situation linguistique sur la formation du champ littéraire*, Québec, L'Hexagone, 1996; Daniel Mativat, *Le métier d'écrivain au Québec (1840-1900). Pionniers, nègres ou épiciers littéraires?*, Montréal, Triptyque, 1996; Jacques Pelletier, *Le poids de l'histoire. Littérature, idéologies, société du Québec moderne*, Québec, Ed. Nuit blanche, 1995; Despre instituția literară în România comunistă, Cf. Lucia Dragomir, *L'Union des écrivains: une institution littéraire transnationale à l'Est*, Paris, Belin, 2007; Ioana Macrea-Toma, *Privilighenția. Instituții literare în comunismul românesc*, Cluj-Napoca, Cartea Cărții de Știință, 2009; Dan Lungu, *Construcția identității într-o societate totalitară. O cercetare sociologică asupra scriitorilor* (ediția a doua), Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2012; A se vedea și Petru Negură, *Nici eroi, nici trădători*, op. cit. și Petru Negură, *Ni héros, ni traîtres*, op. cit.

Cadru istoric: schimbări de frontieră și exoduri ale populației civile

Între 1940 și 1944, în Basarabia au avut loc trei schimbări succesive ale regimurilor politice. Pe 28 iunie 1940, în urma Pactului Ribbentrop-Molotov, semnat de Germania nazistă și URSS pe 23 august 1939, URSS anexează Basarabia și nordul Bucovinei. Pe 22 iunie 1941, Armata română, în alianță cu trupele germane, recuperează teritoriul pierdut în 1940 și confiscă Transnistria până la Bug. În cele din urmă, la 23 august 1944, trupele sovietice reiau poziția în capitala Basarabiei și resping forțele aliate române și germane dincolo de Prut.

De fiecare dată, noua putere se proclamă eliberatoare și califică regimul anterior drept „ocupant” și „asupritor”. Conflictul cu regimul „ocupant” este prezentat ca un „război sfânt” sau „patriotic”¹². Între timp, localnicii – care nu sunt niciodată aceiași – îi întâmpină ca pe „eliberatori” și pe ruși în 1940 și 1944, și pe români în 1941. În 1940, la fel ca în 1941 și 1944, armata „eliberatoare” descoperă la fața locului și simpatizanți și oponenți. Primii se arată dispuși să colaboreze, pe când potențialii adversari evadează în dezordine.

Între cele două tipuri de atitudini, de primire entuziastă sau de respingere, cea mai mare parte – și mai puțin vizibilă – a societății basarabene s-au mărginit la o poziție prudentă, de așteptare în fața noilor autorități. Unii basarabeni nu așteptau nimic bun de la noua administrație, dar nici nu o regretau pe cea veche. Fără să fie neapărat adversari ai administrației românești, ei sperau că guvernul sovietic va înființa instituții noi, „mai corecte, mai umane”, după cum estima un martor¹³. Alții abia de ascundeau ostilitatea față de învingători, dar ei se simțeau atât de atașați de provincia lor natală (cu toate valorile netransportabile pe care aceasta o presupune) încât în cele din urmă au decis, cu greu, de a se conforma noii ordini impuse, conștienți că aceasta va pune în pericol avantajele de care se bucurau în vechiul regim. În sfârșit, unii reprezentanți ai minorităților slave și evreiești nu și-au ascuns bucuria la retragerea în dezordine a trupelor și a oficialilor români¹⁴. După multiplicarea manifestărilor antisemite în România

¹² Apelativul atribuit de ideologiei sovietici celui de al Doilea Război mondial este „Marele Război Patriotic” (sau, în traducere „moldovenească”, „Marele Război pentru Apărarea Patriei”). Pe de altă parte, războiul cu Uniunea Sovietică apare în mod sistematic în discursurile oficiale de propagandă din România drept „războiul sfânt [contra bolșevismului]”.

¹³ Cazul lui Alexandru Usatiuc-Bulgăr este exemplar în acest sens: străduindu-se să fie un bun cetățean, acesta a suferit la început de pe urma Siguranței române, apoi de persecuțiile forțelor de ordine sovietice. Alexandru Usatiuc-Bulgăr, *Cu gândul la o lume între două lumi*, vol. 1, Chișinău, Lyceum, 1999, p. 86.

¹⁴ Ioan Scurtu, Gheorge I. Ioniță, Ștefania Dinu, „Ocuparea Basarabiei de către Armata Roșie. Statutul Basarabiei în cadrul Uniunii Sovietice”, în Ioan Scurtu, *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1998*, București, Semne, 1998, p. 215.

la sfârșitul anilor 1930, tolerate sau chiar încurajate de statul român, populația evreiască din Basarabia a perceput sosirea Armatei Roșii ca pe o promisiune de regăsire a securității și legitimității compromise „la români”¹⁵. Așa sau altfel, schimbarea radicală a autorităților provoacă întotdeauna dezamăgiri, în special în rândul populației celei mai active și mai integrate în vechiul sistem; totodată, aceasta poate crea așteptări, mai ales printre categoriile sociale cele mai puțin favorizate de regimul politic anterior.

Astfel, pe măsură ce Armata Roșie înainta pe teritoriul Basarabiei, iar Armata română se retrage în intervalul de patru zile rezervate acestui scop, un număr tot mai mare de funcționari, juriști, pedagogi, medici – care, conform unor estimări, se ridică la mai mult de 10.000¹⁶ – au fost evacuați în grabă în provinciile Vechiului Regat. Exodul intelectualității basarabene provoacă un deficit cronic de profesioniști românofoni în sistemul instituit de autoritățile sovietice după 1940 și, prin urmare, rusificarea elitei intelectuale și a clasei guvernante în RSSM¹⁷. Dar exodul nu este unilateral. Un grup numeros de basarabeni, inclusiv soldați demobilizați din Armata română, se întorc la baștină în cursul anului următor anexării acesteia¹⁸. Opțiunea acestor „refugiați”, la fel ca și cea a basarabenilor care nu au părăsit teritoriile ocupate, a fost adesea calificată de colegii și superiorii lor care aleseseră calea refugierii „în Țară”, drept trădare și

¹⁵ A se vedea, de exemplu, mărturiile culese de la doi oameni de litere de origine evreiască: Ihil Șraibman (2004/01/19) și Baca Deleanu (soția scriitorului Liviu Deleanu), 2003/12/28) la Chișinău.

¹⁶ Anton Moraru, *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria (1812-1993)*, Chișinău, Universul, 1995, p. 319. Numărul total al românilor care au părăsit Basarabia după 28 iunie 1940 se ridică la 300.000, potrivit lui Ioan Scurtu *et al.*, „Ocupația Basarabiei de către Armata Roșie”, în Ioan Scurtu, *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1998*, București, Semne, 1998, p. 222. Evacuarea intelectualilor este considerată cu atât mai importantă cu cât cei mai mulți dintre ei deveniseră, de voie sau de nevoie, membri ai Frontului Renașterii Naționale sau chiar ofițeri de rezervă ai Armatei române. Frontul Renașterii Naționale a fost creat la inițiativa regelui Carol al II-lea la 30 martie 1938 după introducerea dictaturii regale decretată pe 20 februarie 1938. Ion Pavelescu, „Acțiunea militară pentru eliberarea Basarabiei. Reinstaurarea Administrației Românești”, în Ioan Scurtu, *Istoria Basarabiei*, op. cit., p. 233. A se vedea de asemenea Nicolai Costenco, *Povestea vulturului*, Chișinău, Arc, 1998, p. 34.

¹⁷ Cf. Hélène Carrère D’Encausse, *L’Empire éclaté*, op. cit., pp. 75-76, Alain Blum, *Naître, vivre et mourir en URSS*, Paris, Payot & Rivages, 2004, p. 103 ; a se vedea, de asemenea, Iurii V. Arutiunian (ed.), *Opyt etnosotsiologicheskogo isledovaniia obraza zhizni (po materialam Moldavskoi SSR)*, Moscou, Nauka, 1980, pp. 177-179; Anton Moraru, *Istoria românilor*, op. cit., p. 391.

¹⁸ Între 1940 și 1941, numărul „repatriților” basarabeni (care se întorc în Basarabia) se ridică, potrivit diferitor surse, între 125.000 (Anton Moraru, *Istoria românilor*, ouv. cité, p. 319) și 165.000 (până la 9 octombrie 1940, după Ioan Scurtu *et al.*, „Ocupația Basarabiei de către Armata Roșie”, în Ioan Scurtu (ed.), *Istoria Basarabiei*, op. cit., p. 221.

raliere la „bolșevism”¹⁹. Acest fapt le va fi imputat, de altfel, de către jandarmerie și poliția politică odată cu reinstalarea administrației românești în iunie 1941²⁰. Totodată, basarabeni care au slujit mai mult sau mai puțin activ în sistemul public românesc, dar care după 28 iunie 1940 au rămas ori s-au întors în Basarabia, au fost tratați cu suspiciune de către reprezentanții puterii sovietice. Înainte de a fi supuși unui curs de reeducare ideologică, mulți intelectuali basarabeni au fost marginalizați, dacă nu condamnați de-a dreptul pentru angajamentul lor în regimul anterior. Nici măcar membrii Partidului Comunist Român, care au militat activ în anii 1930 pentru instaurarea „revoluției socialiste” în România și pentru alipirea Basarabiei la Uniunea Sovietică, nu au fost transferați la PCUS și, prin urmare, nu au fost recunoscuți drept comuniști cu drepturi depline²¹. Pentru a completa nevoia de personal administrativ, aproape 5.000 de comuniști ruși și ucraineni, au fost invitați, cu titlu permanent sau provizoriu, pentru a lucra în RSSM, în plus față de cei 4300 de membri ai PCUS local, din fosta RASSM²². Acestei „noi generații” de cadre de partid, promovată în urma epurărilor din 1937-1938, îi revine sarcina de a înfăptui sovietizarea Basarabiei, la fel ca în alte teritorii anexate în 1940²³.

Premisele angajării politice a scriitorilor basarabeni

La cinci zile după 28 iunie 1940, momentul intrării Armatei Roșii în capitala Basarabiei, scriitorii basarabeni care au ales să rămână în provincia ocupată, dovedindu-se astfel dispuși să coopereze cu puterea sovietică, participă la o întâlnire cu scriitorii fostei RASSM și cu câțiva oameni de litere ucraineni. Un corespondent al ziarului local al partidului remarcă, pe un ton ușor afectat: „pentru ei (scriitorii basarabeni) este probabil prima ocazie de a se reuni fără a ține seama de vreo deosebire de naționalitate”²⁴. Aprecierea nu este tocmai corectă, atâta vreme cât mai mulți scriitori basarabeni de origine etnică diferită făceau parte și până atunci din aceleași grupuri literare. Este totuși adevărat că unii scriitori

¹⁹ Ludmila Vnorovschi, *Amintirile unei basarabence (Povestea vieții mele)*, Chișinău, Cartdidact, 2003, pp. 92, 94.

²⁰ Alexandru Usatiuc-Bulgăr, *Cu gândul la o lume între două lumi*, vol. 1, Chișinău, Lyceum, 1999, p. 168.

²¹ Anton Moraru, *Istoria românilor...*, p. 320.

²² Anton Moraru, *idem*, p. 330.

²³ Această „nouă generație” de „cadre” ale Partidului au fost responsabili de sovietizarea țărilor baltice. Cf. Arvydas Anusauskas, « La composition et les méthodes secrètes des organes de sécurité soviétiques en Lituanie, 1940-1953 », *Cahiers du Monde russe*, avril-décembre 2001, n° 42/2-4, Paris, Ed. de l'E.H.E.S.S., p. 323.

²⁴ (Semnat: Corespondentul RATAU), „Întâlnirea dintre scriitorii sovietici și scriitorii de la Chișinău”, MS, 09/07/1940, p. 1.

basarabeni reuniți la 3 iulie 1940 la Chișinău nu se cunoșteau dinainte. Ei proveneau din medii literare diferite, care comunicau puțin, fie pentru că locuiau în orașe destul de îndepărtate (geografic, dar mai cu seamă din perspectiva deschiderii), precum Chișinăul și Bucureștiul, fie pentru că nu împărtășeau aceleași convingeri estetice sau ideologice, fie pentru că nu scriau în aceeași limbă (unii dintre ei își scriau operele în ebraică sau idiș).

De asemenea, motivele care i-au determinat să opteze pentru a rămâne (sau pentru a veni să se instaleze) în Basarabia după ocupația sovietică diferă în funcție de grupul de apartenență, sau poate chiar de la un caz la altul. Unii scriitori, și anume „regionaliștii” de la *Viața Basarabiei*, au ales să rămână în virtutea unei legături aparte cu provincia lor, pe care o cultivă de ani de zile²⁵. Scriitorii „alogeni” (în primul rând evreii) sunt dispuși să colaboreze cu regimul bolșevic, cu atât mai mult cu cât în România ei erau supuși la tot mai multe șicane și persecuții din partea (sau cu acordul) statului. În fine, pentru o altă categorie de scriitori basarabeni, aderarea la regimul sovietic apărea ca o încununare a întregii lor activități, desfășurate sub administrația românească, în cadrul unei formațiuni clandestine subordonate Internaționalei Comuniste. Firește, categoriile de scriitori menționate mai sus nu sunt strict delimitate. Spre exemplu, un scriitor basarabean de origine evreiască putea să cultive o anume înclinație spre o estetică de avangardă și, în același timp, să împărtășească concepții regionaliste și socialiste. Scriitorii care au decis să nu se refugieze în România odată cu alți confrăți nu au urmat toți aceeași logică, având, cel mai adesea, mai multe motive pentru decizia luată.

Regionaliștii

Cel mai numeros grup de scriitori basarabeni care se aliniază la chemarea partidului imediat după 28 iunie 1940 este format din foștii redactori ai principalei reviste literare basarabene din anii '30, *Viața Basarabiei*. Înrolarea lor sub stindardul Partidului Comunist presupune totuși un compromis dificil. Ei rămân în Basarabia ocupată nu atât pentru că salută instaurarea regimului sovietic, cât din

²⁵ Regionalismul cultural, profesat de tinerii scriitorii de la *Viața Basarabiei*, cade totodată sub incidența unui proces de schimb generațional. Dar conflictul dintre generații nu este decât unul de suprafață. Complet integrați din punct de vedere lingvistic și al gustului estetic cu toți ceilalți colegi de generație din România (amintim că Basarabia era provincie românească în interbelic), tinerii regionaliști basarabeni nu fac decât să schimbe accentul într-un proces inițiat de seniorii lor. Opunându-se procesului de „standardizare” a provinciei inițiat de la centru, ei pledează pentru o unificare spirituală care să pornească de la regiunea lor (potrivit formulării lui Vezi Bogdan Istru, în *Viața Basarabiei*, noiembrie-decembrie 1935, p. 92). Dar aceasta este, într-un fel, cea mai profundă, deși nemărturisită aspirație a unioniștilor din vechea generație. Despre regionalismul scriitorilor de la revista *Viața Basarabiei*, a se vedea Petru Negură, *Nici eroi, nici trădători...*, pp. 36-48.

atașament față de regiunea lor (susținut de convingeri ideologice) și din dispreț față de administrația românească. Fostul lider al scriitorilor regionaliști, Nicolai Costenco, care în 1940 era redactor-șef la *Viața Basarabiei* și secretar al Societății Scriitorilor Basarabeni, este cel care dă tonul. Se pare că, la plecarea în refugiu a lui Pan. Halippa²⁶, el i-ar fi spus acestuia: „Eu nu pot să părăsesc Basarabia mea!”²⁷. Mai mulți scriitori din acest grup – Vasile Luțcan, Teodor Nencev, Bogdan Istru și George Meniuc – sunt foști colegi ai lui Nicolai Costenco din redacția revistei *Viața Basarabiei* și în același timp prietenii săi apropiați, asupra cărora el a exercitat o mare influență, din poziția sa de lider. Unii dintre ei împărtășesc vederi de orientare socialistă, dar nu destul de puternice pentru a fi determinat ralierea lor la regimul sovietic.

Astfel, pentru Petre Ștefănuță și Mihail Curicheru, alți doi foști colaboratori la *Viața Basarabiei*, disponibilitatea de a se angaja în slujba puterii sovietice pare determinată de motive arbitrare, dacă ne raportăm la evoluția lor anterioară. Compromisul pe care trebuie să-l facă este enorm, câtă vreme ei sunt cei mai moderați membri ai grupului regionalist, cu toate că, spre sfârșitul anilor '30, au semnat o serie de articole militante, care promovau politica națională a statului român de atunci. În fine, alocuțiunile lor dinainte de 1940 nu trădau nicio simpatie pentru ideologiile de stânga. Motivele personale erau singurele care puteau justifica aparenta inadvertență a deciziei lor de a colabora cu noua putere²⁸. Dar, odată integrați în sistem, ei fac față cu brio noilor exigențe. Sunt admiși în Uniunea Scriitorilor Moldoveni, își publică operele în revista *Octombrie* și lucrează în diverse instituții culturale și de învățământ ale RSSM.

În iunie 1941, angajarea majorității foștilor redactori de la *Viața Basarabiei* este suspectată de ipocrizie de către responsabilii Aghitprop și ai NKVD, presupunându-se că trecutul lor ar ascunde dovezi ale unei activități antisovietice.

²⁶ Pantelimon Halippa (numit în mod obișnuit Pan. Halippa) este o personalitate deosebit de influentă în domeniul culturii, dar și în sfera politicii basarabene în anii 1917-1944. El a fost co-președinte al Partidului Național-Țărănesc și Ministru în mai multe guverne între 1918 și 1934. A fost de asemenea președintele Universității Populare din Chișinău și directorul revistei *Viața Basarabiei*. Cf. Pantelimon Halippa, *Publicistică*, cu o introducere și o prezentare biografică a lui Pan. Halippa realizată de Iurie Colesnic, Chișinău, Museum, 2001; Pan. Halippa, „Povestea vieții mele”, prefațată de Colesnic, Iurie, „Un chip sculptat în piatra suferinței”, în *Patrimoniul*, revistă de istorie, Chișinău, 1991, nr. 1, pp. 4-40; Iurie Colesnic, „Pantelimon Halippa”, în *Basarabia necunoscută*, vol. 1, Chișinău, Museum, 1993, p. 66. A se vedea de asemenea Petru Negură, *Nici eroi, nici trădători*, op. cit., pp. 53-60.

²⁷ Conform memoriilor sale, scrise între 1954 și 1956: Nicolai Costenco, „Evadarea”, *Basarabia*, Nr. 3-5, 1998, Chișinău, pp. 66-67.

²⁸ Fapt evocat și de Elena Vatamanu-Curicheru (fiica lui Mihail Curicheru), născută cu două zile înainte de venirea sovieticilor, pe 28 iunie 1940. Interviu cu Elena Vatamanu-Curicheru, iulie 2002.

Trei dintre scriitorii acestui grup – N. Costenco²⁹, M. Curicheru³⁰ și P. Ștefănuță³¹ – sunt arestați și deportați în zilele dinainte și de după declanșarea războiului dintre statele Axei și Uniunea Sovietică. Trei alți foști „regionaliști”, Alexandru Robot (Rotmann), V. Luțcan și T. Nencev, pleacă pe front. Singurul care supraviețuiește, refugiindu-se în România, este V. Luțcan. În fine, numai doi scriitori din grupul de la *Viața Basarabiei* (B. Istru și G. Meniuc) reușesc să ocolească vigența organelor de control (și a colegilor lor transnistreni), probabil pentru că sunt cei mai tineri și cei mai puțin implicați politic în perioada administrației românești. Cu toate acestea, ei vor fi acuzați mai târziu, în perioada zisă „jdanovistă”³², pentru activitatea desfășurată în cadrul celei mai importante reviste literare din Basarabia interbelică, considerată o dovadă în sine de „decadență” și de „naționalism”.

²⁹ Despre deportarea și detenția lui Nicolai Costenco, a se vedea Alexandru Donos, „Poet care a fost închis pe toată viața”, în Alexandru Donos, *Scriitori martiri*, Chișinău, Ed. Museum, 2000, pp. 17-23 (material elaborat în baza dosarului NKVD/MVD/KGB al scriitorului, consultat în Arhiva Serviciului de Informații și Securitate, Chișinău).

³⁰ Despre deportarea și detenția lui Mihail Curicheru, a se vedea Alexandru Donos, „Un talent nimic în floarea vârstei”, în Alexandru Donos, *Scriitori martiri*, op. cit., pp. 24-35; A se vedea, de asemenea, Igor Cașu, „Arhivele comunismului: Destinul tragic al scriitorului basarabean Mihail Curicheru, mort în gulag”, în (ziarul) *Adevărul* (Moldova), 29 noiembrie 2013 (materiale elaborate în baza dosarului NKVD/MVD/KGB al scriitorului, consultat în Arhiva Serviciului de Informație și Securitate, Chișinău).

³¹ Despre deportarea și detenția lui Petre Ștefănuță, a se vedea Alexandru Donos, „Ultimele pagini ale folcloristului Petre Ștefănuță”, în Alexandru Donos, *Scriitori martiri*, op. cit., pp. 36-46 (material elaborat în baza dosarului NKVD/MVD/KGB al scriitorului, consultat în Arhiva Serviciului de Informație și Securitate, Chișinău).

³² „Jdanovismul” (de la Andrei Jdanov, membrul Biroului Politic al Comitetului Central PCUS, responsabil pentru cultură) este o campanie de înregimentare a intelectualității creatoare, dar și de control asupra teritoriilor anexate în 1940 și recuperate în 1944. Cf. Nicolas Werth, *Histoire de l'Union soviétique de Lénine à Staline*, 1917-1953, Paris, PUF, 1995; Michel Aucouturier, *Le réalisme socialiste*, Paris, P.U.F., 1998. La fel ca și în alte republici sovietice, jdanovismul resuscitează în RSSM tensiunile subterane dintre grupurile opuse de scriitori, care au ca miză principală conducerea Uniunii Scriitorilor, iar ca scop secundar, legitimarea unor valori simbolice precum limba literară sau patrimoniul cultural. Cf. Petru Negură, *Nici eroi, nici trădători*, pp. 179-215. Iată două documente exemplare în care Meniuc (și, implicit, Istru) este criticat pentru „naționalismul” său: „Declarație în atenția Comitetului Central al Partidului Comunist (bolșevic) din Moldova, a secției de agitație și propagandă, a secretarului CC, tov. Țaranov S.V. din partea scriitorului Meniuc, G. N.”, AOSPRM, fond 51, inventar 3, dosar 248, f. 13; I. Canina, D. Tkaci, G. Zilberman, Raport cu privire la almanahul literar *Octombrie*, numerele 1-2, în atenția CC al PCM, din 04/09/1946, AOSPRM, fond 51, inventar 4, dosar 312, f. 169-172.

Evreii

Scriitorii de origine evreiască care rămân în Basarabia după ocupația din iunie 1940 sau se „repatriază” imediat nu constituie un grup compact³³, la fel ca scriitorii de la *Viața Basarabiei*. Provenind din medii diferite – avangardiști, socialiști sau scriitori de limbă idiș – mulți dintre ei nu devin conștienți de „iudaismul” lor decât atunci când le este aplicat ca un stigmat de autoritățile românești în a doua jumătate a anilor '30 sau, mai rău, în vremea pogromurilor declanșate în România după anexarea Basarabiei³⁴. Fiecare dintre scriitorii „evrei” are propriul parcurs și o poziție specifică în mediul literar românesc dinaintea de iunie 1940. Cei mai mulți dintre ei nu se află în Basarabia la data instaurării regimului sovietic, iar unii nici măcar nu provin de aici, cum este cazul lui Liviu Deleanu (Lipa Cligman)³⁵, originar din Iași.

Înainte de 1940, mai mulți dintre acești scriitori simpatizau cu o ideologie de stânga, dar puțini erau adepți atât de înflăcărați ai comunismului încât să-și părăsească locul de trai și mediul de activitate în schimbul unei situații incerte. De altfel, scriitorii de origine evreiască reuniți la Chișinău după 28 iunie 1940 nu reprezintă nici pe departe majoritatea oamenilor de litere evrei din Basarabia și cu atât mai puțin din România acelei vremi³⁶. În schimb, în anii 1940-1941,

³³ Este vorba de Ihil Șraibman, Moise Altman, Rahmil Portnoi, Iacob Iachir, Iacob Sternberg, David Vetrov (Pihman), Liviu Deleanu (Lipa Cligman), la care l-am putea adăuga pe Alexandru Robot (Alter Rotmann) pe care l-am plasat în grupul de la *Viața Basarabiei*.

³⁴ A se vedea pogromul de la Iași, 27-29 iunie 1941: Adrian Cioflâncă, „Pogromul de la Iași”: <http://www.pogromuldelaiași.ro/ce-s-a-intamplat-in-iunie-1941/> (adresă URL accesată în iunie 2014). A se vedea site-ul web <http://www.pogromuldelaiași.ro/>, ce conține studii, documente și mărturii consistente și revelatoare despre ceea ce a fost calificat în uz drept „Pogromul de la Iași”. A se vedea de asemenea studiul în pregătire de Adrian Cioflâncă. Despre acest pogrom și operațiunea de deportare și lichidare a evreimii (holocaustul) din România (Basarabia, Bucovina și Transnistria), a se vedea Comisia Internațională pentru Studiarea Holocaustului în România [Președinte Elie Wiesel; Editori: Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu], *Raport final*, Iași, Ed. Polirom, 2004. Despre Holocaust în Basarabia și Transnistria și despre participarea populației civile la masacre, cf. Diana Dumitru, Carter Johnson, „Constructing Interethnic Conflict and Cooperation: Why Some People Harmed and Others Helped Jews during the Romanian Holocaust”, *World Politics*, Vol. 63, no. 1 (January 2011), p.1-42; a se vedea de asemenea lucrarea Diane Dumitru în curs de apariție la Cambridge University Press.

³⁵ Născut la Iași în 1911, Liviu Deleanu a fost un poet destul de cunoscut în anumite medii literare de avangardă, de stânga, de la Iași și București. Pentru mai multe informații biografice, a se vedea: Petru Negură, *Nici eroi, nici trădători*, pp. 223-229.

³⁶ După cum mărturisește Ihil Șraibman, scriitor basarabean de origine evreiască, provenit din mediul literar de limbă idiș de la București. Interviu cu Ihil Șraibman (19.01.2004). Despre scriitorii evrei în România interbelică, a se vedea: *Contribuția scriitorilor evrei la literatura română*, Caietele „Viața Românească”, Uniunea Scriitorilor din România, nr. 2, anul 2001. Despre scriitorii de origine evreiască din mișcarea românească de avangardă, la sfârșitul anilor

ei constituie jumătate din scriitorii noii RSSM (din circa 20 de scriitori). Republica Sovietică Socialistă Moldovenească îi atrage nu atât prin regimul pe care îl reprezintă (despre care majoritatea acestor scriitori au o imagine contradictorie, ținând cont de propaganda românească antisovietică), cât în măsura în care ea le poate oferi un refugiu care să-i ferească de tratamentele discriminatorii la care au fost supuși în ultima perioadă în România.

În Basarabia românească, nemulțumirile minorităților etnice au fost, totodată, exploatare de Comintern și serviciile secrete sovietice pentru a răspândi în provincie sămânța iredentismului³⁷. După 28 iunie 1940, resentimentul intelectualilor basarabeni de origine evreiască față de administrația românească continuă să fie folosit de ideologii sovietici pentru a construi o identitate moldovenească ruptă de apartenența românească. Astfel, intelectualii de origine evreiască se bucură de o poziție oarecum privilegiată sub regimul sovietic, în special în anii 1940-1945. Prezidiul USM din august 1940, format exclusiv din scriitori transnistreni și din basarabeni de origine evreiască, decide chiar formarea unei secții evreiești și editarea unei reviste literare în limba idiș³⁸, dar decizia rămâne literă moartă. Bunăvoința de care beneficiază acești scriitori din partea Partidului Comunist va dura destul de puțin. După încheierea războiului, alianța de conjunctură cu foștii reprezentanți ai minorității evreiești din Basarabia își pierde importanța strategică. Dimpotrivă, evreii sunt percepuți ca o amenințare tot mai mare pentru integritatea regimului sovietic, pe măsură ce se organizează într-o comunitate tot mai sudată și revendică un plus de legitimitate, ca victime ale nazismului și ale regimului antonescian³⁹. În a doua jumătate a anilor '40, originea evreiască devine un element identitar susceptibil de a discredita pe unii dintre

---

³⁰ și în anii '40, a se vedea Irina Livezeanu, „From Dada to Gaga”: The Peripatetic Romanian Avant-Garde Confronts Communism”, în Mihai Dinu Gheorghiu (coord.), *Littératures et pouvoir symbolique*, București, Ed. Paralela 45, 2005, pp. 239-253. Camelia Crăciun (ed.), *Lumea evreiască în literatura română*, Editura Universității, Ed. „Alexandru Ioan Cuza” Iași, 2013.

³⁷ A se vedea Charles King, *Moldovenii, România, Rusia și politica culturală* [titlul original: *The Moldovans. Russia, Romania, and the Politics of Culture*, Hoover Institution Press, Stanford, California, 2000], Chișinău, Arc, 2002, p. 44. A se vedea, de asemenea, „8 iulie 1924, [Moscova], Extras din stenograma ședinței a treizeci și una a Congresului al V-lea Mondial al Internaționalei Comuniste, consacrate problemei naționale”, „8 iulie 1924, [Moscova], Extras din rezoluția Congresului al V-lea Mondial al Internaționalei Comuniste „Problemele naționale ale Europei Centrale și ale Balcanilor”, în Gheorghe Cojocaru, *Cominternul și originile „moldovenismului”*, Chișinău, Ed. Civitas, 2009, pp. 122-136.

³⁸ Mark Faverin, „Reuniunea scriitorilor din Basarabia”, *Basarabia sovietică*, 27 august 1940, p. 1.

³⁹ La fel cum s-a întâmplat și în centrul URSS: Laurent Rucker, *Staline, Israel și les Juifs*, Paris, Presses universitaires de France, 2001; a se vedea, de asemenea, Laurent Rucker, „La Jdanovschchina: une campagne antisemite?” și Laurent Rucker, „Pourquoi Staline liquida le Comité antifasciste juif?”, *Le Monde diplomatique*, decembrie 1995.

scriitorii basarabeni, diminuându-le șansele de reușită, mai cu seamă atunci când este asociată cu proveniența „românească”.

Pentru a-și ascunde originea evreiască, o serie de scriitori basarabeni și transnistreni adoptă pseudonime literare cu sonoritate „autohtonă” sau slavă, urmând o dublă tradiție – literară și bolșevică – a secretomaniei și a clandestinității. Într-o scrisoare adresată transnistreanului Leonid Cornfeld, cu puțin înainte de moarte, în noiembrie 1957, scriitorul „ilegalist” E. Bucov îi reamintește corespondentului său decizia de a-și lua un nume de împrumut:

Pe urmă, la Soroca (în 1944, la întoarcerea din refugiul în Moldova), m-ai întrebat: „Ce-ai spune dacă mi-aș retușa puțin numele literar?” Aveai, desigur, motive serioase pentru asta, motive de ordin patriotic. Așa că ți-am răspuns: „Nici marele Ulianov nu s-a sfiit să o facă...”⁴⁰

„Ilegaliștii”

În această categorie pot fi încadrați numai doi scriitori basarabeni: Emilian Bucov și, după începerea războiului, Andrei Lupan. Activitatea politică „ilegală” desfășurată sub administrație românească le conferă un bagaj de legitimitate care îi propulsează rapid în ierarhia Uniunii Scriitorilor și chiar în conducerea republicii. Spre deosebire de alți factori de succes ai momentului care își pierd repede valabilitatea, precum regionalismul sau originea evreiască, „ilegalismul” se transformă într-un capital în continuă creștere.

La o examinare mai atentă, o adevărată activitate „clandestină” în mediile literare din anii '30 este destul de rară. Acești scriitori au studiat în universități românești: E. Bucov la Facultatea de Litere a Universității din București, iar A. Lupan la Facultatea de Agronomie de la filiala din Chișinău a Universității din Iași, perioadă în care au publicat sub pseudonim poeme în unele ziare de stânga, iar Bucov a realizat o culegere de versuri cu tematică socială. În fine, ambii au intrat în organizații ale tineretului comunist, iar în 1936 A. Lupan s-a înscris în Partidul Comunist Român. În cadrul acestor organizații, viitorii scriitori au exercitat acea activitate clandestină de care vor face caz mai târziu, răspândind manifeste cu conținut revoluționar și organizând anumiți studenți în asociații care militau pentru dreptate socială și împotriva fascismului.

În ciuda tendinței generale a regimului sovietic de a-i marginaliza pe foștii militanți ai Partidului Comunist Român⁴¹, scriitorii „ilegaliști” câștigă repede încrederea conducătorilor RSSM și reușesc să o păstreze. În timpul războiului, ei

⁴⁰ Scrisoarea lui E. Bucov către L. Corneanu (Cornfeld) din 14 noiembrie 1957, Arhivele Uniunii Scriitorilor Moldoveni – Muzeul Național al Literaturii Române „Mihail Kogălniceanu” (AUSM), Fondul „Manuscrise”, dosar 9436, f. 2.

⁴¹ Cf., între alte surse, Anton Moraru, *Istoria românilor...*, p. 320.

dau dovadă de o ireproșabilă loialitate față de guvernul sovietic. În 1945, ei dispun deja de o mare putere de influență asupra conducătorilor Partidului, în special în problemele de politică națională și culturală.

Forme de încadrare a scriitorilor basarabeni după 28 iunie 1940

Scriitorii basarabeni dau dovadă de o excepțională capacitate de adaptare. În numai câteva zile de la instaurarea regimului sovietic (fapt care, să amintim, a luat prin surprindere populația basarabeană), oamenii de litere locali încep să colaboreze activ la ziarul oficial al republicii moldovene și la revista Uniunii Scriitorilor Moldoveni în curs de restructurare. În ciuda eforturilor și a realizărilor remarcabile, activitatea acestor scriitori nu este lipsită de riscuri în noile condiții. Dispunând de o bogată experiență pe tărâmul culturii socialiste, scriitorii transnistreni (din fosta RASSM) primesc sarcina de a transmite basarabenilor noțiunile de bază ale doctrinei comuniste, de a-i iniția în principiile realismului socialist și de a-i avertiza asupra pericolelor neglijenței politice. În fiecare săptămână, se organizează reuniuni ale scriitorilor basarabeni cu cei sovietici, în prezența unui public de amatori, cu participarea obligatorie a cel puțin unui reprezentant al puterii. Aceste „serate literare” neobișnuite devin cadrul unui schimb de experiență în sens unic, de la tutori la cei tutelați. Novicii învață aici noul „limbaj politic”⁴² și își însușesc primele reguli de conduită în cadrul instituției care i-a acceptat, cu toate raporturile ierarhice pe care le implică. În fine, aceste reuniuni permit nou-veniților să pună în aplicare cunoștințele dobândite, iar celor mai bine „educați”, să se distingă în fața „maestrilor” lor și a guvernanților.

Reeducare și autoeducare

Prima lecție pe care basarabeni o învață de la „maestrii” lor constă în asumarea totalei lor ignoranțe în materie de cultură socialistă. O parte a nou-veniților încearcă să pozeze în scriitori „revoluționari”. Dar, această pretenție este imediat înăbușită de scriitorii mai experimentați, care, dimpotrivă, îi îndeamnă să-și „descarce sufletul” făcându-și autocritica, să condamne regimul burghez român pentru a scoate în evidență influența negativă pe care a exercitat-o asupra scrii-

⁴² După Nicolas Werth, învățarea „limbajului politic” este o sarcină la care erau supuși noii aderenți ai Partidului Comunist, în *Être communiste sous Staline*, op. cit., p. 153. Această expresie este parțial sinonimă cu cea de „speaking bolshevik” a lui Stephen Kotkin, care desemnează „learning the mores and rituals of the Soviet workplace, the rules of meetings, and the public language of newspapers”. Cf. Sheila Fitzpatrick, *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*, Oxford University Press, 2000, p. 81. Cf. Stephen Kotkin, *Magnetic Mountain. The Stalinism as a Civilization*, Berkeley & Los Angeles, University of California Press, 1995, pp. 198.

torilor, în general, și a fiecăruia dintre ei, în special. Sistemul dialectic al criticii/autocriticii⁴³ se pune efectiv în mișcare din momentul în care nu mai este necesară intervenția „tutorilor” care să vegheze la buna sa funcționare. În acest sens, la una din primele reuniuni, Nicolai Costenco face imprudența să afirme că vocația scriitorului nu este aceea de a face politică, poate cel mult o politică culturală. El provoacă reacția critică imediată a unuia din scriitorii „ilegaliști”, Andrei Lupan: „Scriitorul nu poate fi apolitic – îi spune el. El nu trebuie să se închidă în camera sa de lucru, ci trebuie să meargă, cu inima deschisă în sânul poporului”⁴⁴. Fostul membru al PCR atinge aici o problemă esențială a deontologiei scriitorului sovietic. Subiectul este imediat preluat și dezvoltat de scriitorii ucraineni prezenți la reuniune. Astfel, scriitorii basarabeni sunt invitați să-și însușească funcția civică ce le revine: aceea de curea de transmisie între partid și popor, între noua putere și populația basarabeană.

Așa cum consemnează un articol din ziarul moldovenesc al partidului, după două luni și jumătate de instrucție, la 15 septembrie 1940, scriitorii basarabeni se lansează în „munca literar-culturală în mijlocul lucrătorilor Basarabiei”⁴⁵, asistați de „tutorii” lor transnistreni. Reuniți în sala de recepție a Tipografiei Nr. 1 din Chișinău, ei țin discursuri despre „soarta tristă” a scriitorilor basarabeni sub regimul burghez și despre misiunea acestora în patria sovietelor. Ei citesc poeme despre tineretul sovietic, despre eroii războiului din Spania și despre Stalin. Conform relatării unui corespondent, „ascultătorii [i-]au răsplătit pe scriitori cu aplauze prelungite”⁴⁶. Până în iunie 1941, scriitorii moldoveni (basarabeni și transnistreni) organizează peste 40 de serate literare în întreprinderile și în colhozurile republicii⁴⁷. Pe de altă parte, începând din noiembrie 1940, scriitorii moldoveni participă la campania electorală, alături de 36 000 de agitatori⁴⁸, îndemnându-i pe moldoveni să voteze cu „blocul comuniștilor și al independenților”⁴⁹. Pentru scriitorii basarabeni, este prima ocazie de a participa la o campanie de propagandă de masă. Ulterior, participarea la campaniile culturale, politice sau agricole devine o practică curentă a scriitorilor sovietici moldoveni.

Aceste manifestări „literar-culturale”, organizate cu regularitate pentru lucrătorii din orașele și satele moldovene, sunt hotărâtoare pentru formarea scriitorilor basarabeni. Ei au ocazia de a-și testa primele încercări de literatură „socialistă”

⁴³ Cf. John Arch Getty, „Samokritika Rituals in the Stalinist Central Committee”, art. cit.

⁴⁴ (Semnat: F.), „Acasă la scriitorii basarabeni”, *Basarabia sovietică*, 5 iulie 1940, p. 3.

⁴⁵ (Semnat: S. Br.), „Scriitorii în întreprinderi”, *Basarabia sovietică*, 18 septembrie 1940, p. 3.

⁴⁶ „Scriitorii în întreprinderi”, *idem*.

⁴⁷ Lev Barschi, „Literatura moldovenească după un an”, *MS*, 08/06/1941, p. 3.

⁴⁸ După Anton Moraru, *Istoria românilor*, op. cit., p. 333.

⁴⁹ (Anonim), „Reuniunea intelectualilor din orașul Chișinău”, *MS*, 29/11/1940, p. 1.

supunându-le atenției publicului-țintă. Pe de altă parte, seratele literare contribuie la educarea acestui public, în particular la familiarizarea lui cu un tip de cultură încă necunoscut. În fine, întâlnirile cu publicul de masă sunt o ocazie în plus pentru scriitorii de a aduna un nou material despre viața de zi cu zi a muncitorilor moldoveni – subiect principal și public-țintă al operei lor.

Integrarea

Integrarea noilor scriitori basarabeni în instituția literară a Republicii Moldovenești se face în mai multe etape. Mai întâi, ei sunt invitați să lucreze ca jurnaliști în redacțiile ziarelor oficiale, *Moldova socialistă* și replica sa provizorie, redactată cu caractere latine, *Basarabia sovietică*, și să colaboreze la revista Uniunii Scriitorilor Moldoveni, *Octombrie*. Ulterior, scriitorii basarabeni sunt angajați ca redactori și traducători la diverse instituții culturale: teatre, Filarmonică, Comitetul de Stat pentru Repertorii (Repertkom). Ei se implică alături de scriitorii transnistreni în diferite activități de interes public. Începând din primăvara anului 1941, mai mulți dintre ei semnează contracte cu Editura de Stat a RSSM pentru editarea unor volume de proză sau de poezie. Dar recunoașterea lor ca scriitori sovietici cu drepturi depline survine abia după un an de activitate pe „frontul” cultural și politic, odată cu admiterea oficială în Uniunea Scriitorilor Sovietici Moldoveni (USM).

Scriitorii basarabeni sunt admiși în USM pe rând, în grupuri mici. Promovarea primului grup are loc la sfârșitul lunii martie a anului 1941, iar ceilalți candidați sunt admiși treptat, din două în două săptămâni, până la începutul lunii iunie. Se pare că admiterea s-a făcut selectiv, după o listă prestabilită, în funcție de meritele postulanților sau cel puțin aceasta este impresia unor candidați⁵⁰. Pe bună dreptate, câtă vreme primul pe listă este Emilian Bucov, scriitor „ilegalist” care va deveni președinte al USM peste trei ani. Mai apoi, ordinea acceptării pare arbitrară. Astfel, Nicolai Costenco, numărul doi pe această presupusă listă (după cum se lauda mai târziu că a fost admis al doilea după Bucov⁵¹), este în realitate unul dintre cei mai defavorizați candidați și va fi deportat peste două săptămâni. În ciuda rivalităților de moment, admiterea în USM este văzută de scriitorii basarabeni ca o consacrare capitală. Statutul de membru al USM este cu atât mai prestigios cu cât el presupune acceptarea automată în Uniunea Scriitorilor Sovietici (cu sediul la Moscova), USM fiind o filială a acesteia.

⁵⁰ Această impresie se deduce din interviul pe care l-am realizat cu scriitorul Ihil Șraibman, care a fost primit în USM la sfârșitul lui mai 1941 și din scrierile autobiografice ale lui Nicolai Costenco. Interviul cu Ihil Șraibman (19/01/2004); Nicolai Costenco, *Povestea vulturului*, pp. 22, 218; Nicolai Costenco, *Scrisori din Gulag*, op. cit., pp. 9, 18. Aceste surse mi-au oferit multe amănunte prețioase despre admiterea candidaților în USM.

⁵¹ Nicolai Costenco, *Scrisori din Gulag*, op. cit., p. 18.

Reuniunea de admitere, organizată în prezența scriitorilor profesioniști și amatori, se desfășoară după un plan prestabilit. Un raportor – de regulă un scriitor sau un critic care nu face parte din grupul candidaților și nici din prezidiu – prezintă o analiză detaliată a operei candidatului. Mai mulți scriitori prezenți la reuniune se pronunță (aproape întotdeauna favorabil) asupra subiectului. Apoi, prezidiul reuniunii, format în exclusivitate din scriitori transnistreni, dă cuvântul candidatului pentru a-și prezenta autobiografia. Întrebările puse de membrii prezidiului, pe baza expunerii sale, sunt simple, chiar formale și nu urmăresc să îl pună în încurcătură. În fine, prezidiul supune la vot candidatura scriitorului și, după un acord unanim, anunță decizia, ce pare dinainte stabilită: admis.

Procedura de admitere se dovedește mai ușoară decât sperau scriitorii. Ei se așteptau ca procedura să impună o verificare și o selecție riguroasă, dar scena admiterii li se pare o simplă formalitate. Atingând atât de repede statutul mult dorit, ei tind să subestimeze probele la care au fost supuși în anul anterior acceptării și mai cu seamă încercările pe care le vor avea de înfruntat ulterior.

Emulația

Cele mai dificile încercări la care sunt supuși nou-veniții între iunie 1940 și iunie 1941 nu provin direct de la agenții puterii, ci tocmai de la scriitorii basarabeni, sub presiunea unui context în care zelul și emulația erau percepute drept un factor de integrare reușită⁵². Mânați de dorința de a se afirma în fața tutorilor lor transnistreni și a guvernanților, aceștia se folosesc de strategiile și de meritele de care dispun pentru a le intra în grații și, eventual, pentru a reduce șansele concurenților, de fapt ale colegilor lor.

Trebuie să reamintim că cele trei grupuri de scriitori basarabeni care se întâlneau la Chișinău la sfârșitul lunii iunie 1940 – „regionaliștii”, „evreii” și „ilegaliștii” – au fiecare la activ un capital social specific. Dacă grupul scriitorilor de la *Viața Basarabiei* este cel mai numeros și cel mai solidar, el nu este totuși cel mai puternic. Punctul său „forte”, regionalismul, facilitează convertirea prosovietică a partizanilor săi de altădată, dar nu reprezintă o ideologie atractivă pentru constructorii societății socialiste. Astfel, N. Costenco, liderul scriitorilor basarabeni din tânăra generație – recunoscut ca atare și în plan instituțional, de către autoritățile românești –, încearcă să-și reafirme vechile prerogative după 28 iunie 1940, impunându-și autoritatea asupra tovarășilor săi și chiar asupra scriitorilor transnistreni. Cu toate acestea, tentativa sa de a recâștiga puterea (cel puțin sim-

⁵² Acest comportament „proactiv” – și câtuși de puțin anomic – a fost observat de unii istorici sociali ai stalinismului, mai ales în contextul epurărilor. A se vedea, de exemplu, John Arch Getty, „Party and Purge in Smolensk: 1933-1937”, *Slavic Review*, Vol. 42, No. 1 (Spring, 1983), pp. 60-79 și Sheila Fitzpatrick, *Everyday Stalinism*, op. cit., pp. 194-217.

bolic) târăgănează. „Charisma” sa se dovedește perimată în noua conjunctură. „Curând, m-am convins că a lucra cu sovieticii nu e atât de simplu, când îți afișezi superioritatea și aristocrația burgheză”⁵³ – va declara el mai târziu, comentând ironic experiența sa de lider decăzut. Până și prietenii săi apropiați sfârșesc prin a se desolidariza de fostul lor tovarăș și conducător. Avantajul celorlalte două grupuri de scriitori basarabeni provine tocmai din faptul că nu sunt structurate în jurul unui „lider charismatic” și de aceea, pot adera mai ușor – în grup sau în mod individual – la o autoritate exterioară.

După căderea în dizgrație a „regionaliștilor”, miza scriitorilor basarabeni constă în a demonstra caracterul „revoluționar” al activității lor din vremea vechiului regim. „Ilegaliștii” se bucură de un avantaj net asupra altor aspiranți la postura de foști „opozanți”, dar legitimitatea lor este limitată față de prestigiul incontestabil al transnistrenilor.

Eliminarea

Strategiile de integrare aplicate de USM scriitorilor basarabeni (reeducarea, inserția și emulația) conduc uneori la un aparent eșec: excluderea. Aceasta poate fi o soluție aplicată în cazul scriitorilor „recalcitranți”, atunci când toate formele de integrare se dovedesc ineficiente. O asemenea situație este cea a lui Nicolai Costenco, care manifestă în mai multe rânduri un caracter recalcitrant față de „tutori” și față de guvernanți. Oricum, se poate pune întrebarea de ce să primești un scriitor în rândurile acestei prestigioase instituții literare a Uniunii Sovietice, pentru ca apoi să-l elimini, după câteva zile. O asemenea excludere pare a contrazice obiectivele afișate de Uniunea Scriitorilor.

În cadrul USM, se întâlnesc (și uneori se ciocnesc) două concepții cu privire la gestionarea chestiunilor literare: cea literară, care corespunde ocupației principale a instituției, și cea a statului. Conducerea Uniunii Scriitorilor urmărește în general integrarea scriitorilor, indiferent de grupul de apartenență, pentru a stimula o creație literară fecundă, în conformitate cu orientările sale estetice și ideologice. Pe de altă parte, organele de ordine veghează ca cetățenii (în acest caz scriitorii) să respecte legile și interesele statului, sub amenințarea excluderii⁵⁴. Pe 13 iunie 1941, cu o săptămână înainte de începerea războiului în URSS, cele două

⁵³ Nicolai Costenco, *Povestea vulturului*, p. 22.

⁵⁴ Această aparentă contradicție în „gestionarea cadrelor” provine, în interpretarea istoricului Terry Martin, din departajarea sarcinilor atribuite diferitelor instituții sovietice, pe de o parte cele ce reprezentau „latura suplă” (cultură, educație, medicină, servicii sociale etc.), de cealaltă parte, cele represive, responsabile de „latura dură” („hard-line”) a politicii bolșevice. Cf. Terry Martin, *Affirmative Action Empire*, op. cit., mai ales: pp 21-23; Terry Martin, „The Origins of Soviet Ethnic Cleansing”, *The Journal of Modern History*, Vol. 70, No. 4 (December 1998), pp. 813-861; Terry Martin, „Interpreting the New Archival Signals”, art. cit., p. 114.

concepții se confruntă din nou. În momentul în care USM primește din partea forțelor de ordine indicația de a-i demasca pe „dușmanii poporului” pe care instituția i-ar putea găzdui, ea declanșează un întreg mecanism de epurare (pus la punct în URSS în anii '30) cuprinzând ședințe de critică și autocritică, de delatare și autoapărare. N. Costenco, M. Curicheru și P. Ștefănuță sunt scriitorii cei mai expuși atacurilor colegilor lor, din cauza purtării lor recente și mai ales a activității lor din trecut. În plus, ei par a satisface cotele impuse de organele represive.

Odată cu declanșarea războiului apare posibilitatea de a aplica o formă indirectă de eliminare. Scriitorii inutili sau incomozi în raport cu interesele USM sau ale statului sunt mobilizați și trimiși pe front ca soldați, pe când ceilalți sunt în general scutiți sau, dacă nu, pleacă pe front înzestrați cu un grad superior, de ofițer. Este cazul mai multor scriitori transnistreni.

Noii lideri transnistreni

Scriitorii transnistreni care se stabilesc la Chișinău după 28 iunie 1940 sunt investiți cu rolul de tutori ai noilor lor colegi basarabeni, în virtutea „experienței” lor în domeniul realismului socialist și a presupusei lor loialități față de puterea sovietică și de Partidul Comunist⁵⁵. La fel ca și basarabeni, dar fără să fi beneficiat de libertatea de alege a acestora, transnistrenii au fost supuși unei selecții riguroase înainte de a veni la Chișinău. Scriitorii transnistreni care sosesc la Chișinău în 1940 sunt supraviețuitorii și întrucâtva beneficiarii „marii epurări” din 1937. În 1940, transnistrenii sunt la fel de puțini ca și basarabeni, nu mai mult de 15 persoane. La fel ca și scriitorii basarabeni, ei nu constituie un colectiv omogen, fiind divizați în două facțiuni, în linii mari în funcție de „grupa de vârstă”. Mai puțini numeroși, „cei vechi” – Ion Canna și Leonid Cornfeld – sunt incontestabil figurile de marcă ale literaturii transnistrene. „Vechimea” lor este, firește, relativă. I. Canna are 38 de ani, iar L. Cornfeld abia împlinise 31 de ani în 1940. În schimb, ei au reputația de a fi contribuit la fondarea Republicii Sovietice Moldovenești, iar în ceea ce-l privește pe I. Canna, de a fi participat la războiul civil. „Marea epurare” nu numai că i-a ocolit pe cei mai tineri⁵⁶ (cei „promovați”), ci chiar i-a favorizat, de vreme ce ei sunt cei care au preluat administrarea USM și a revistei *Octombrie* după „hemoragia de cadre”⁵⁷ din 1937-1938. Mai puțin dotați

⁵⁵ În acest sens, situația este similară și în alte republici recent încorporate Uniunii. Astfel, în Estonia, intelectualii locali (în general, cadrele locale), așa-numiții „revoluționari”, sunt dominați și îndrumați de de așa-ziii „emigranți”. Elena Zoubkova, «L’Affaire estonienne» dans le contexte de la soviétisation des pays baltes. 1949-1953», *Communisme*, No 70/71, Paris, L’Âge d’homme, 2002, pp. 187.

⁵⁶ Cei mai mulți dintre ei, precum Petrea Cruceniuc, s-au născut în preajma Revoluției ruse din 1917.

⁵⁷ Expresie utilizată în acest sens de Moshe Lewin, în *Le Siècle soviétique*, Paris, Fayard, 2003, p. 145.

din punctul de vedere al capitalului cultural decât „cei vechi” și decât scriitorii basarabeni, „promovații” se impun asupra celorlalți prin entuziasmul și energia pe care le-o insuflă „succesul” lor din epoca „marii epurări”. Există însă un element al carierei tinerilor „promovați” care îi aduce pe picior de egalitate cu „cei vechi” și cu „nou-veniții” basarabeni: cu toate că sunt favoriții Partidului, ei nu sunt comuniști. După persecuția colectivă prin care au trecut comuniștii în 1937, acești scriitori comsomoliști apar ca o echipă de rezervă din care partidul își va recruta viitorii membri. Într-adevăr, munca susținută și curajul pe care îl manifestă în timpul „Marelui Război pentru Apărarea Patriei” le vor aduce ca răsplată imediată carnetul de membru al Partidului Comunist.

„Tineri” sau „bătrâni”, scriitorii transnistreni se implică în transpunerea în viață a îndemnului partidului de a-i forma și de a-i îndruma pe „nou-veniții” basarabeni. În ciuda câtorva manifestări de răceală reținută cu care unii din cei „tutelați” îi întâmpină pe „tutorii” lor, colaborarea dintre transnistreni și basarabeni avansează în direcția corectă. Epurarea declanșată în iunie 1941 în cadrul Uniunii Scriitorilor și în întreaga republică împiedică bunul mers al acestei colaborări, reamintind transnistrenilor experiența destul de recentă a campaniilor de epurare în care s-au confruntat cu basarabeni, potențialii lor inamici.

Scriitorii basarabeni acceptă poziția de subordonare față de scriitorii transnistreni pe care le-o impune puterea sovietică. Ei pozează în „discipoli” exemplari și dezvoltă între ei o competiție contagioasă pentru a obține aprecierea confrăților lor mai puternici și a-și spori șansele de a fi recunoscuți ca scriitori sovietici cu drepturi depline. Ei își însușesc fără rezerve avatarurile noii „metode de creație”, renunțând la pretențiile avangardiste din perioada interbelică, prin care se delimitau de generația anterioară. În schimb, ei nu se pot resemna să renunțe la două elemente definitorii ale capitalului cultural moștenit de la vechiul regim: literatura română clasică și limba română literară, pe care le-au învățat încă din copilărie.

Admiterea scriitorilor basarabeni în USM, fapt ce confirmă încrederea tot mai mare pe care le-o acordă partidul, le conferă acestora un statut de egalitate formală cu scriitorii transnistreni. Poziția adoptată de ei în problema normei literare a limbii „moldovenești” se bucură de mai multă credibilitate în fața factorilor de decizie. Pe 8 iunie 1941, la câteva zile după admiterea ultimului candidat basarabean, guvernul Republicii Moldovenești adoptă o reformă lingvistică, care este rezultatul unui compromis și al unei negocieri între poziția scriitorilor basarabeni și principiile apărute de transnistreni și de conducătorii moldoveni înșiși, reformă care garantează o limbă „moldovenească” foarte apropiată ca formă de limba română literară⁵⁸. Cu toate acestea, reforma nu este decât o victorie provizorie repurtată

⁵⁸ (Anonim), „Noua ortografie a limbii moldovenești”, MS, 8 iunie 1941, p. 1.

de basarabeni. Dezbaterile se reiau curând, în timpul refugiului la Moscova. Până la sfârșitul anilor '50, acestea vor fi o miză permanentă în raporturile de forță dintre cele două facțiuni ale USM, cea basarabeană și cea transnistreană.

Pe 19 iunie 1941, cu trei zile înainte de declanșarea războiului, Ministerul Învățământului organizează în incinta sa o serată literară consacrată marelui „poet moldovean” Mihai Eminescu, cu participarea scriitorilor, a ministrului și a altor oficiali⁵⁹. Această serată trebuia să facă parte dintr-o serie de manifestări culturale anunțate pentru a-i face cunoscuți (și recunoscuți) pe scriitorii clasici ai literaturii moldovenești în rândul moldovenilor. Dar războiul a întrerupt această inițiativă, reprezentând, totodată, o premisă defavorabilă pentru continuarea sa după restabilirea păcii. Participarea României la război alături de Germania nazistă va fi folosită de adversarii „românizării” limbii și a patrimoniului literar moldoveanesc ca un argument pentru apărarea poziției lor autohtoniste și proslave asupra acestei chestiuni.

Concluzii

În acest articol, am încercat să analizăm modul în care s-a desfășurat integrarea scriitorilor basarabeni în instituțiile literare și culturale din Moldova sovietică, în speță Uniunea Scriitorilor din Moldova (USM), după anexarea Basarabiei, în iunie 1940, până în iunie 1941, atunci când acest teritoriu a fost recucerit de armata română, în alianță cu armata germană. Am urmărit două perspective și două logici diferite ale acestui proces. Pe de o parte, am reconstituit poziția scriitorilor basarabeni, în funcție de grupurile de apartenență, de capitalurile sociale și simbolice și de motivațiile acestora în raport cu puterea sovietică și cu instituțiile culturale coordonate de aceasta. Pe de altă parte, am încercat să reconstitui logica autorităților sovietice în acțiunile – uneori contradictorii – pe care le-a întreprins pentru a încadra (sau, uneori, a marginaliza) scriitorii basarabeni, proaspăt proveniți din mediul literar basarabean și românesc.

După 28 iunie 1940, cele trei grupuri care constituie facțiunea „basarabeană” a Uniunii Scriitorilor Moldoveni (și anume: „regionaliștii”, „evreii” și „ilegaliștii”) nu formează niște categorii fixe și definitive. Principala trăsătură care le definește este tipul de motivație care le îndeamnă pe fiecare să coopereze cu regimul de ocupație, în acest caz puterea sovietică, în funcție de propriul lor parcurs și „bagaj” cultural. Cele trei categorii se suprapun și se intersectează în măsura în care interesele lor sunt, adeseori, multiple. Dincolo de particularitățile acestor scriitori, mai multe caracteristici comune le-au determinat predispoziția de a căuta un compromis cu puterea sovietică și un *modus vivendi* cu scriitorii sovietici mol-

⁵⁹ (Anonim), „O lecție despre Mihai Eminescu”, MS, 28 iunie 1941, p. 1.

doveni („transnistreni”). În 1940, ei sunt cu toții tineri, sunt de origini etnice diverse și uneori incerte și împărtășesc un anumit tip de atitudine regionalistă în raport cu administrația românească, chiar dacă au motive diferite pentru aceasta. În fine, cei mai mulți dintre ei au convingeri populiste și/sau socialiste. Totodată, originea lor basarabeană și studiile făcute într-o instituție de învățământ românească reprezintă elemente care îi apropie în cadrul USM, deosebindu-i de scriitorii de origine transnistreană.

Strategiile puterii de a integra scriitorii basarabeni în structurile instituționale sovietice urmează o logică binară și aparent contradictorie, de *incluziune* (a candidaților considerați potriviți pentru statutul la care aspirau) și de *excluziune* (a celor care nu ar însuma criteriile de probitate politică avansate de autoritățile sovietice prin instituțiile sale de partid și de securitate). Unul din efectele psiho-sociale al acestor două poluri ale strategiei oficiale de încadrare este comportamentul zelos și emulația pe care le adoptă scriitorii pentru a-și asigura o integrare mai reușită. Acest comportament pune premisele unei interacțiuni duplicare și anomice între scriitori, care va atinge paroxismul în perioada postbelică în cadrul așa-numitei campanii „jdanoviste”⁶⁰.

Scriitorii moldoveni originari din RASSM („transnistrenii”) au avut un rol crucial în integrarea și încadrarea scriitorilor basarabeni în USM, în calitate de mediatori față de autoritățile sovietice (majoritatea erau membri de partid, aveau funcții administrative în diverse instituții culturale oficiale și aveau „vechime de muncă” în domeniul politic și cultural) și „tutori” culturali și ideologici. Totuși, ei erau mai puțin dotați în ceea ce privește cunoașterea limbii române literare (oficial numită „moldovenească”) și a patrimoniului literar „moldovenesc” (recunoscut deja drept românesc în România), ceea ce îi plasează în raport de inferioritate față de confrății lor basarabeni. Aceste diferențe culturale vor apleca după război raportul de forțe dintre aceștia și grupul de scriitori basarabeni în folosul celor din urmă, într-o luptă simbolică și instituțională din care „basarabeni” vor ieși învingători. Această victorie decisivă, dar niciodată definitivă, va înclina în anii 1950 politica lingvistică și culturală în RSS Moldovenească spre o „românizare latentă”⁶¹ a limbii literare și a patrimoniului literar. În acest mod, s-a revenit de fapt la compromisul fragil la care s-a ajuns în plan lingvistic și cultural în mai-iunie 1941 în mediul cultural și literar din RSSM, înainte de retragerea puterii sovietice din teritoriul Basarabiei și Transnistriei, în folosul autorităților române și germane.

⁶⁰ A se vedea mai multe despre mediul scriitorilor moldoveni în epoca „jdanovistă” în Petru Negură, *Nici eroi, nici trădători...*, p. 179-214.

⁶¹ Potrivit formulării lui Charles King, în *The Moldovans...*, apreciere verificată cu sprijinul unui surplus de documente în Petru Negură, *Nici eroi, nici trădători...*, capitolul 4, mai ales pp. 274-299.

Basarabeni în viziunea administrației românești în a doua jumătate a anului 1941

Diana DUMITRU

Abstract

This chapter delineates the ambivalent perception of Bessarabians by the representatives of the Romanian administration after June 1941. The resentment accumulated by Romanian officials, as a result of loss of Bessarabia to the USSR in 1940, aggregated with the broader fear of the Soviet state, and marked their attitude toward the population of Bessarabia once the province was returned to Romania in the summer of 1941. While the population was still viewed as an integral part of the Romanian nation, their mentality and their devotion towards the Romanian state were considered corrupted by the influence of communist ideology and Soviet egalitarian milieu. Correspondingly, Bessarabians were blamed for losing their sense of being Romanians and the atrophy of sentiments of discipline, respect, and hierarchy under the rule of the Soviet Union. Still, the Bessarabian Romanians were regarded as the most trustworthy social category, compared to other indigenous ethnic groups which, were suspected of anti-Romanian feeling and deemed to share an affinity for the Soviet regime. In the views of Romanian authorities, the Bessarabians could be brought back to normality through a process of “rehabilitation.” Until then, the population of Bessarabia could not enjoy the complete trust and had to be administered by devoted elements, predominantly functionaries originating from the Old Kingdom, or verified member of the Bessarabian elites who took refuge to Romania after the Soviet annexation from 1940¹.

Istoria tumultuoasă a Basarabiei a pus o amprentă profundă asupra identității locuitorilor acesteia și le-a creat adeseori o imagine greu de înțeles în ochii autorităților ce guvernau acest ținut de-a lungul diverselor perioade istorice². Suferind fracturi și stratificări culturale marcante³, uneori contradictorii, sentimentul de apartenență al basarabenilor a suscitât suspiciuni atât din partea guvernărilor de factură imperială, cât și a administrației românești. Problema presupusei lipse de loialitate a populației teritoriului dat față de administrațiile respective explică

---

¹ Articolul dat a fost publicat inițial în revista *Pontes. Review of South East European Studies*, no. 5, 2009, p. 177-194.

² O serie de articole ce țin de problema identității basarabene pot fi găsite în lucrarea *Basarabia. Dilemele identității*, Editată de Flavius Solomon, Alexandru Zub, Iași: Fundația Academică „A.D. Xenopol”, 2001.

³ George Ciorănescu, *Bessarabia, Disputed Land between East and West*, Muenchen, 1984.

eforturile întreprinse de acestea în sensul „reeducării” civice, naționale și morale a basarabenilor.

Lucrările istorice din perioada sovietică au excelat în denunțarea „românizării” populației basarabene în perioada aflării sale în componența României mari,⁴ precum și în avansarea argumentelor în susținerea tezei privind existența identității naționale moldovenești⁵. Mai recent, o serie de publicații au denunțat întreprinderile de manipulare a identității basarabenilor de către administrațiile țaristă și sovietică⁶. După 1991, Republica Moldova a devenit terenul unor confruntări cu caracter politic în chestiuni ce vizează probleme istoriografice și educaționale, ce au drept miză identitatea locuitorilor acesteia⁷.

Articolul de față nu pretinde să se includă în dezbaterile pe aceste teme, precum nici nu intenționează să furnizeze argumente istorice și politice părților implicate în disputa referitoare la identitatea basarabenilor. El își propune scopul modest de a analiza una din multiplele fațete ale imaginii basarabenilor descoperite de diferiți autori de-a lungul istoriei. Ne-am propus să analizăm imaginea basarabenilor în viziunea administrației românești din 1941 din motivul că această temă nu s-a bucurat de multă atenție din partea cercetătorilor, în ciuda abundenței documentelor păstrate în arhivele românești și moldovenești pe acest

⁴ S. Brysiakin, *Kul'tura Bessarabii v 1918-1940 gg*, Kishinev, 1978; S.K. Brysiakin, M.K. Sytnik, *Torzhestvo istoricheskoi spravedlivosti*, Kishinev, 1969; A. Dolinik, *Pod vlastiu rumynskikh boiar*. Moskva, 1945; V. Lungu, *Politika terrora i grabezha v Bessarabii (1918-1920 gg)*, Kishinev, 1979; S. F. Kustribova, *Polozhenie trudiashikhhsia i demograficheskie protsessy v gorodakh Bessarabii (1918-1940)*, Kishinev, 1977.

⁵ A.M. Lazarev, *Moldavskaiia sovetskaia gosudarstvennost' i bessarabskii vopros*, Kishinev, 1974; *Împotriva falsificatorilor burgheji ai istoriei și culturii poporului moldovenc*, Chișinău, 1974; V. Stati, *Limba moldovenească și răuvoitorii ei: împotriva falsificatorilor burgheji ai dezvoltării limbii moldovenești*, Chișinău, 1988.

⁶ Mihail Bruhis, *Rusia, România și Basarabia (1812, 1918, 1924, 1940)*, Chișinău, 1992; W. P. van Meurs, *The Bessarabian Question in Communist Historiography. Nationalist and Communist Politics and History Writing*, Chișinău, Arc, 1996; Charles King, *Moldovenii. România, Rusia și politica culturală*, Chișinău, Arc, 2002; Klaus Heitmann, *Limbă și politică în Republica Moldova*, Chișinău, 1998; Doru Mihăiescu, *Basarabia și Bucovina (pornind de la numele lor)*, Iași, 2000.

⁷ Mircea Snegur, „Republica Moldova este țara tuturor cetățenilor săi”, în *Pământ și oameni*, 12 februarie 1994, p. 3, Mihai Cimpoi, *Basarabia sub steaua exilului*, București, 1994; Anatol Petrencu, *În serviciul zeiței Clio*, Chișinău, 2001; Ion Eremia, *Falsificarea istoriei sau „Fenomenul Stati” în Republica Moldova*, Chișinău, 2003. Pentru o mai bună cunoaștere a confruntărilor ce au loc la acest capitol în școlile din Moldova vezi articolele semnate de Elizabeth Anderson: „Don't Falsify Our History! Moldovan Teacher and Student Reaction to State Proposed History Courses”, *Nationalisms Across the Globe: An Overview of Nationalisms in State-Endowed and Stateless Nations*, Vol. I, *Europe*, Poznan, The Polish Academy of Sciences, 2005; Anderson Elizabeth A., „Backwards, Forwards, or Both? Moldovan Teachers' Relationship to the State and the Nation”, *European Education*, 2005, vol. 37, nr. 3, p. 53-67.

subiect⁸. Anul 1941 reprezintă o perioadă crucială și de maximă intensitate în istoria statului român. Cu toate acestea, el este studiat mult mai puțin de către istorici decât anul 1940. Anume odată cu începerea războiului cu URSS, conducerea statului românesc face anumite bilanțuri și, concomitent, lansează niște proiecte de viitor, de mare însemnătate pentru toată țara, dar și pentru Basarabia în particular. Vechile ranchiune, apărute în sînul administrației românești mai ales în urma cedării Basarabiei în iunie 1940, au influențat crearea unor proiecte ce vizau populația acesteia, în condițiile în care se prevedea o redobîndire durabilă a acestui teritoriului. În acest context, modul în care era privită populația basarabeană de către administrație urma să constituie fundamentul noii construcții sociale preconizate în teritoriul dat și, totodată, urma să stabilească locul și rolul definitiv al basarabenilor în societatea românească.

Ne propunem așadar să scoatem în evidență imaginea pe care și-a format-o administrația românească despre basarabeni începînd cu iunie 1941. Pentru atingerea acestui obiectiv am analizat o serie de documente de arhivă ce conțin referiri făcute de reprezentanții administrației civile și militare a Basarabiei, inclusiv de guvernatorul provinciei, la populația civilă din Basarabia rămasă sub ocupație sovietică între iunie 1940 și iunie 1941. Majoritatea materialelor utilizate pentru acest studiu provin din fondurile Arhivelor Ministerului Apărării Naționale a României, din Arhivele Naționale ale Republicii Moldova și din unele arhive regionale din Ucraina.⁹

Între diverse regiuni istorice ale României au existat întotdeauna diferențe culturale, etnice sau de alt ordin. În ciuda acestui fapt (sau poate datorită lui), nu s-au creat unități administrative mari viabile, pentru a se evita formarea unor identități regionale puternice.¹⁰ Cu toate acestea, remarcăm că în perioada studiată în Basarabia este instaurată o ordine ce se deosebește radical de situația din restul țării. Astfel, prin decizia Mareșalului Ion Antonescu, Generalul C. Gh. Vociulescu devine guvernatorul Basarabiei, răspunzător doar în fața Mareșalului și cu împuterniciri deosebite, ce presupuneau inclusiv prerogativa de a anula legile țării pe teritoriul guvernat, dacă interesele naționale ar cere-o.¹¹

⁸ Autorul prezentului articol cercetează cheștiunea Holocaustului în România; mai multe materiale de arhivă citate fac referință la aceste evenimente.

⁹ Materiale date au fost cercetate la Muzeul Memorial al Holocaustului din Washington (în continuare -USHMM), care păstrează o colecție importantă de documente provenite din diferite arhive europene, referitoare mai ales la perioada anilor celui de-al Doilea Război mondial.

¹⁰ Pentru o analiză minuțioasă a mișcărilor regionaliste și a eforturilor de construire națională în România Mare, vezi lucrarea Irinei Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania: Nationalism, Nation Building, and Ethnic Struggle. 1918-1930*, Cornell University Press, 1995.

¹¹ Anatol Petrencu, *Basarabia în al doilea război mondial, 1940-1944*, Chișinău: Lyceum, 1997, p. 245; *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri: guvernarea lui Ion Antonescu. 5 octombrie*

Circulația bunurilor și oamenilor între Basarabia și restul României a fost puternic restrânsă, propunându-se să se ridice un zid impenetrabil între acestea.¹² Din primele zile ale războiului cu URSS, Antonescu cere departamentelor și ministerelor să numească în Basarabia și Bucovina funcționari competenți. Iar pentru a încuraja funcționarii să plece cu lucrul în aceste provincii periferice se preconiza o creștere a salariului cu 30% precum și accesul la magazine speciale create pentru aprovizionarea funcționarilor cu mărfuri deficiente în aceste regiuni.¹³ Deseori funcționarii și militarii regăteni numiți în Basarabia după iunie 1941 aduc cu sine anumite opinii și atitudini, caracteristice grupului lor social. Ele reflectă totodată, în linii generale, imaginea sincretică pe care o au basarabeni în sînul societății românești la acel moment.

O serie de factori obiectivi contribuie la crearea și la difuzarea acestei imagini specifice a basarabenilor pe care o atestă documentele de arhivă din 1941. În majoritatea documentelor, populația basarabeană era privită mai ales din perspectiva gradului de devotament manifestat de aceasta față de administrația românească restabilă. Indiscutabil, basarabeni erau priviți de către reprezentanții administrației românești ca parte componentă a națiunii românești, compatrioți cu frații lor de peste Prut. Acest fapt era acceptat ca un adevăr incontestabil. Anume din această cauză în majoritatea documentelor, etnicii români din Basarabia erau remarcați și scoși în evidență în raport cu alte grupuri etnice conlocuitoare din teritoriu. În numeroasele documente ce examinează starea de spirit a românilor din Basarabia se subliniază că anume românii basarabeni au manifestat cea mai mare bucurie la reinstalarea autorităților românești:

„În toate localitățile de peste Prut, pe unde unitățile noastre au trecut, populația românească a primit cu foarte mare bucurie și mulțumire sufletească, atât Armata Română, cât și cea Germană. La trecerea prin sate, unitățile au fost primite cu flori și urale. Pe fețele tuturor se citea bucuria de a fi scăpat de jugul rusesc... Populația românească a primit ca o binefacere și cu un accentuat entuziasm intrarea trupelor Române în Basarabia.”¹⁴

O notă emisă de Armata a 3-a vine să fortifice, într-un limbaj propagandistic sclipitor, o opinie predominantă în cercurile militare românești:

„Nu putem să nu remarcăm mîndria și satisfacția ostașului român care nu numai au desrobit pe frații noștri din Bucovina și Basarabia, dar au și înfipt prin

---

1941- ianuarie 1942, Vol. V, București, Arhivele Naționale ale României, 2001, p. 442-444.

¹² *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri: guvernarea lui Ion Antonescu. 3 aprilie- iunie 1941*, București, 1999, p. 597; *ibidem*, Vol. IV, p. 200.

¹³ *Stenogramele...*, Vol. III, p. 645; *ibidem*, Vol. IV, p. 566, p. 601, p. 607; *ibidem*, Vol. VI, p. 456.

¹⁴ Arhivele Ministerului Apărării Naționale, Fond „Armata a 3-a”, Inventar nr. S/6776, rola nr. 352; Raportul Secției a 2-a a Armatei a 3-a din 8 iulie 1941; USHMM, RG-25.003, rola 18.

jertfa lor tricolorul românesc, departe, pe meleagurile Ucrainei, stăpînită pînă deunăzi de caracatița comunistă, care timp de 22 ani s'a lăudat că orice dușman va fi zdrobit pe teritoriul lui."¹⁵

Alte acte informative confirmă cu convingere că „sentimentele de loialitate și profundă încredere în spiritul nou al vremii și bucuria realității Basarabiei la Patria Mumă, se poate citi pe fața tuturoră”.¹⁶

Este remarcabil în acest context că basarabeni de alte origini etnice erau percepuți ca fiind ostili¹⁷ - sau în cel mai bun caz indiferenți - față de administrația românească. Astfel, conform unei note informative, populația de origine ucraineană „se arată într-o oarecare măsură indiferentă față de noua situație. Nu lasă a se înțelege nici în bine, nici în rău, reocuparea de către trupele noastre a Basarabiei.”¹⁸ Populația rusă era apreciată ca neprietenoasă noului guvernămînt, fiind pusă pe același cîntar cu simpatizanții puterii Sovietice. În acesta mod, la 14 septembrie 1941, Ion Antonescu i-a ordonat guvernatorului Basarabiei C. Gh. Voiculescu să fie considerați suspecți „toți cei de origine rusă și toți cari au servit sub bolșevici”.¹⁹

În paralel cu aplicarea unei politici ferme de românizare în Basarabia, în cadrul căreia românii basarabeni erau considerați parte integrantă a organismului românesc, documentele studiate înregistrează de asemenea și sentimente de alt ordin. Ele decurg din experiența percepută ca traumatizantă a pierderii teritoriale și din umilințele suferite de reprezentanții statului român în vara anului 1940. Faptul că unii basarabeni și-au manifestat atunci mulțumirea față de incorporarea provinciei lor de către URSS, sau că au decis să rămînă în teritoriul ocupat de sovietici, a afectat profund orgoliul demnitarilor români, într-o perioadă cînd aspirațiile etnocratice ale statului românesc erau în plină ascensiune. Aceasta a dus la o disqualificare relativă a locuitorilor Basarabiei în ochii funcționarilor români, imediat după recucerirea provinciei. Astfel, raportul legiunei jandarmeriei orașului Chișinăului menționează că în perioada retragerii trupelor române din Basarabia „această populație și-a pierdut cel mai mic sentiment românesc, s'au în-

¹⁵ Arhivele Ministerului Apărării Naționale, Fond „Armata a 3-a”. Inv. S/6776, rola 352, f. 133, Nota informativă de la 12 august 1941; USHMM, RG-25.003, rola 18.

¹⁶ Gosudarstvennyi Arkhiv Odesskoi Oblasti, Fond 2248, inv.1, dos. 23, Notă informativă de la 31 august 1941; USHMM, RG-31.014; Acc.1996.A.0115.

¹⁷ În perioada verii și toamnei anului 1941 au avut loc execuții în masă și deportări ale evreilor basarabeni. Documentele administrative abundă în învinuiri la adresa evreilor și pretinse intenții ale acestora de destabilizare a situației și de sabotare a conducerii românești.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Arhivele Ministerului Apărării Naționale, Fond „Guvernămîntul Basarabiei Cabinet Militar”, Inv. S/19845, rola nr. 651, p. 533; USHMM, RG-25.003M, rola 121.

truchipat una cu hoardele bolșevice și minoritarii locali și au început a se deda la jafuri contra armatei și funcționarilor²⁰.

Resentimentul acumulat de către funcționarilor români în urma evenimentelor din iunie 1940, cumulată uneori cu frica față de statul sovietic, marchează într-un mod aparte atitudinea lor față de populația din Basarabia, odată cu recuperarea provinciei în iunie 1941. Contactul pe care l-au avut basarabeni cu puterea sovietică între 1940 și 1941 este apreciat ca unul nefast, calificat câteodată în termeni religioși. Astfel, opțiunea basarabenilor de a nu se împotrivi incorporării provinciei lor de către statul sovietic este asociată de către autoritățile românești cu decizia de Dumnezeu și cu trecerea de partea Satanei²¹. Odată cu așa-zisa renegare a bunei credințe de către populația basarabeană sub regimul sovietic, s-a presupus că manifestările ei antiromânești ar fi atins punctul culminant. Un raport al jandarmeriei insistă că în această perioadă basarabeni „și-a[u] pierdut în majoritate simțul de român” și au trecut la fapte îndreptate împotriva statului român:

„Mulți dintre ei s-au dedat la acte de spionaj, trădare și aducerea trupelor sovietice spre pozițiunile noastre în timpul operațiunilor, culminând prin aceia că unii din ei în mod voluntar au luptat în rândurile armatei roșii contra noastră, au prins agenți de ai noștri pe care i-au predat autorităților sovietice și i-a executat.”²²

Fapt curios, deși „trecut de partea Satanei”, basarabeanul nu este văzut ca un colaboraționist activ cu puterea sovietică, ci mai curînd ca un obiect pasiv în mâinile ei. Basarabeanul în sufletul căruia „propaganda comunistă prinsese rădăcini” apare ca slab de fire, oportunist, incapabil de o analiză judicioasă a situației create. Calculul acestor basarabeni „a fost amar și greșit” deoarece ei „nu au așteptat rezultatele viitorului și deznodământul ce a dat loc la salvarea lor din ghiarele bolșevismului”. Mai mult ca atît, conform acestui document, chiar și basarabeni care au spionat statul român și i-au ajutat pe sovietici sînt parțial disculpați prin afirmarea că ei ar fi făcut acest lucru „print-un nenorocit act de inconștientă cauză comunistă.”²³ Unele documente redactate de reprezentanții administrației românești trădează o atitudine paternalistă amestecată cu o oarecare condescendență. Astfel, ostașii români sînt reprezentați într-un raport al Armatei a 3-a ca „niște cruciați care au mers să se jertfească pentru credință în Dumnezeu și în

²⁰ Inspectoratul General al Jandarmeriei, Anul 1941; USHMM, RG-25.010M, rola 6.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

²³ USHMM, RG-25.010M, rola 6, Inspectoratul General al Jandarmeriei, Anul 1941.

biserica batjocorită de iudeo-comuniști”. În același timp, unul dintre basarabeni s-ar fi adresat acestora cu cuvintele: „ne-ați luat jugul, dați-ne minte”²⁴

În mod aparent paradoxal, contactul populației din Basarabia cu statul sovietic nu întotdeauna era privit în corespondența administrației românești ca având o influență dăunătoare asupra mentalității basarabenilor și a spiritului românismului în această provincie. Unii funcționari și militari români erau de părerea că simpatia basarabenilor față de regimul sovietic s-a diminuat considerabil după un an de aflare în componența URSS, în primul rând din cauza terorii exercitate de poliția politică sovietică, în al doilea rând, în urma lipsurilor materiale suferite în această perioadă. Astfel, un buletin contrainformativ al inspectoratului regional de poliție Chișinău susține că:

„un an de ocupație sovietică a produs în sânul populației la orașe și sate mari nemulțumiri. Au rămas decepționați chiar și acei cari simpatizau cu mișcarea comunistă. La toate categoriile sociale standardul de viață din timpul ocupației sovietice era inferior celui românesc”²⁵

Șeful poliției Cetatea Albă Venculescu și șeful Biroului Siguranței Teodorescu Petre reiau aproape cuvânt cu cuvânt afirmațiile sus-menționate, subliniind pe de asupra:

„acțiunea dusă contra religiei conduse de evrei, regimul sever la care erau supuși muncitorii agricoli țărani care acceptaseră să intre în colhozuri cari trebuia să dea un randament fixat în orele de lucru cerute de autoritățile sovietice și impozitele în natură și bani pe cari trebuia să le plătească populația rurală statului și în special acei cari nu intraseră în colhozuri a produs cele mai mari nemulțumiri”²⁶

Jandarmeria notează că țăranii basarabeni consideră acțiunea poliției sovietice ca fiind mai eficientă decât a celei românești. Unul din ei apreciază:

„era destul un milițian pentru o plasă pentru a ține în mână toată ordinea, siguranța și executarea ordinelor, pe câtă vreme la Români, din cauza favorurilor și a corupției în serviciu, populația iarăși nu execută la timp toate dispozițiunile date în Administrație”²⁷

²⁴ Arhivele Ministerului Apărării Naționale, Fond „Armata a 3-a”. Inv. S/6776, rola nr. 352, f. 133, 12 august 1941; USHMM, RG-25.003, rola 18.

²⁵ Arhivele Ministerului Apărării Naționale, Fond „Guvernământul Basarabiei Cabinet Militar”, Inv. S/19845, rola nr. 651, de la 10-20 august 1941; USHMM, RG -25.003M, rola 121.

²⁶ Gosudarstvennyi Arkhiv Odesskoi Oblasti, Fond 2248, inv.1, dos. 23; USHMM, RG-31.014; Acc.1996.A.0115.

²⁷ Inspectoratul General al Jandarmeriei, Anul 1941, 12 noiembrie 1941; USHMM, RG 25.010M, rola 9.

Conform afirmației omului politic și de stat basarabean Vladimir Cristi, populația basarabeană, în special cea rurală, este „incontestabil mulțumită că a scăpat de sub jugul și tirania bolșevismului, datorită soldatului român și înțelepciunii Conducătorului”.²⁸ Mai mult ca atât, politicianul subliniază că dacă administrația românească n-a reușit să cucerească simpatia și loialitatea basarabenilor în perioada interbelică, atunci regimul bolșevic, prin politica sa și prin nivelul de viață impus populației în 1940-41, i-a apropiat mai mult pe basarabeni de România. V. Cristi exprimă o părere îndrăzneată, susținând că „într'un an de stăpânire bolșevică Basarabia a fost românizată mai mult decât în cei 22 ani ai stăpânirii noastre [românești].”²⁹

Chiar și rapoartele ce criticau aspru convertirea basarabenilor la comunism recunosc că, totuși, o parte din basarabeni au rămas loiali statului român și că aceștia „a[u] răsuflat ușor” la intrarea românilor și „a[u] adus laudă lui Dumnezeu că au scăpat de sub regimul bolșevic, care le urmărea distrugerea”. Chiar și acei care n-au fost loiali administrației românești și nu priveau cu ochi buni reinstalarea ei, „nu se manifestă sub nici o formă de frica rigorilor legilor și caută a se reabilita prin diferite acte de supunere și loialitate de care dau dovadă”.³⁰

Atitudinea ambiguă a autorităților românești poate fi explicată și prin faptul că resentimentele suportate în trecutul recent se ciocneau de necesitățile imperioase ale prezentului. Dacă trecutul cerea pedepsirea „colaboraționiștilor” cu puterea sovietică și răzbunarea statului românesc, atunci interesele prezentului și viitorului aduceau la suprafață necesitatea stabilizării puterii și a reconcilierii cu populația locală în această regiune. Discursul funcționarilor „regățeni”, veniți să conducă viața provinciei recucerite, este marcat de această dilemă, ei încercând să condamne și să justifice în același timp comportamentul basarabenilor între 1940 și 1941. Astfel, o dare de seamă a Biroului de Siguranță din Cetatea Albă explică comportamentul basarabenilor ce s-au evacuat spre est împreună cu sovieticii prin aceea că, în momentul reocupării Basarabiei, majoritatea populației plecată peste Nistru „a fost luată cu ordin fie sub forma mobilizărilor în armată sau formațiunilor auxiliare, sau obligați să plece tot prin ordine împreună cu stabilamentele în care lucrau, în planul de mobilizare generală a bolșevicilor”³¹. Pe de altă parte, potrivit aceluiași document, o parte din populația venită din interiorul țării în Basarabia după 28 iunie 1940 s-ar fi întors pentru a-și lua familiile, în

²⁸ Cabinetul Civilo-Militar pentru Administrarea Basarabiei, Bucovinei și Transnistriei, Arhiva Națională a Republicii Moldova, Fondul nr. 706, inv. 1, dos. 10, f. 16; USHMM, CBBT, rola 2.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Inspectoratul General al Jandarmeriei, Anul 1941; USHMM, RG-25.010M, rola 6.

³¹ Gosudarstvennyi Arkhiv Odesskoi Oblasti, Fond 2248, op.1, ed. hr. 23, raportul cuprinde perioada de la 6 noiembrie la 6 decembrie 1941; USHMM, RG-31.014; Acc.1996.A.0115.

timp ce elevii și studenții, printre alții, au revenit la domiciliile părinților lor.³² În fine, autorii documentului aduc la cunoștința superiorilor lor că

„categoriile locuitorilor enumerate mai sus speră că Guvernul și înțelegătoarea conducere a D-lui Mareșal Antonescu vor reglementa în mod echitabil situația cetățeniei lor prin măsurile ce se vor lua ulterior sau prin regulamentul egal ce va apare”³³

Basarabenilor li se atribuie uneori o atitudine rezervată față de administrația românească. O dare de seamă informativă pentru județul Ismail caracteriza populația basarabească ca fiind „într’o stare de neclarificare a opiniei”, stare explicată prin faptul că aceasta „trăiește sub o permanentă frică”³⁴.

Un document important, semnat la 4 septembrie 1941 de către guvernatorul Basarabiei generalul C. Gh. Voiculescu și trimis către toate direcțiile, prefecturile, primăriile, Inspectoratului Jandarmi, Inspectoratului de Politici și subdirecții³⁵, ilustrează în mod expresiv imaginea basarabenilor în percepția administrației provinciei. Din deschiderea comunicatului se declară tranșant că „un an de stăpânire sovietică a fost suficient ca să atrofieze multor basarabeni orice simțământ de disciplină, de respect și de ierarhie”. C. Gh. Voiculescu se arată în continuare nemulțumit de schimbările impuse de puterea sovietică care ar fi dus la zdruncinarea sistemului ierarhic, considerat un element constitutiv al societății românești din perioada interbelică. Guvernatorul Basarabiei critică cu asprime „acea „tovărășie” care tindea la nivelarea claselor sociale, formula încetățenită de a se adresa numai cu „tu” [ce] a dat o iluzie de egalitate celor situați pe cele mai mici trepte sociale”. Pentru Voiculescu, privilegierea clasei de jos sau „a celor fără nici un căpătâiu” echivalează cu transformarea lor în „tip[i] refractar[i] față de orice ordine, disciplină și ierarhie”. În același timp, persoanele ce aparțin claselor superioare ar fi fost de fapt coborâți, prin această „egalitate”, impunându-li-se un fel de „complex de inferioritate”³⁶.

Voiculescu este indignat de atmosfera de „egalitativism” ce domnea în instituțiile și organizațiile din Basarabia în care activau funcționari localnici. După părerea guvernatorului,

„un observator atent ar rămâne surprins de lipsa de deferență ce o datorează cei mici față de cei situați pe o treaptă ierarhică mai înaltă. Nu mai vorbim de ma-

³² *Ibidem.*

³³ *Ibidem.*

³⁴ Arhivele Ministerului Apărării Naționale, Fond „Guvernământul Basarabiei Cabinet Militar”, Inv. S/19845, rola nr. 651, f. 397, septembrie 1941; USHMM, RG -25.003M, rola 121.

³⁵ Arhivele Ministerului Apărării Naționale, Fond „Guvernământul Basarabiei Cabinet Militar”, Inv. S/19845, rola nr. 651, f. 306; USHMM, RG -25.003M, rola 121.

³⁶ *Ibidem.*

niera și de ținuta multor cetățeni atunci când se adresează unei autorități; au parcă ceva poruncitor, - „ceva” cu care cel care a trăit în Vechiul Regat nu este obișnuit³⁷.

Afirmația este sprijinită de câteva exemple. Printre altele, este invocat cazul inginerului Vasenco de la serviciul tehnic de pe lângă Prefectura orașului Bălți, despre care se subliniază că „rămase sub soviete”. Din documentul dat aflăm că, în timpul cît acesta lipsea de la birou, curierul său, la fel „rămas sub soviete”, s-a așezat la birou pe scaunul șefului său, inginerul Vasenco. Voiculescu se arată scandalizat de faptul că la întoarcerea inginerului, curierul nu s-a ridicat de pe scaun; mai mult decît atît, „nici inginerului nu i s’a părut acest fapt anormal”, ci „a luat alt scaun și s’a așezat alături de el.” Un exemplu similar adus de guvernator este cel al fostului director al Seminarului Teologic din Chișinău despre care susține că „s’a complăcut pe tot timpul ocupației în anturajul servitorilor de la acea școală.” În final, autorul documentului conchide că „[acestea] sunt exemple mici, neînsemnate, dar care ilustrează o anumită stare de lucruri, o anumită mentalitate.”³⁸

În circulara sa, Voiculescu explică constatările sale prin faptul că sub ocupație sovietică, nici funcționarii nici profesorii nu aveau nici o autoritate față de cetățeni sau elevi; că aceștia își pierduse orice prestigiu. O serie de măsuri este menită să îndrepte situația creată. Astfel, se ordonă ca întreg personalul administrativ, profesorii, învățătorii, și funcționarii localnici, reprimiți în serviciu în urma verificărilor efectuate, să fie trimiși dincolo de Prut „sau cel puțin în altă localitate mai îndepărtată de cea în care au servit sub regimul sovietic”. Posturile eliberate urmau să fie completate „în primul rînd cu elemente din Vechiul Regat și cu refugiați basarabeni, verificați, cari la evacuare au plecat peste Prut”. În sfîrșit, guvernatorul cere insistent ca „fiecare șef de orice categorie și treaptă să vegheze continuu la restabilirea ideii de disciplină, respect și erarhie, intervenind energic ori de câte ori aceasta ar suferi.”³⁹

După cum putem observa, în percepția autorităților românești basarabeni constituiau, în linii generale, o populație românească care a fost într-un fel „contaminată” în urma contactului cu regimul comunist-sovietic. Aceasta ar putea fi readusă la normalitate prin aplicarea unei serii de măsuri speciale. Pînă atunci însă, populația civilă din Basarabia nu se putea bucura de o încredere deplină, urmînd a fi administrată de elemente devotate, în principal de funcționari originali din Vechiul Regat. De altfel, localitățile din Basarabia administrate în majori-

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ *Ibidem.*

³⁹ Arhivele Ministerului Apărării Naționale, Fond „Guvernămîntul Basarabiei Cabinet Militar”, Inv. S/19845, rola nr. 651, f. 306; USHMM, RG -25.003M, rola 121.

tate de funcționari „regățeni” erau incluse în categoria celor mai de încredere. O sinteză informativă alcătuită de biroul Siguranței din orașul Cetatea Albă aduce la cunoștința superiorilor săi că populația românească a acestui oraș era alcătuită exclusiv din funcționari, profesori, învățători, ofițeri și subofițeri veniți pentru serviciu în această localitate din Vechiul Regat, pe lângă câteva familii băștinașe. Conform acestui document, starea de spirit a populației românești din oraș „nu lasă de dorit sub nici un raport”; românii de aici dau dovadă de „cea mai desăvârșită încredere în actuala conducere a statului și comentează foarte favorabil toate măsurile de ordine ce se iau și acțiunea ce se desfășoară pentru refacerea și reclădirea Basarabiei”.⁴⁰

Uneori, atitudinea depreciativă exprimată public de unii funcționari regățeni la adresa basarabenilor puteau provoca situații de conflict, cum sînt cele raportate de postul de jandarmi din comuna Țaul. Potrivit acestui raport, majoritatea oamenilor din satul și comuna Țaul nu-și dădeau copiii la școală din cauza că directoarea Plămădeală, soția preotului Valerian Plămădeală, „veșnic îi batjocorește pe copii cu cuvintele „feciori de comuniști și bolșevici ce sunteți voi”, și că „din această pricină, locuitorii acestei comune sunt foarte nemulțumiți”.⁴¹

Lipsurile pricinuite de război acutizează relațiile dintre o parte a populației basarabene cu autoritățile românești. Potrivit ordinului de informare emis la 14 septembrie 1941 de inspectorul de jandarmi, colonelul T. Meculescu, populația din unele localități rurale din Basarabia „manifestă nemulțumiri foarte mari din cauza lipsurilor articolelor de primă necesitate pe care nu și le poate procura și de care duc lipsă foarte mare”. Meculescu se arată îngrijorat de faptul că aceste nemulțumiri ar putea fi speculate de anumite elemente subversive, iar populația s-ar putea deda la manifestări ostile statului. În consecință, inspectorul de jandarmi ordonă să fie luate „măsuri de supraveghere și urmărire a acestei probleme, raportînd la timp inspectoratului orice constatări în această privință”.⁴² Chiar și la Cetatea Albă, unde cu puțin timp înainte s-a raportat o relație armonioasă între autorități și populația românească din oraș, Biroul de Siguranță din municipiu remarcă totuși că „starea de spirit a populației române se prezintă foarte bună, afară de mici nemulțămiri manifestate atunci când sunt rechiziționați pentru diferite munci”.⁴³

De multe ori, refugiații basarabeni întorși în Basarabia după iulie 1941 erau criticii cei mai așpri ai populației rămase sub ocupație sovietică pentru pretinsa ei

⁴⁰ Gosudarstvennyi Arkhiv Oblasti, Fond 2248, inv.1, dos. 23, Raportul de la 19 septembrie pînă la 19 octombrie 1941; USHMM, RG-31.014; Acc.1996.A.0115.

⁴¹ Inspectoratul General al Jandarmeriei, Anul 1941, f. 532; USHMM, RG – 25.010M, rola 11.

⁴² Inspectoratul General al Jandarmeriei, Anul 1941, f. 462; USHMM, RG – 25.010M, rola 11.

⁴³ Gosudarstvennyi Arkhiv Odesskoi Oblasti, Fond 2248, inv.1, dos. 23, Notă informativă de la 31 august 1941; USHMM, RG-31.014; Acc.1996.A.0115.

lipsă de loialitate față de statul român. Astfel, dintr-o notă informativă a legiunei de jandarmi Lăpușna, aflăm că refugiații basarabeni din această localitate considerau că cea mai potrivită formă de guvernare pentru Basarabia ar fi „o dictatură militară cât mai severă”, deoarece locuitorii acesteia „nu au nici-o conștiință națională” și le „este idiferent faptul că azi filfiie drapelul tricolorului sau steagul roșu”.⁴⁴

Nu toți basarabeni refugiați împărtășeau însă asemenea opinii radicale. Vladimir Cristi,⁴⁵ menționat mai sus, manifesta o atitudine cu totul diferită. Acesta îi trimite la 6 octombrie 1941 guvernatorului Basarabiei un memoriu în care își exprimă punctul său de vedere cu privire la starea de lucruri în Basarabia recucerită și, totodată, oferă câteva sugestii pentru o administrare mai eficientă a provinciei. Cristi scoate în evidență atitudinea favorabilă a țăranilor basarabeni față de administrația românească, încurajată mai ales de nemulțumirea provocată de abuzurile săvârșite de administrația sovietică. În opinia sa, era absolut necesar să se consolideze în mod definitiv „această stare psihologică a românului basarabean atât de favorabilă nouă”, iar acest lucru trebuia făcut „printr’o politică înțeleaptă.” În viziunea autorului memoriului, „moldovenii din Basarabia sunt buni la suflet și blânzi și tocmai deaceia foarte influențabili atât înspre bine cât și înspre rău”. Cristi cheamă cu insistență la aplicarea unor măsuri înțelepte și în perfectă concordanță cu psihologia populației băștinașe, atenționând asupra faptului că „dacă se vor repeta greșelile făcute dela 1918 până la cea de a doua răpire, se va crea din nou o atmosferă defavorabilă statului”, atmosferă care, subliniază el, fusese manifestată din plin în 1940, cu ocazia evacuării Basarabiei. Spre deosebire de alți reprezentanți ai clasei politice românești, Cristi nu vede în situația dificilă creată un rezultat nemijlocit al liberei alegeri a basarabenilor, ci aruncă o mare parte din vină asupra autorităților românești, considerată autoare a „unui complex de greșeli voite și nevoite săvârșite în toată perioada politicianismului deșănțat, sterp, demagogic” și care, în plus, a fost „venal exploatat cu abilitate de agenții tuturor dușmanilor”⁴⁶. Propunerea sa are un caracter mai temperat decât cea a celorlalți refugiați basarabeni. Ea însă nu conține elemente originale, ci mai degrabă preia o soluție ce se afla deja în curs de aplicare parțială. Astfel, proiectul său prevede să se stabilească în Basarabia

⁴⁴ Inspectoratul General al Jandarmeriei, Anul 1941, 12 noiembrie 1941; USHMM, RG 25.010M, rola 9.

⁴⁵ Vladimir Cristi a fost deputat al Sfatului Țării, care a votat unirea cu România. Între anii 1938-1940 a fost desemnat ca primar al orașului Chișinău.

⁴⁶ Arhiva Națională a Republicii Moldova, Cabinetul Civilo-Militar pentru Administrarea Basarabiei, Bucovinei și Transnistriei, Fond. 706, inv. 1, dos. 10, f. 16; USHMM, CBBT, rola 2.

„o administrare locală formată din elementele cele mai selecte ale cadrelor funcționarești din Vechiul regat, cari să lucreze într-o strânsă colaborare cu basarabenii cinstiți și cunoscători ai împrejurărilor locale, evitând complet politicii de profesie, spumă a revoluției din 1918”.⁴⁷

În încheiere vom remarca că imaginea populației basarabene, așa cum aceasta reiese din documentația produsă de administrația românească din anul 1941, reflectă o stare de lucruri dominantă la acel moment în România și în Europa centrală și orientală. De fapt, imaginea basarabenilor în limbajul administrației românești din timpul celui de-al Doilea Război mondial este rezultatul unei evoluții în acest sens, desfășurate de-a lungul celor două decenii interbelice, când România devenea tot mai mult un stat bazat pe o ideologie etnicistă, pe o ierarhizare strictă a societății în funcție de grupurile sociale de apartenență și pe o intoleranță deschisă față de orice manifestare de regionalism.⁴⁸ Percepția basarabenilor de către reprezentanții administrației românești este ambivalentă. Ca și înainte de 1940, ei sînt văzuți ca parte integrantă a națiunii românești. Totodată, mentalitatea și devotamentul basarabenilor față de statul român sînt considerate corupte de influența ideologiei și mediului sovietic. Românii basarabeni sînt percepuți în continuare de către administrația românească ca fiind categoria demnă de cea mai multă încredere, față de celelalte grupuri etnice conlocuitoare. Cu toate acestea, etnicii români din Basarabia nu se bucură de același grad de încredere ca românii din Vechiul Regat sau basarabenii refugiați în 1940, fiind suspectați de antiromânism și simpatii față de regimul sovietic. Schimbările percepute în mentalitatea basarabenilor în urma anului de ocupație sovietică au prilejuit numeroase neliniști în sînul administrației românești a Basarabiei. Populației civile din Basarabia i s-a imputat atrofierea sentimentelor de disciplină, de respect și de ierarhie în urma contactului cu noile reguli „egalitariste” existente în URSS. În corespundere cu această percepție, s-a ordonat numirea unor numeroși funcționari publici din rîndurile românilor din Vechiul Regat și a basarabenilor refugiați în 1940. Basarabenii ce au deținut anumite funcții în perioada sovietică urmau să fie transferați cu slujba în partea dreaptă a Prutului sau, în anumite cazuri, în unele localități excentrate din Basarabia. Nu putem ști cu exactitate dacă aceste măsuri făceau parte dintr-un proiect temporar sau dintr-o politică permanentă. Este însă evident că, în viziunea administrației românești din acea perioadă, basarabenii urmau să parcurgă un proces de „reabilitare” pentru a redeveni membri cu drepturi depline ai națiunii românești.

⁴⁷ *Ibidem.*

⁴⁸ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, 1997; Irina Livezeanu, *Op. cit.*

„Revoluția silențioasă”: revizuirea identității naționale în Moldova Sovietică la apogeul „dezghețului” lui Hrușciov (1956-1957)

Igor CAȘU

Abstract

The article highlights the impact of Khrushchev's Thaw on the question of national identity in Soviet Moldavia in the framework of the internal Soviet debates unleashed by the 'Secret Speech' and the subsequent Hungarian Revolution. The question of national identity was expressed by two groups, one representing the former GULAG returnees and the other the intellectuals or students socialized in the Soviet milieu. The position of the former was more radical and anti-Soviet, while the latter was milder and respected the *status-quo*, i.e. the Soviet regime, and only questioned some previously established traditions on what it meant to be Moldavian. Incidentally or not, the former position proved to be more long lasting, in some way prepared and anticipated the national agenda during Perestroika, in the late 1980s. The question of national identity emerged once again with a comparable fervour in 1968 subsequent to the Prague Spring and Ceaușescu's refusal to support the Soviet invasion in Czechoslovakia. In 1956 and 1968, the former Western borderlands – the sters former Bessarabia, Western Ukraine and the Baltic States – witnessed what one could call a 'revenge of history'. More exactly, in periods of crisis the links between these territories and the interwar political entities and their traditions were stronger than any time before or afterwards. The specificity of the Moldavian case is that it succeeded in 1955-1957 to resume if only partially the Romanianization process witnessed by the interwar Bessarabia and partially by MASSR. This article is based mainly on archival documents disclosed in the recent years from Chișinău based depositories. The first set of documents comprises reports from all districts of MSSR sent to Chișinău in the months following the 'Secret Speech' and Hungarian Revolution. They are located in the former Archive of the Institute of Party History within the Central Committee of Moldavia, reorganized in 1991 in The Archive of the Social-Political Organizations of the Republic of Moldova. The other set of documents consists of reports of the KGB of MSSR from 1956 and 1957, especially those concerning the attitudes labelled as nationalistic, and are located in the Archive of the Service for Information and Security of the Republic of Moldova, the former KGB of MSSR.

Anul 1956 reprezintă un moment de cotitură în istoria postbelică atât la nivel european, cât și global. În acel an s-au desfășurat câteva evenimente care au avut impact mondial, printre care evidențiem condamnarea cultului personalității de către Hrușciov la congresul al XX-lea al PCUS (februarie), Revoluția Maghiară

și invazia sovietică care a urmat (sfârșit de octombrie-început de noiembrie) și invazia tripartită israelo-britanico-franceză a Canalului Suez controlat de Egipt (sfârșit de octombrie)¹. Pe lângă aceste evenimente, au avut loc altele de importanță locală sau regională, cum ar fi spre exemplu efectul de domino al raportului secret a lui Hrușciiov, printre care se evidențiază evenimentele din Polonia (care au anticipat și le-au însoțit pe cele din Ungaria), dar și România și Ucraina (proteste în masă) și în alte părți ale imperiului exterior și interior sovietic. Anul 1956 simbolizează și pentru Moldova Sovietică un moment de cotitură în istoria post-belică: a fost anul când, cel puțin pentru unele segmente ale populației, se părea că regimul sovietic se prăbușește, înregistrându-se o audiență în masă a posturilor de radio străine, ceea ce duce la exprimarea publică a nemulțumirilor față de regimul comunist, așa cum n-a mai fost niciodată după, cu excepția perioadei Perestroikăi. Una din cauzele principale ale acestui fenomen a fost raportul secret a lui Hrușciiov care denunța crimele lui Stalin, care nu a fost atât de secret cum se pare, fiind cunoscut în detalii de către membrii PCUS și care răspândeau conținutul acestuia în rândurile rudelor, prietenilor și cunoscuților. La care s-a adăugat și o paralizie parțială, deși temporară, a organelor de represiune sovietică. Or, în cea mai mare parte a anului 1956 KGB de la Chișinău, ca și din alte republici unionale, se limita în linii mari la înregistrarea atitudinilor și manifestațiilor etichetate drept antisovietice, fără însă a interveni în sensul arestării sau avertizării celor care le exprimau de frică să nu fie învinuită ea, poliția politică, de faptul că ar continua practici de tip stalinist, abia condamnate de către noul lider sovietic. Printre temele principale care au ieșit la rampă în anul 1956-1957, anticipate de publicații în ziare și reviste de specialitate din anii 1954-1955 (mai ales în revista *Octombrie*, ulterior redenumită *Nistru*, editată de Uniunea Scriitorilor din Moldova) a fost și cea referitoare la identitatea națională a basarabenilor. Acest lucru nu înseamnă că raportul secret sau Revoluția Maghiară nu a influențat proliferarea dezbatelor despre identitatea națională în alte republici sovietice sau state din Europa Centrală și de Est. Din contră, în Polonia și Ungaria mai ales și într-o mai mică măsură în România, Statele Baltice sau Ucraina de Vest, revoltele în masă împotriva puterii au fost alimentate și animate de redescoperirea demnității naționale persecutate până la paroxism în anii formativi ai comunismului². Ace-

¹ A se vedea Martin Gilbert, *A History of the Twentieth Century, Volume 3: 1952-1999*, New York: Perennial/HarperCollins Publishers, 1999, p. 103-143.

² A se vedea mai mult: Elena Zubkova, *Russia after the War. Hopes, Illusions, and Disappointments, 1945-1957*, Armonk, NY: M. E. Sharpe, 1998, pp. 178-202; Dan Cătănuș, Vasile Buga, eds., *Lăgărul comunist sub impactul destalinizării – 1956*, București: Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2006; Robert V. Daniels, ed., *A Documentary History of Communism and the World. From Revolution to Collapse*, Hanover and London: University of Vermont & University Press of New England, Third Edition, 1994, pp. 160-186.

laș fenomen, poate chiar mai accentuat, de resuscitare a memoriei naționale din perioada interbelică în Vestul sovietic s-a înregistrat și în timpul Primăverii de la Praga, în 1968³. Specificitatea cazului moldovenesc constă în faptul că în anii 1955-1957 s-a reușit – cu anul 1956 ca apogeu – reluarea, fie și parțială, dar cu consecințe profunde pentru perioada ulterioară – a procesului de re-românizare⁴ pe care l-a cunoscut Basarabia interbelică, dar și RASS Moldovenească (în anii 1933-1937, când a funcționat alfabetul latin).

Republica Sovietică Socialistă Moldovenească era compusă din două părți distincte. Prima, din partea stânga a Nistrului, făcuse parte din RSS Ucraineană în perioada interbelică, în 1924 fiind creată o republică autonomă moldovenească oficial pentru a oferi moldovenilor din regiune dreptul la autodeterminare națională. În realitate, Moscova a decis formarea RASSM după așa numitul principiu Piedmont, de nucleu care urma ulterior anexarea Basarabiei și ulterior chiar a întregii României la lagărul sovietic, în continuare să constituie astfel un cap de pod pentru extinderea comunismului în Balcani. Teritoriul RASSM era de trei ori mai mare ca Republica Moldovenească Nistreană de astăzi, iar populația românească constituia doar 30 la sută din total. De aceea, partea estică a Moldovei Sovietice a experimentat integral toate procesele de sovietizare pe care le-au cunoscut celelalte teritorii vechi ale Uniunii Sovietice, începând cu Revoluția din Octombrie 1917: războiul civil din Rusia, noua politică economică a anilor 1920, colectivizarea și foametea în masă din anii 1930, Marea Teroare din 1937-1938⁵.

A doua parte constituientă a Moldovei Sovietice, din 1940, era Basarabia (cu excepția părții de sud și a unei porțiuni în nord, cedate Ucrainei). Provincia dintre Prut și Nistru, după cum se știe, era parte a Principatului medieval al Moldovei și s-a unit cu România în 1918. Pentru Basarabia, fost teritoriu al Imperiului Țarist între 1812 și 1917, experiența interbelică ca parte componentă a statului

³ Amir Weiner, “Déjà vu All Over Again: Prague Spring, Romanian Summer and Soviet Autumn on the Soviet Western Frontier”, in *Contemporary European History*, 15, 2 (2006), pp. 159-194.

⁴ Prin românizare se are în vedere în special impunerea limbii românești moderne, standardizate. Lucian Boia, în ciuda titlului incitant și promițător, aproape că nu vorbește despre acesta în cartea sa recentă, *Românizarea României*, București, Humanitas, 2014. Mai util ar fi consultarea unor lucrări despre modernizarea lingvistică precum ar fi Sorin Antohi, *Civitas Imaginalis. Istorie și utopie în cultura română*, Iași, Polirom, 1999 sau Alex Drace-Francis, *The Making of Modern Romanian Culture. Literacy and the development of national identity*, London, IB Tauris, 2006. Mai mult despre cazul basarabean și transnistrean de românizare, a se vedea Charles King, *Moldovenii. Politica culturală între România și Rusia*, Chișinău, ARC, 2002.

⁵ Despre represiviunile din regiune, a se vedea Igor Cașu, *Dușmanul de clasă. Represiuni politice, violență și rezistență în R(A)SS Moldovenească, 1924-1956* Chișinău, Cartier, 2015, ediția a II-a revizuită și adăugită, capitolele 1-3.

național modern român reîntregit, chiar dacă scurtă, a fost una determinantă din perspectiva conservării identității naționale românești în regiune.

La 28 iunie 1940, în urma celor două ultimatumе adresate României de către URSS, Armata Roșie invadează Basarabia ca urmare a semnării cu Germania a protocolului secret al Pactului Ribbentrop-Molotov din 23 august 1939 prin care germanii și sovieticii își împart zonele de influență în Estul Europei. În primul an de ocupație sovietică a provinciei (1940-1941) și în perioada imediat postbelică (1944-1953) politica Moscovei în noua republică unională moldovenească a prezentat o continuitate cu tentativele – intermitente, de altfel – din perioada interbelică din RASSM, prin care se urmărea crearea unei etno-națiuni moldovenești diferită din punct de vedere lingvistic de cea română, cu o istorie aparte, eroi, literatură și scriitori clasici proprii, printre altele. Anii “dezghețului” hrușciovist – cu anul 1956 ca apogeu – a provocat schimbări dramatice în această politică, mai ales în conținut, deși scopul “politicii naționale” sovietice în RSSM a rămas oficial neschimbat până la colapsul URSS. Mai exact, Moscova a insistat în sensul creării unei națiuni moldovenești separată de cea românească în continuare, dar între timp în anii “dezghețului” patrimoniul literar românesc a fost mai mult sau mai puțin acceptat ca aparținând și celui “moldovenesc sovietic” deopotrivă. De aceea, “dezghețul” hrușciovist sau destalinizarea în plan mai larg a avut un impact important asupra chestiunii identității naționale în Moldova Sovietică și a echivalat cu o “revoluției silențioasă” în acest domeniu (și nu numai, dar acest aspect ne interesează în mod special în acest articol).

1956: împletirea evenimentelor naționale și sovietice cu cele internaționale

Anul 1956 este semnificativ din mai multe puncte de vedere pentru istoria postbelică a Basarabiei și Transnistriei. Asistăm în acest an la o recrudescență sporită a unor opinii și atitudini critice și contestatate, pînă recent puternic descurajate și combătute prin toate mijloacele disponibile, inclusiv represii, de către autoritățile sovietice⁶. La congresul al XX-lea al PCUS, Nikita Hrușciov condamnă “cultul personalității” lui Stalin și, în mod selectiv, represii politice din perioada în care acesta s-a aflat la conducerea PCUS⁷. În contextul Răz-

⁶ În privința impactului destalinizării și revoluției maghiare din 1956 asupra opiniei publice în URSS în general, a se vedea Elena Zubkova, *Russia After the War. Hope, Illusion, Disappointments, 1944-1957*, Armonk, NY, M. E. Sharpe, 1998, p. 178-202. Despre destalinizare și impactul său în Țările Baltice, vezi Romuald J. Misunas, Rein Taagepera, *The Baltic States. Years of Dependence, 1940-1990*, London, Hurst & Company, 1990, p. 133, 145-147, 153-155.

⁷ Vezi mai mult V.P. Naumov, „K istorii sekretnogo doklada N.S. Khrushcheva na XX s'ezde KPSS”, *Novaya i noveishaya istoriya*, 4 (iulie-august 1996), 147-68; Vladimir Naumov, „Utverdit dokladchikom tovarishcha Khrushcheva”, *Moskovskie Novosti*, 5 (4-11 February 1996), 34;

boiului Rece, acest eveniment are consecințe profunde nu numai asupra mișcării comuniste internaționale, dar și asupra situației interne a statelor din lagărul „democrațiilor populare”, având un impact direct asupra declanșării Revoluției Maghiare. Raportul secret al liderului sovietic din februarie 1956 și evenimentele din Ungaria din octombrie-noiembrie din același an produc un ecou deosebit în RSS Moldovenească, mai cu seamă grație recepționării și ascultării generalizate a posturilor de radio străine precum *Vocea Americii*, *BBC* și *Europa Liberă*. În ciuda represiunilor de masă din perioada stalinistă, care au lăsat sechele în memoria populației civile din Basarabia și Transnistria, opiniile și atitudinile critice la adresa partidului și administrației comuniste iau un avânt extraordinar în 1956⁸. Era vorba de cei care exprimau atitudini calificate de regimul sovietic drept “nesănătoase” ori “antisovietice”, de obicei oameni de rând, țărani sau muncitori, membrii ai grupurilor religioase, membrii de partid sau comsomoliști. Acest articol va acorda o atenție deosebită atitudinilor exprimate de intelectuali dat fiind că anume această categorie socială este privită drept purtătoarea identității naționale și a ideologiei naționale⁹.

Aleksei Bogomolov, „K 40-letiyu XX s'ezda: Taina zakrytogo doklada”, *Sovershenno sekretno*, 1(1996), 3-4.

⁸ Despre ecoul evenimentelor anului 1956 în România s-au publicat deja câteva volume 1956: *explozia: percepții române, iugoslave și sovietice asupra evenimentelor din Polonia și Ungaria*, ediție întocmită de Corneliu Mihai Lungu și Mihai Retegan, postfață de Florin Constantiniu, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996; Ioana Boca, *1956 – România între internaționalismul proletar și stalinismul antisovietic*, București, Fundația Academia Civică, 2001; Doina Jela, Vladimir Tismăneanu, coordonatori, *Ungaria 1956: revolta minților și sfârșitul mitului comunist*, București, Curtea Veche, 2006.

⁹ Unele informații privitoare la unele atitudini exprimate de diferite categorii sociale în contextul creat după Congresul al XX-lea al PCUS și Revoluția Maghiară în RSSM au fost publicate deja în altă parte. Le reluăm selectiv în acest articol în scopul reliefării atmosferei din epocă fără de care este imposibil să înțelegem cheștiunea principală ridicată aici, cea legată de „revoluția silențioasă” în cheștiunea identității naționale. A se vedea în acest sens Igor Cașu, “Starea de spirit a populației RSSM în contextul destalinizării și revoluției maghiare (1956)”, în *Pontes. Review of South East European Studies*, vol. 5, 2009, p. 195-220; Igor Cașu, Mark Sandle, „Discontent and Uncertainty in the Borderlands: Soviet Moldavia and the Secret Speech, 1956-57”, în *Europe-Asia Studies*, vol. 66, no. 4, 2014, pp. 614-644; Igor Cașu, *Dușmanul de clasă. Represiuni politice, violență și rezistență în R(A)SS Moldovenească, 1924-1956*, ediția a II-a revizuită și adăugită, Chișinău, Cartier, 2015, cu o introducere de Vladimir Tismăneanu, p. 301-340. Refertiror la dezghețul în RSSM în plan mai larg, a se mai vedea Gheorghe Cojocaru, „Dezghețul” lui Hrușciov și problema Basarabiei, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2013.

Atitudini „nesănătoase” ale inteligenței moldovenești după Raportul Secret și în contextul Revoluției Maghiare

Din documentele păstrate în arhivele de la Chișinău, pe parcursul anului 1956 atitudini cu caracter „nesănătos”, „antisovietic” sau „naționalist” au fost exprimate, printre altele, de unii reprezentanți ai inteligenței din RSS Moldovenească. Acestea, prin comparație cu cele exprimate de alte categorii sociale, sunt foarte puține la număr, ceea ce probabil nu reprezintă neapărat situația de fapt. Poate din contră, ele ar fi fost mult mai multe, dar înregistrarea lor ar putea să fi fost limitată pentru a nu proiecta ideea că inteligența ar constitui o pătură în dezacord cumplit cu politica partidului. Este necesar de specificat de asemenea că majoritatea atitudinilor exprimate de inteligenție în sens larg și etichetate de regim drept „antisovietice” sau „naționaliste” cu greu pot fi considerate ca atare, nemaivorbind de catalogarea lor drept disidente. Mai degrabă, marea parte a opiniilor și atitudinilor articulate de inteligenție și considerate de regim periculoase pot fi etichetate ca indezirabile¹⁰.

La adunarea organizației PCUS de la Institutul de Istorie a Partidului, comunistul Z. S. Sepanaru [probabil numele corect e Săpunaru] a menționat activizarea propagandei antisovietice de către forțele imperialiste, care utilizează o întreagă varietate de mijloace în acest scop (printre altele, cântece, emisiuni radio, cărți, filme, bancuri). La întrunire era prezent și poetul George Meniuc, ca reprezentant al comitetului de partid al raionului „Armata Roșie” din orașul Chișinău. Acestuia i-a fost adresată direct observația că revista „Octombrie” a Uniunii Scriitorilor ar fi publicat materiale care n-ar fi trebuit să vadă vreodată lumina tiparului. A. A. Rusu, de la aceeași organizație de partid, constata că după condamnarea „cultului personalității”, oamenii își exprimă mai deschis opiniile decât anterior. Între timp, lucrul ideologic nu era „la înălțime”. Astfel, se constata că până atunci nu se publicau operele clasicii literaturii moldovenești sau materiale despre istoria Moldovei, ceea ce era, în opinia lui Rusu, o mare greșeală. Același comunist considera că în ultima perioadă se făcuse mult sub aspect economic, dar nu se făcuse aproape nimic în domeniul ideologic pentru a propaga aceste realizări¹¹. Situația respectivă era confirmată și de membrul PCUS Sergheev de la Muzeul plaiului natal, potrivit căruia în ultimii ani nu se publica-

¹⁰ Asupra distincției dintre opinii disidente și indezirabile, a se vedea Igor Cașu, „Opozanți politici în RSS Moldovenească după 1956: spre o tipologizare bazată pe dosare din ahiva KGB”, în Sergiu Musteață, Igor Cașu, eds., *Fără termen de prescripție. Aspecte ale crimelor comunismului în Europa*, Chișinău, Cartier, 2011, p. 512-562.

¹¹ Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova, Fond 51, inventar 17, dosar 141, fila 79 (în continuare AOSPRM).

se nici o carte care să arate atât progresele obținute de Moldova sovietică în plan economic, cât și cele din știință și artă¹².

Nici alți reprezentanții ai intelighenției, precum studenții și profesorii, nu făceau excepție de la tendința contestată afirmată în urma congresului al XX-lea al PCUS și intensificată în timpul revoluției din Ungaria din toamna lui 1956. Deși ponderea intelectualilor raportată la alte categorii sociale, precum țaranii, muncitorii și funcționarii, este relativ mică (aproximativ o pătrime din cazurile depistate în arhive), impactul real al activității acestui segment al populației era considerabil, datorită influenței și vizibilității sale în societate. Totodată, este de remarcat natura criticilor formulate de intelighenție la adresa regimului, care, spre deosebire de cele ale altor categorii sociale, aveau drept țintă principiile comuniste, și nu motive de ordin cotidian sau economic.

Astfel, potrivit relatărilor comuniștilor Nesterovskaia și Dubrovski, membri ai organizației de partid a tehnicumului cooperatist din Soroca, unii studenții nu înțelegeau corect esența cultului lui Stalin. Studentul Sinișin, de pildă, a declarat că, dacă înainte s-a promovat cultul personalității lui Stalin, ceea ce s-a întâmplat după dispariția acestuia nu era decât promovarea cultului lui Lenin. Aceiași comuniști menționau existența unor conflicte etnice între studenții tehnicumului, mai exact între „moldoveni [români] și ruși”¹³. Comportamentul unor studenți era de natură să incomodeze conducerea organizației de partid a instituției. La adunarea organizației sindicale a tehnicumului, studentul Eftodiev a protestat împotriva practicii curente prin care partidul controla sindicatele, îndemnându-și colegii să nu se supună comitetului raional de partid, organizației primare a PCUS, dar nici administrației sau corpului profesoral al instituției lor de învățământ¹⁴. Aceste acțiuni de nesupunere ale studenților erau susținute, cel puțin indirect, de către funcționari importanți din conducerea raionului. Drept exemplu în acest sens este dat cazul inspectorului secției raionale de învățământ Grinman, care dădea indicații directorului școlii medii din satul Văsoca, Soroca, să nu urmeze ordinele emise de organizația de partid, fiind convins că membrii de partid n-au dreptul să intervină în treburile școlii, întrucât ei ar fi *analfabeți*¹⁵. În localitățile rurale ale raionului situația era la fel de îngrijorătoare din punctul de vedere al autorităților comuniste. Învățătoarele Voitova, Lipovețkaia și Djaconia de la școala internat din Comrat, toate cu studii superioare, își exprimau „în mod sistematic” nemulțumirile față de politica partidului, criticând practic toate deciziile PCUS și ale guvernului sovietic. Ele erau critice, de asemenea, față de hotărârea plenarei

¹² AOSPRM, F. 51, inv. 17, d. 141, f. 90.

¹³ AOSPRM, F. 51, inv. 17, d. 141, f. 130.

¹⁴ AOSPRM, F. 51, inv. 17, d. 141, f. 131.

¹⁵ AOSPRM, F. 51, inv. 17, d. 141, f. 132.

CC al PCUS din decembrie 1956 cu privire la combaterea manifestărilor „antisovietice” și „dușmănoase”¹⁶. Învățătoarea Mironiuc, din satul Scumpia, Fălești, la rândul său, răspândea bancuri „licențioase” la adresa conducerii partidului și statului sovietic. Atât organizația de partid, cât și corpul didactic al școlii din localitate tolerau această situație.

O „inscripție cu caracter antisemit” a fost descoperită în școala medie rusă din orașelul Fălești. Acest caz a fost explicat prin educația insuficientă a elevilor, precum și prin persistența „influențelor extrașcolare”¹⁷. Învățătoarea Neburcilo-va din Suclea, Tiraspol, asculta emisiunile posturilor de radio străine în limba rusă, discutând ulterior pe această temă cu colegii săi de lucru¹⁸. Starea de spirit a profesorilor a fost discutată și la adunarea secției raionale de învățământ din Tiraspol. Una din chestiunile abordate s-a referit la abonarea corpului didactic la reviste și ziare. S-a constatat că 21 de profesori din raion nu erau abonați la nici un ziar; prin urmare, s-a pus problema rolului acestora în educația tinerei generații în condițiile în care nu erau informați despre ceea ce se întâmpla în țară și peste hotare. Problema a fost considerată gravă atunci când învățătorul Martiniuc, care deși se pare că era abonat la ziare, recunoștea că nu știe cum să inspire copiilor sentimentul patriotismului sovietic. Condamnarea recentă a „cultului personalității” lui Stalin era în acest caz percepută ca o lovitură dată comunismului în general, contrar intenției lui Hrușciov și a susținătorilor săi din februarie 1956.¹⁹ Din această cauză, în unele școli pionierii nu doreau să intre în rândurile comsomolului, iar unii elevi duceau o „propagandă anticomsomolista” fățișă²⁰. Unii reprezentanți ai intelectualității de creație își exprimau opiniile în mod absolut deschis. Spre exemplu, membrul Uniunii artiștilor plastici din RSSM, Grecu, a declarat în public că îi era indiferent ce regim politic e la putere²¹. O altă problemă „gravă” la care s-au referit organele de partid este organizarea lecțiilor de propagandă în limba rusă, prost înțelese de majoritatea audienței formată în principala din moldoveni (de exemplu, în raionul Edineț).²²

Această stare de spirit specifică „dezghețului” hrușciovist, intensificată în 1956, nu se reducea doar la cazuri izolate. Dorința de liberă exprimare se manifesta uneori la nivel cotidian. Medicul Draikovski, de la spitalul de urgență din

¹⁶ AOSPRM, F. 51, inv. 17, d. 141, f. 65.

¹⁷ AOSPRM, F. 51, inv. 17, d. 141, f. 162.

¹⁸ AOSPRM, F. 51, inv. 17, d. 141, f. 152.

¹⁹ *Reabilitatsiia: Kak eto bylo, mart 1953 – fevral’ 1956*, Moscova, Fond Demokratiia, 2000, p. 349-351.

²⁰ AOSPRM, F. 51, inv. 17, d. 141, f. 154.

²¹ AOSPRM, F. 51, inv. 17, d. 141, f. 88. E vorba de Mihail Grecu, absolvent al Academiei de Arte Frumoase „Nicolae Grigorescu” din București (1937-1940).

²² AOSPRM, F. 51, inv. 17, d. 141, f. 43-44.

Tiraspol, a fost surprins interpretând cântece religioase în timpul lucrului. Atunci când i s-a atras atenția, acesta a replicat: „nu sînt membru de partid, fac ce vreau și cînt ce pot”. Cazul lui Draikovski era cu atît mai scandalos în percepția organelor de partid, cu cît acesta era membru al societății pentru răspîndirea cunoștințelor politice și științifice, ținând chiar prelegeri publice²³. Prin urmare, aceste cazuri arată că impactul evenimentelor din anul 1956 a fost unul de natură să zdruncine încrederea în ideologia și regimul comunist chiar în rândurile celor care ar fi trebuit să constituie susținătorii de nădejde al regimului sovietic.

Identitatea națională și inteligența moldovenească

Dat fiind seriozitatea mesajelor care au animat Revoluția Maghiară și mai ales accentele sale anti-rusești, autorităților locale din RSS Moldovenească erau foarte preocupate de impactul acestora asupra dezbaterii privind identitatea națională a basarabenilor. Temerile regimului sovietic erau justificate, însă doar într-o anumită măsură. În teritoriile vecine RSSM, în RSS Ucraineană și Republica Populară Română – nemaivorbind de Polonia și Ungaria – mobilizarea în jurul unor mesaje cu caracter democratic și național a evoluat în proteste în masă, în special în rândurile studenților²⁴. Nu a fost cazul și în RSS Moldovenească. În acelaș timp, moștenirea anului 1956 ca punct culminant al “dezghețului” hrușciovist a avut consecințe de durată, de-a lungul deceniilor următoare, în special în ceea ce ține de identitatea națională a moldovenilor sovietici. Mai exact, acest lucru s-a referit la chestiunea lingvistică (dacă limba era “moldovenească” sau românească), într-o oarecare măsură la interpretarea istoriei naționale și la politică naționalităților în Moldova Sovietică în ansamblu.

Atitudinile etichetate de regim drept “naționaliste” exprimate de reprezentanți ai inteligenței s-au înregistrat mai ales în anii 1956-1957. Parțial, acest lucru se explică prin revenirea din Gulag a fostelor persoane deportate în perioada stalinistă (cele trei deportări în masă, iunie 1941, iulie 1949, aprilie 1951, dar și altele de proporții mici sau operate la nivel individual). Deși oficial deportarea din 1949 – cea mai amplă – a inclus mai ales așa numiții *culaci* sau *chiaburi*²⁵,

²³ AOSPRM, F. 51, inv. 17, d. 141, f. 149-150.

²⁴ A se vedea Mihaela Sitariu, *Oaza de libertate. Timișoara, 30 octombrie 1956*, Iași, Polirom, 2004; Johanna Grainville, *If Hope is Sin, Then We are All Guilty, Romanian Students' Reactions to the Hungarian Revolution and Soviet Intervention, 1956-1958*, Carl Beck Papers, no. 1905 (April 2008), p. 1-78; Johanna Granville, “Forewarned is Forearmed: How the Hungarian Crisis of 1956 Helped the Romanian Leadership,” in *Europe-Asia Studies*, Vol. 62, No. 4 (June 2010), pp. 615-645; Sorin Antohi și Alexandru Zub, *Oglinzi retrovizoare. Istorie, memorie și morală în România*, Iași, Polirom, 2002, p. 38-55; Yuri Daniliuk, Oleg Bazhan, *Opozitsiia v Ukraïni (druga polovina 50-h – 80-ti rr. XX st.)*, Kiev, Ridnii krai, 2000, esp. p. 115, 118-119, 139-150.

²⁵ Asupra definiției de *culac*, a se vedea Moshe Lewin, ‘Who was the Soviet kulak?’ in *Soviet Stu-*

foarte mulți dintre victime au fost reprezentanți ai intelectualității interbelice românești din Basarabia.

În septembrie 1956, președintele Comitetului pentru Securitatea Statului (KGB) de la Chișinău raporta Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei că în primele 8 luni ale anului fusese înregistrate nu mai puțin de 29 de foi volante antisovietice conținând amenințări la adresa organelor de stat și de partid, multe dintre ele având un caracter „naționalist”. În septembrie 1956 a revenit din exil fostul președinte al organizației „antisovietice și naționaliste” „Frontul român de renaștere națională din Basarabia”, Ciocârlan, condamnat anterior la 25 ani de lagăr, care încerca, și el, să restabilească legăturile pierdute. KGB-ul interceptase scrisorile sale în care „vorbea de rău puterea sovietică” și sprijinea „acțiunile contrarevoluționare” din Ungaria și Polonia²⁶. În ianuarie 1957, un raport al KGB-ului menționa un fost membru al altei organizații „antisovietice” – „Partidul democrat agrar” – S. V. Duca (din orașelul Rezina), care întreprindea acțiuni pentru refacerea „activităților îndreptate împotriva statului sovietic”. În total, în martie 1957, numai în orașul Chișinău au fost înregistrate cca. 100 de persoane revenite din detenție, condamnate pentru activități „antisovietice naționaliste” (fiind vorba de „naționaliști” români). Evreii, în schimb, erau incluși în categoria „activiștilor sioniști”, împotriva cărora s-au intentat câteva dosare penale la începutul anului 1957. Un caz aparte este cel al cetățeanului Șmois I. S., condamnat anterior pentru „trădare de partid”. Revenind în Moldova, acesta a decis să-și reia activitatea împotriva puterii sovietice, intenționând să scrie o carte cu caracter „antisovietic”²⁷.

Un exemplu de agitație naționalistă împotriva căruia organele de securitate sovietice i-au măsuri aspre este cel a lui Zaharia Doncev. Acesta este arestat de KGB-ul de la Chișinău în data de 11 decembrie 1956 și învinuit conform articolului 54, punct 10, de agitație antisovietică. Doncev este născut în 1928 în orașul Chișinău, moldovean (adică etnic român), căsătorit, la momentul arestului era muncitor la întreprinderea „Measokombinat” din capitala RSSM²⁸. Absolvi-

---

dies, vol. 18. no. 2 (October 1966), pp. 189-212. Asupra *deschiaburirii* ca proces, scopuri urmărite și metode folosite, a se vedea Lynne Viola, *The Unknown Gulag. The Lost World of Stalin's Special Settlements*, Oxford and New York, Oxford University Press, 2007, pp. 13-53. Despre deschiaburirea în RSSM, a se vedea Ion Șișcanu, *Deșărănirea sovietică în Basarabia*, Chișinău, Editura Adrian, 1994, și Cașu, *Dușmanul de clasă*, capitolul 6.

²⁶ V. Pasat, *Trudnye stranitsy...*, p. 726.

²⁷ V. Pasat, *Trudnye stranitsy...*, p. 726-727. Documentul nu specifică apartenența socială a celor trei persoane și proveniența geografică a primilor doi. Vezi mai mult despre subiect în Elena Postică, *Rezistența antisovietică în Basarabia, 1944-1950*, Chișinău, Știința, 1997.

²⁸ Arhiva Serviciului de Informații și Securitate a Republicii Moldova, fostul KGB (în continuare ASISRM-KGB), dosar personal 020293, f. 4-5. Preluăm date din dosarul lui Doncev din Cașu,

se 8 clase, dintre care 7 în școală românească, înainte de 1940 și apoi între 1941-1944. Doncev este învinuit de faptul că în decursul lunii mai 1955 a scris și a răspândit foi volante cu caracter antisovietic, în care cerea în mod expres lichidarea puterii sovietice în Moldova²⁹. Ulterior, în urma interogatoriului de la KGB, pe 20 decembrie 1957, lui Doncev i se mai aduce o acuzație, cea de “naționalism”³⁰. Una dintre foile volante era în limba „moldovenească” cu litere latine, iar alte trei erau scrise în rusă. Textul în limba română era următorul:

„...cum vedeți comuniștii se bagă singuri în catastrofă. Peste un an vom fi toți osvoboditi [eliberati]. A sosit timpul când noi trebu[i]e să punem mâna pe furci și coase ca fiecare dintre noi să arate că își iubește România lui cei scumpă care a fost odată. A sosit timpu[1] când noi trebu[i]e să trăim mai bine și mai ușor. Fiecare din noi trebu[i]e să arate că își iubește Patria lui din trecut. Numai așa vom pute[a] căpăta libertatea...”³¹.

Foia volantă în versiunea rusă avea alt conținut, mai explicit și mai incisiv decât cea în limba română:

„Dragi prieteni, în timpul apropiat întreg poporul moldovenesc se va ridica în apărarea intereselor sale pe care le avea până la război. Comunismul suferă peste tot eşec. Acum ei o să afle cât de sărac o duce poporul moldovenesc. Noi toți am rămas cerșetori, nu avem pâine, nu avem haine, nu avem pământ. E timpul să ne ridicăm și să le spunem comuniștilor, destul cât v-ați îmbogățit ca lacheii. A venit vremea când trebuie să ne răzbunăm pentru această viață de robi. Fiecare dintre noi trebuie să facă câte ceva în scopul eliberării de comuniști...”³².

Ca urmare, KGB cere, pe 30 decembrie 1956, efectuarea unei expertize psihiatrice prin care să se stabilească starea de sănătate a lui Zaharia Doncev, pornind de la prezumția că fiecare cetățean care punea la îndoială comunismul și caracterul său pretins progresist nu ar fi sănătos din punct de vedere mintal. Rezultatul este însă unul negativ, comisia de experți îl găsește pe acesta perfect normal. În raportul respectiv se menționează că inculpatul este inteligent, sociabil, foarte atent la ceea ce se întâmplă în jurul său, citește cărți și îi plac jocurile de masă. În ceea ce privește starea în care a scris și a răspândit foile volante, expertiza stabilește că a făcut acest lucru în cunoștință de cauză, acționând noaptea, cu maximă precauție, ca să nu fie prins³³. În cadrul anchetei desfășurate de KGB de la Chișinău s-a stabilit, pe baza unui document parvenit de la Arhiva de Stat a RSSM,

---

“Opozanți politici în RSSM după 1956”, *ed. cit.*, p. 535-539.

²⁹ ASISRM-KGB, dosar personal 020293, f. 28.

³⁰ ASISRM-KGB, dosar personal 020293, f. 90.

³¹ ASISRM-KGB, dosar personal 020293, f. 182.

³² ASISRM-KGB, dosar personal 020293, f. 175.

³³ ASISRM-KGB, dosar personal 020293, f. 194-200.

că mama lui Zaharia Doncev, Maria Doncev, era înscrisă în lista doritorilor de a se evacua în România în anul 1944, o listă alcătuită de administrația românească cu puțin înainte ca Armata Roșie să pătrundă pe teritoriul Basarabiei, la începutul lui martie 1944³⁴. Din anumite motive, ea nu a reușit să se evacueze peste Prut. În plus, în timpul unui interogatoriu, Zaharia Doncev a recunoscut că are doi frați care locuiesc în Constanța³⁵. El recunoștea de asemenea că asculta posturi de radio străine, dar spune că nu are nimic împotriva puterii sovietice. Din contră, afirmă că își iubește patria sovietică, că trăia bine, avea un salariu de 520 de ruble lunar, soția sa având la rândul său un salariu de 500 de ruble lunar. El deținea o casă la curte în Chișinău, moștenire de la bunicul său. Soții Doncev aveau un copil de trei ani³⁶.

Ce ne spun aceste detalii din dosarul lui Zaharia Doncev? Se observă în primul rând că Doncev are o educație românească, urmând în interbelic și în timpul celui de-al Doilea Război Mondial 7 clase. Are deci o viziune despre lume formată în mare deja la 1944, la vârsta de 16 ani, când Armata Roșie reocupă provincia dintre Prut și Nistru. Nu opune rezistență împotriva noilor autorități, din contra, încearcă să se integreze în societatea sovietică, resemnându-se cu schimbarea statutului provinciei după 1944, mai ales că între timp și în România Moscova a impus regimul comunist. Probabil, a considerat de cuviință că nu va fi o diferență majoră în a locui în partea stângă sau dreaptă a Prutului. Astfel, este recrutat în armata sovietică, între 1948 și 1951, după care urmează cursurile FZO și are un comportament loial³⁷. Este de remarcat preocuparea organelor poliției politice de la Chișinău de a cunoaște istoria familiei sale. Faptul că are doi frați în România și că mama sa a exprimat dorința de a se evacua peste Prut în 1944 cântăresc foarte mult pentru autorități, în sensul că acestea sunt argumente în plus pentru a i se incrimina un alt articol decât cel invocat inițial, cu privire la agitația și propaganda antisovietică, și anume – cel de “naționalism”. Prin urmare, pentru regimul sovietic era foarte importantă pedepsirea unor cetățeni ca Doncev, mai ales atunci când mesajele lor erau răspândite în public prin intermediul foilor volante. Mai gravă pentru regim este nu atât critica adusă regimului din punct de vedere politic, cât dimensiunea etnonațională a acestui mesaj, cu alte cuvinte, punerea la îndoială a caracterului „eliberator” al URSS și afirmația potrivit căreia Moscova

³⁴ ASISRM-KGB, dosar personal 06696, f. 206. Despre primele luni ale reocupării sovietice a Basarabiei, vezi Igor Cașu, „Începuturile resovietizării Basarabiei și starea de spirit a populației (martie-septembrie 1944)”, în *Analele științifice ale Universității „Al.I. Cuza” din Iași* (serie nouă), tom LIV-LV, 2008-2009, p. 287-306.

³⁵ ASISRM-KGB, dosar personal 06696, f. 236.

³⁶ ASISRM-KGB, dosar personal 06696, f. 237 verso, 238.

³⁷ FZO (fabrichno-zavodskoe obuchenie) – școli de pregătire profesională tehnică, introduse în 1940.

i-a subjugat pe moldoveni și i-a transformat în robi la ei acasă. Exprimarea ideii de apartenență istorică, lingvistică și culturală a basarabenilor la națiunea română nu era tolerată nicidecum de puterea sovietică. În altă ordine de idei, arestarea lui Zaharia Doncev pe 11 decembrie 1956, cu opt zile înainte de adoptarea de către CC al PCUS a deciziei cu privire la combaterea activităților antisovietice, poate sugera că ideea a fost inițiată din timp de către organele KGB și votarea acesteia de către CC al PCUS la 19 decembrie 1956 a legiferat o practică pusă deja în aplicare de poliția politică sovietică în teritoriu. Drept urmare, Doncev este condamnat la 7 ani de închisoare conform Codului penal al RSS Ucrainene, articolul 54, punct 10, alin. 2, pentru naționalism³⁸.

Cazul lui Doncev nu era unul izolat. Impactul Congresului al XX-lea al PCUS și a Revoluției Maghiare asupra Moldovei Sovietice este comparabilă, păstrând proporțiile, cu evoluțiile din alte teritorii de la frontiera occidentală a Uniunii Sovietice, mai ales cu cea din Ucraina³⁹. Andrei Prokopenko, președintele KGB al RSSM, raporta organelor de partid de la Chișinău că se înregistrase tentative de a recrea anumite organizații naționaliste, în special la Chișinău, dar și în sud, în raionul Cahul, precum și în nord, în raionul Sângerei⁴⁰. Conform unui raport intern al KGB al RSSM, în ianuarie 1957 numai în raionul Târnova, din nordul republicii, existau nu mai puțin de 510 foști deportați reveniți la baștină, dintre care 151 erau persoane condamnate anterior pentru atitudini sau activități antisovietice. Două dintre acestea erau menționate ca foști membri ai organizației antisovietice “Sabia Dreptății” și calificate ca extrem de periculoase – Vâșcu și Istrate⁴¹, probabil întrucât organizația încercase în 1950 să stabilească legături cu naționaliștii ucraineni din Vestul Ucrainei⁴². Erau identificați naționaliști și printre recent reveniții din Gulag care devenise între timp angajați ai fabricilor de zahăr din Ghindești și Drochia. Numeroase foi volante având conținut “naționalist”

³⁸ ASISRM-KGB, dosar personal 06696, f. 243 verso.

³⁹ Despre impactul Congresului al XX-lea al PCUS și a Revoluției Maghiare asupra RSS Ucrainene, a se vedea, de exemplu, Yuri Daniliuk, Oleg Bazhan, *Opozitsiia v Ukraïni*, p. 115, 118-119, 139-150 și Yu. Vasil'ev, R. Podkur, H. Kuromiya, Yu. Shapoval, & A. Weiner, (eds.), *Politicheskoe rukovodstvo Ukrainy*, Moscova, ROSSPEN, 2006, p. 201.

⁴⁰ AOSPRM, F. 51, inv. 15, d. 276, p. 2.

⁴¹ ASISRM-KGB, F. 2, inv. 29, vol. 8, d. 9/1957, f. 3. Colaborarea dintre KGB și Securitate va continua fructuos și în deceniile următoare. În 1972, spre exemplu, o organizație numită Frontul Național Patriotic, condus de Alexandru Usatiuc și Gheorghe Ghimpu, fusese arestat ca urmare a acestei colaborări strâns. A se vedea ASISRM-KGB, dosar personal Usatiuc-Ghimpu, vol. 2, f. 102. Despre activitatea emigranților basarabeni din România, a se vedea memoriile lui Constantin Tomescu, manuscris, păstrat la Arhivele Naționale ale României, Arhiva Istorică Centrală, București. Mai mult vezi Cașu, “Opozanți politici în RSSM după 1956”, *ed. cit.*, p. 551-555.

⁴² Elena Postică, *Rezistența antisovietică...*, p. 176.

au fost raportate în iulie 1957 ca fiind răspândite în câteva raioane, precum Re-zina, Strășeni, Nisporeni, Chișinău, dar și alte localități din RSS Moldovenească. În vederea combaterii mai eficiente a “naționalismului” local, de aceea, KGB-ul RSSM a decis să sporească contactele și colaborarea cu Securitatea din România. Unul din motivele acestei decizii a fost faptul că unii reprezentanți ai emigrației basarabene din România erau destul de activi în susținerea fraților lor din teritoriile aflate sub administrație sovietică⁴³.

Existau de asemenea rapoarte oficiale care susțineau că ideile “naționaliste” se bucură de popularitate și în rândurile preoților deportați și reveniți între timp acasă. În acest scop, a fost adoptată decizia să se atragă o atenție deosebită celor aproape 40 de preoți itineranți care călătoreau dintr-un sat în altul și își răspândeau ideile dușmănoase față de regim comunist⁴⁴. Numai în Chișinău, în martie 1957 erau înregistrate aproape 100 de persoane care fuseseră condamnate în perioada de dinainte de 1953 pentru apartenența la organizații naționaliste românești⁴⁵.

Nu numai românii erau învinuiți de naționalism. Evreii, la rândul lor, erau incluși în categoria „activiștilor sioniști”, împotriva cărora s-au intentat numeroase dosare penale la începutul anului 1957. Un caz aparte este cel al cetățeanului Șmois I. S., condamnat anterior pentru „trădare de partid”. Revenind în Moldova, acesta a decis să-și reia activitatea împotriva puterii sovietice, intenționând să scrie o carte cu caracter „antisovietic”⁴⁶.

În contextul în care o potențială mișcare națională pro-românească și anti-sovietică părea a se articula la orizont, era de așteptat ca problema lingvistică să obțină din ce în ce mai multă greutate. Publicarea clasicilor literaturii românești la Chișinău era un pas în această direcție pe care, se pare, conducerea politică locală și cu atât mai mult cea de la Moscova, nu i-au acordat o importanță prea mare și nu i-au anticipat consecințele profunde de lungă durată. Pe de altă parte, cei care promovau intens ideea punerii în circulație a operelor clasicilor literaturii române în RSS Moldovenească s-au folosit în mod iscusit de contextul destalinizării și de critica acerbă la adresa a ceea ce s-a făcut în perioada lui Stalin, inclusiv în domeniul politicii față de naționalități, a lichidării elitelor naționale din RASSM, mai ales în timpul Marii Terori (1937-1938), iar ulterior prin deportare

⁴³ ASISRM-KGB, F. 2, inv. 29, vol. 8, d. 9/1957, f. 109-110, 53.

⁴⁴ AOSPRM, F. 51, inv. 17, d. 286, f. 40.

⁴⁵ Valeriu Pasat, *Trudnye stranitsy...*, p. 726-727.

⁴⁶ V. Pasat, *Trudnye...*, p. 726-727. Documentul nu specifică apartenența socială a celor trei persoane și proveniența geografică a primilor doi. Vezi mai mult despre subiect în Elena Postică, *Rezistența antisovietică în Basarabia, 1944-1950*, Chișinău, Știința, 1997 și Igor Cașu, „Gulagul basarabean”, în Ruxandra Cesereanu, coordonator, *Comunism și represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid național*, Iași, Polirom, 2006, p. 190-207.

în condiții inumane, care pentru unii reprezentanți ai intelectualității basarabene au avut urmări letale (folcloristul Petre Ștefănuță, decedat în exilul siberian, în 12 iulie 1942⁴⁷ sau Mihail Curicheru, scriitor promițător, mort în Gulag în 24 august 1943⁴⁸). Nicolae Costenco sau Alexei Marinat, două nume de referință ale literaturii sovietice moldovenești, deportați și ei în Siberia, au fost printre cei mai norocoși, reușind să supraviețuiască și să fie ulterior reabilitați⁴⁹.

Pe de altă parte, în plan mai larg, au existat anumite premise neintenționate ale reabilitării patrimoniului literar românesc în Moldova Sovietică încă înainte de dispariția lui Stalin. Or, în 1950, într-un articol intitulat *Marxismul și problemele lingvisticii*, dictatorul sovietic condamnă teoria lui N. Marr care stipula ideea că în comunism toate limbile, inclusiv cea rusă, vor fuziona într-o singură limbă⁵⁰. Drept urmare, din 1950 s-a schimbat paradigma centrală a lingvisticii sovietice potrivit căreia limba rusa în primul rând, dar și alte limbi sovietice, urmau să supraviețuiască pe măsură construirii societății comuniste.

Un eveniment important cu implicații profunde pentru vocabularul limbii “moldovenești” a avut loc în octombrie 1955 la Chișinău. Era vorba de Congresul lingviștilor sovietici, la care se declară că nu există argumente suficiente pentru a susține că limba “moldovenească” ar fi diferită de cea română. Se adopta, de asemenea, o rezoluție susținută de peste 700 academicieni, profesori și studenți, prin care se propunea deschiderea unei librării de carte românească în capitala Basarabiei⁵¹ (librăria “Drujba” în perioada sovietică). În anul următor, după Congresul Internațional al lingviștilor (Florența), la care italianul C. Tagliavini afirma că unica diferență dintre „moldovenească” și română era alfabetul chirilic, doi filologi sovietici din Moscova, R. A. Budagov și S. B. Bernstein, au înaintat Comitetului Central de la Chișinău o scrisoare în care argumentau că limba vorbită pe teritoriul Moldovei Sovietice era parte integrantă a limbii române, invocând și afirmația lui Tagliavini. Problema era destul de sensibilă, de aceea scrisoarea a fost citită numai lucrătorilor Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Aca-

⁴⁷ Mihai Tașcă, “Petre Ștefănuță, trimis la moarte în dosarul refugiaților transnistreni”, în *Adevărul*, ediția Moldova, 23 mai 2014.

⁴⁸ Igor Cașu, “Destinul tragic al scriitorului Mihail Curicheru, mort în Gulag”, în *Adevărul*, ediția Moldova, 29 mai 2013.

⁴⁹ A se vedea mai mult asupra subiectului Petru Negură, *Nici eroi, nici trădători. Scriitorii moldoveni și puterea sovietică în epoca stalinistă*, Chișinău, Cartier, 2014.

⁵⁰ I. V. Stalin, *Marxismul și problemele lingvisticii*, București, Editura pentru Literatura Politică, 1953, 48 p.; despre implicațiile politice mai largi ale teoriei lui Marr, a se vedea “Marr, Stalin and the Theory of Language”, în *Soviet Studies*, Vol. 2, no. 4 (April 1951), p. 364-371.

⁵¹ M. Bruchis, *Nations, nationalities, peoples: a study of the nationalities policy of Communist Party in Soviet Moldavia*, Boulder Co., East European Monographs, 1984, p.77.

demiei de Științe din RSSM, publicarea acesteia fiind strict interzisă⁵². Cu toate acestea, urmările au fost concrete, netezind astfel drumul spre reabilitarea patrioniului literar românesc în RSS Moldovenească și adoptarea unei noi ortografii a limbii “moldovenești”. Lucrul asupra reformei ortografice începuse încă în 1955, finalizând cu publicare noii *Ortografii* în 1957. O dată cu aceasta, *de facto*, grație și repunerii în circulație a operelor clasicii literaturii române, diferențele dintre limbile „moldovenească” și română standard devin nesemnificative⁵³.

Problema apropierei vocabularului limbii moldovenești de cel al limbii române moderne standard a fost determinată și de deznodământul conflictului dintre elitele intelectuale transnistrene, pe de-o parte, care susțineau politica lingvistică a Moscovei de după 1938, de slavizare a limbii “moldovenești”; și elitele basarabene, în special scriitorii, pe de altă parte. Victoria facțiunii basarabene, conduse de Emilian Bucov și Andrei Lupan, care cunoșteau limba română standard, fiind educați în România interbelică cât timp Basarabia a fost parte a statului național român modern, a fost posibilă datorită mai multor factori. Printre cei menționați deja, de ordin general (condamnarea de către Stalin a teoriei lui Marr, contextul favorabil al destalinizării), se adaugă factori de ordin personal. Or, atât Bucov, cât și Lupan au reușit să stabilească relații strânse cu scriitori sovietici de la Moscova, care nu erau atât de îndoctrinați și entuziaști în a urma dogmatic indicațiile partidului așa cum se crede de obicei. În plus, deznodământul confruntării între transnistreni și basarabeni a fost anticipat și de căderea în dizgrație a liderului facțiunii transnistrene, Ion Cana, a cărei învinuire de plagiat a fost probată fără urmă de îndoială. Cana a fost compromis și din cauza că fiul său a colaborat cu autoritățile antonesciene în timpul războiului, ceea ce a constituit o lovitură de grație nu numai pentru “patriarhul” literaturii moldovenești de până atunci, dar și pentru facțiunea scriitorilor din cohorta RASSM (cu unele excepții, unii scriitori din gruparea transnistreană, precum Mozes Kahana, de origine maghiaro-evreiască, asociindu-se grupării basarabene)⁵⁴.

Confruntarea dintre basarabeni și transnistreni avea și caracterul unui conflict dintre două grupări care pretindeau la un statut aparte și care transcede eli-

⁵² Michael Bruchis, *One step back, two steps forward: on the language policy of the Communist Party of the Soviet Union in the national republics (Moldavian: a look back, a survey and perspective, 1924-1980)*, Boulder Co., East European Monographs, 1982, p. 126, 97-145.

⁵³ A se vedea N. Corcinschi, L. Eșan, „Cu privire la îmbunătățirea ortografiei moldovenești”, în *Octombrie*, no. 6, 1955, p. 81-85; R. Portnoi, „Despre ortografia moldovenească”, în *Octombrie*, nr. 2, 1955, pp. 83-87; V. Musteață, „Cu privire la ortografia moldovenească”, în *Octombrie*, nr. 1, 1956, pp. 75-79; M. Ignat, „Pentru un alfabet econom”, în *Învățătorul sovietic*, nr. 9, 1956, pp. 48-53; I. Vasilenko, „Să restabilim principiile ortografiei noastre clasice tradiționale”, în *Nistru*, nr. 2, 1957, pp. 125-134.

⁵⁴ Petru Negură, *Nici eroi, nici trădători*, p. 266-268.

tele intelectuale, deși anume aceștia din urmă au avut de jucat un rol central. La 12 iunie 1956, la Institutul Istoriei partidului s-au întrunit un grup de intelectuali basarabeni, foști membri ai mișcării clandestine și a Partidului Comunist din România, printre care Emilian Bucov și Andrei Lupan. Acest grup a semnat o petiție în care protesta împotriva „hegemoniei” elitelor transnistrene asupra inteligenței de origine basarabească, perpetuată vreme de 16 ani începând cu 28 iunie 1940 la toate nivelele vieții culturale din republică. Din cei 286 membri ai Partidului Comunist din România existenți în Basarabia în iunie 1940⁵⁵, doar 10 au fost acceptați în calitate de membri cu drepturi depline ai PCUS. Grupul condus de Bucov și Lupan se pronunța astfel împotriva acestei inechități flagrante. Atmosfera de „dezgheț” produsă în urma morții lui Stalin și mai ales de congresul al XX-lea al PCUS a încurajat acest grup să-și formuleze protestul într-un mod cât se poate de articulat. Scrisoarea a fost semnată, printre altele, și de reprezentanți ai altor etnii, precum ucraineanul Serghei Burlacenko sau rusul Volghin, primul fiind șeful interimar al secției basarabene al Partidului Comunist din România în iunie 1940⁵⁶.

Clasicii literaturii române au fost publicați la Chișinău în anii dezghețului hrușciovist după edițiile consacrate de la București, dar în litere chirilice, întrucât reabilitarea alfabetului latin era un tabu și așa și a rămas pe parcursul întregii perioade sovietice, până în 1989. O listă sumară a acestora îi includea pe următorii clasici (unii dintre ei cronicari): Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri, Ion Creangă, B. P. Hasdeu, Mihail Kogălniceanu, Alexe Mateevici, Zamfir Arbore Ralli, Costachi Conachi, Dimitrie Cantemir, Constantin Stamati, Constantin Negruzzi, Alecu Russo, Alexandru Donici, Alexandru Hâjdeu, precum și Nicolae Milescu Spătaru, Grigore Ureche, Miron Costin etc⁵⁷.

Victoria simbolică asupra chestiunii patrimoniului literar și a elaborării noii gramatici a limbii moldovenești a avut astfel consecințe profunde asupra RSSM în ansamblu și a destinului națiunii sale titulare. Or, dacă anterior folosirea în spațiul public, atât în formă orală cât și scrisă, a cuvintelor din vocabularul modern al limbii române era susceptibilă de a provoca învinuiri de naționalism românesc, înfierat ca unul de tip burghez și care punea la îndoială existența națiunii moldovenești separate de cea românească, și deci însăși legitimitatea aflării Basarabiei în cadrul statului sovietic, de acum încolo situația se schimbă în mod cardinal.

⁵⁵ Veaceslav Stăvilă, *De la Basarabia românească la Basarabia sovietică, 1939-1945*, Chișinău, Tipografia Centrală, 2000, p. 14.

⁵⁶ AOSPRM, F. 51, d.99, f.3-8. Document inedit, depistat de Lilia Crudu. A se vedea și A.M. Lazarev, *Moldavskaja Sovetskaja gosudarstvennost' i bessarabskij vopros*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1974.

⁵⁷ M. Bruchis, *Nations...*, p.77.

Utilizarea patrimoniului literar românesc este legitimat în mod expres de edițiile clasicele literaturii române publicate la Chișinău, care devin astfel recunoscuți în același timp în mod oficial în calitate și de clasici ai literaturii “moldovenești”.

Reabilitarea clasicele literaturii române a avut și limitele sale, dictate de ideologia comunistă sovietică și de interesele statului sovietic. Formal, nu toți clasicii literaturii române au fost recunoscuți ca scriitori moldoveni, întrucât acest lucru ar fi însemnat recunoașterea faptului că limba și națiunea moldovenească sunt invenții ale puterii sovietice. De aceea, numai scriitorii români originari din Moldova istorică au fost incluși în categoria scriitorilor clasici moldoveni, ceea ce nu pune aparent sub semnul întrebării teza sovietică despre existența sinestătoare a limbii și națiunii “moldovenești”. Acest lucru a lăsat impresia că Moscova rămâne consecventă în ciuda unor cedări în privința politicii naționale față de moldoveni. Dar, întrucât majoritatea clasicele literaturii române erau originari din Moldova istorică s-a procedat de fapt la subminarea ideii existenței limbii “moldovenești”. În plus, în favoarea reabilitării la Chișinău a scriitorilor români etichetați de regulă drept burghezi – majoritatea lor aparținând secolului al 19-lea – Eminescu, Creangă, Alecsandri etc. – a fost invocat și criteriul de clasă. De pildă, în cazul lui Eminescu s-a invocat viziunea sa progresistă din “Împărat și proletar”, iar în cel al lui Ion Creangă amintindu-se de poziția sa împotriva bisericii⁵⁸. Invocarea principiului de clasă sau al pozițiilor progresiste ale scriitorilor “români burghezi” nu era însă o noutate în practica din URSS privind reabilitarea unor scriitori care au scris înainte de 1917, fie că e vorba de poeți sau scriitori ruși ca Pușkin, Tugheniev sau Tolstoi, fie de alți clasici ai altor popoare, precum un Taras Șevcenko la ucraineni⁵⁹.

Cenzurarea parțială a operelor clasicele literaturii române a fost un alt element care a însoțit procesul de recunoaștere a scriitorilor români în calitate de reprezentanți ai “panteonului poporului moldovenesc”. Au fost vizate în primul rând scrierile cu caracter antirusesc, foarte frecvente, de altfel, la Eminescu de exemplu, dar și la alții, precum Alecsandri. *Doina* lui Eminescu, datorită versului “de la Nistru pân’la Tisa, tot românul plânsu-mi-sa” a căzut sub incidența taboului, dat fiind că evoca întinderea geografică istorică a spațiului național românesc. Unii intelectuali care vor încălca acest tabu, ca Nicolae Lupan în 1970, vor

⁵⁸ AOSPRM, F. 51, inv. 12, d. 334, f. 6-8.

⁵⁹ Asupra reabilitării clasicele literaturii ruse în timpul lui Stalin, a se vedea, de exemplu, Isaiah Berlin, *The Soviet Mind: Russian Culture under Communism*, Washington, D.C., Brookings Institution Press, 2011; Kevin M. F. Platt and David Brandenberger, eds., *Epic Revisionism. Russian History and Literature as Stalinist Propaganda*, Madison, University of Wisconsin Press, 2006; David Brandenberger, *National Bolshevism: Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity, 1931-1956*, Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2002.

avea mari probleme cu regimul sovietic, fiind supuși represiunilor sau expulzați în Occident (cum a fost cazul lui Lupan, expulzat în 1974 și stabilit inițial la Bruxelles, apoi la Paris)⁶⁰. Uneori s-a intervenit în textele clasicilor, în locul unor cuvinte care erau considerate mai puțin familiare publicului basarabean s-au introdus altele, regionalisme sau arhaisme. Pe de altă parte, s-a operat o selecție riguroasă a scrierilor clasicilor literaturii românești și în sensul eliminării unor opere considerate ostile realităților socialiste și sovietice. Cuvântul “român” a fost exclus din scrierile clasicilor, din considerente lesne de înțeles⁶¹.

Reabilitarea patrimoniului literar românesc a avut ca urmare și creșterea prestigiului social al “limbii moldovenești”. Anterior atât moldovenii, dar și rușii sau rusofonii invocau din comoditate ideea că nu învață să vorbească limba națiunii titulare întrucât aceasta nu ar fi o limbă modernă și că ar avea un vocabular mai mult decât insuficient. De acum încolo, acest handicap dispare la nivel teoretic, dar și practic, în anii 1960 existând probe concludente că limba “moldovenească” devine un subiect care animă studențimea mai ales, dornică să studieze anume în română, zisă moldovenească, și nu în rusă. Cu alte cuvinte, prestigiul limbii naționale crește simțitor, ceea ce conținește oarecum procesul de rusificare, deși doar numai parțial. Întrucât și limba națiunii titulare devine una modernă, cu un vocabular extins pentru toate sferile de activitate, nu doar pentru bucătărie, deci cu un prestigiu social important, se schimbă și argumentele din partea oamenilor puterii prin care utilizarea sa în spațiul public este descurajată sau stigmatizată. Replica unui ministru al guvernului RSSM este foarte elocventă în acest sens. Astfel, la o consfătuire pentru cadrele din domeniul ideologic din republică, care a avut loc în zilele de 27-28 iunie 1961 la Chișinău, Evgheni Postovoi, ministru al învățământului public al RSS Moldovenești a replicat celor care cereau să se vorbească în “limba moldovenească” că aceștia pot să o facă, dar însăși punerea acestei probleme arată că cei care au articulat-o sunt persoane care “nu s-au debarasat încă de ideologia României fasciste, a ideologiei lui Antonescu”⁶². Tentativa de stigmatizare a limbii române ca limbă a României fasciste, antonesciene, era departe de a fi un caz izolat. Mai degrabă, era un fenomen recurent care va ieși la suprafață în momente cheie când conflictele pe criterii etnonaționale vor atinge cote paroxistice fie în contextul unor tensiuni sovieto-române, fie în cadrul unor

⁶⁰ A se vedea Igor Cașu, “Politica națională” în Moldova sovietică, 1944-1989, Chișinău, Editura Cartdidact, 2000, p. 56-5; Nicolae Lupan, *Basarabia. Colonizări și Asimilare*, Madrid, Carpați, 1979.

⁶¹ Gheorghe Negru, *Politica etnolingvistică în RSS Moldovenească*, Chișinău, Prut Internațional, 2000, p. 44.

⁶² AOSPRM, F. 51, inv. 21, d. 260, f. 235.

dispute la nivel individual între etnici ruși sau rusfoni, pe de o parte, și etnici români din RSSM, pe de altă parte⁶³.

Elita de partid și de stat de origine românească locală a utilizat de asemenea prilejul legat de revenirea prestigiului social al limbii națiunii titulare pentru a cere promovarea în posturi de conducere conform algoritmului declarat oficial, dar încă foarte puțin respectat în practică. Era vorba de o revendicare constituțională, potrivit căreia RSSM este republica unei națiuni titulare, moldovenii, aceștia având dreptul de a fi reprezentați la toate nivelele conducerii de stat și de partid. Fenomenul a afectat carierele unor oficiali de rang înalt care, revenind la Moscova, au urmat o carieră impresionantă grație relațiilor speciale cu Brejnev, în perioada când acesta fusese prim secretar al CC al PC(b)M (1950-1952). E vorba de Constantin Ustinovici Cernenko, viitorul secretar general al CC al PCUS (1984-1985). Acesta a deținut funcția de șef secție agitație și propagandă la CC-ul de la Chișinău din 1948 până în 1956. În toial „dezghețului” hrușciolist, Cernenko îl implora pe Victor A. Golikov, o persoană apropiată lui Brejnev, să-l ajute să plece din Chișinău cu orice preț, fiind gata să accepte orice altă funcție, nu neapărat la Moscova⁶⁴:

“Vă rog să mă ajutați. Vin moldoveni la mine și îmi zic că am ocupat o funcție timp de opt ani care de fapt le-ar reveni lor. Dumnezeu i-a înzestrat cu multă aroganță. Ajutați-mă să mă transfer în altă parte, nu contează unde, este important să fie undeva în Rusia”.

Rugămintea lui Cernenko a fost ascultată, el fiind transferat, aparent peste așteptările sale, chiar la Moscova, într-o funcție similară cu cea pe care o deținuse la Chișinău, dar de data asta în CC-ul unional: șef secție propagandă și agitație al CC al PCUS. El plecase de la Chișinău cu puțin timp după desfășurarea Congresului al XX-lea al PCUS, când condamnarea lui Stalin de către Hrușcirov a tensionat și mai mult situația cel puțin pentru unele cadre trimise anterior de Moscova în republicile unionale, în acest caz în RSS Moldovenească.

Proteste similare având la bază revendicări de ordin național, îmboldite de noua atmosferă provocată de mărturisirile lui Hrușcirov la Congresul al XX-lea al PCUS, dar și de Revoluția Maghiară, a cuprins și mediul studentesc. Spre exemplu, un raport al KGB al RSSM din 1957 arată că “unele persoane din rândurile elevilor, studenților și alți tineri trimit scrisori anonime cu caracter antisovietic în care exprimă atitudini naționaliste sub influența elementelor dușmănoase”. Mai exact, în februarie 1957 Nicolae Bătrănu, student la Facultatea de Filologie a Universității de Stat din Chișinău a prezentat o comunicare în cadrul cercu-

⁶³ A se vedea de exemplu, AOSPRM, F. 51, inv. 29, d. 34, f. 185-190 (martie 1968).

⁶⁴ A.S. Barsenkov, A.I. Vdovin, *Istoriia Rossii, 1938-2002*, Moscow, Aspekt-Press, 2003, p. 214.

lui științific studentesc. Intitulată *Imaginea lui Ștefan cel Mare în folclorul moldovenesc*, acesta ar fi invocat “intepretări naționaliste și a recitat fragmente antirusești din creația scriitorului M. Eminescu”. Același student „a mărturisit în cadrul cursului de literatură moldovenească regretul său pentru faptul că locuiește în Moldova sovietică”. Pentru KGB ultimul mesaj era cu atât mai alarmant cu cât fusese exprimat pe 27 martie 1957, ziua în care se împlineau 39 de ani de la Unirea Basarabiei cu România. Bătrânu și-a exprimat în continuare ideile sale care sfidau dogmele regimului sovietic cu privire la istoria Basarabiei și care depășeau limitele impuse în acest sens. Astfel, la 8 mai acelaș an, în cadrul unei adunări a profesorilor de la catedra de limbă și literatură moldovenească Bătrânu a evocat spusele “unui scriitor burghez din secolului al XIX-lea” potrivit căruia „înainte de a fi liberi, fiecare trebuie să-și apere națiunea din care face parte” și că „o persoană poate să-și exprime ideile chiar dacă se află în lanțuri”⁶⁵.

Bătrânu nu era singur. Era susținut de alți studenți, unul dintre ei fiind Vasile Badiu care, potrivit raportului KGB și-ar fi exprimat “resentimentele față de poporul rus”, odată ce considera că „teatrul de operă și balet moldovenesc, care purta numele lui Pușkin, trebuia redenumit în teatrul Caragiale”. Badiu era preocupat de asemenea de „chestiunea independenței Moldovei”. Atât Bătrânu cât și Badiu erau „critici la adresa istoricilor moldoveni etichetându-i drept visători, în timp ce îl ridicau în slăvi pe istoricul burghez reacționar Iorga care ar fi studiat evenimentele istorice într-o manieră corectă”. Un alt student, pe nume Druță, comsomolist, “în timp ce citea un articol din *Ogoniok* din 17 august 1957 despre eliberarea Moldovei” comentase la rândul său că „ziua eliberării de sub ocupația germano-români a însemnat ocuparea Basarabiei”⁶⁶.

Reabilitarea unor victime ale stalinismului și impactul acestuia asupra chestiunii identității naționale în Moldova sovietică

Una dintre trăsăturile dezghețului hrușciovist a fost reabilitarea unor victime ale represiunii staliniste, mai ales în ce privește unii lideri de stat și de partid din fosta RSS Moldovenească. Este vorba în primul rând de persoane care au fost condamnate în timpul Marii Terori (1937-1938). Acest lucru a avut un impact neintenționat și asupra dezbaterii privind chestiunea identității naționale a majorității populației din Moldova Sovietică. Reabilitarea *post mortem* a nomenclaturii comuniste a început în 1954. În următorii ani, au fost reabilitați în total 557 persoane care au căzut victime ale terorii staliniste în 1937-1938, dintre care aproape o treime o alcătuiau reprezentanți ai elitelor de stat și de partid. Printre cei reabili-

⁶⁵ AOSPRM, F. 51, inv. 17, d. 297, p. 18-19. Se pare că citatul e din Eminescu. A se vedea Mihai Eminescu, *Opere*, volumul X, București, Editura R.S.R., 1989, p. 137-138.

⁶⁶ AOSPRM, F. 51, inv. 17, d. 297, p. 19-20.

tați au fost Grigori Ivanovici Starîi, fost președinte al Consiliului Comisarilor Poporului din RASSM (1926-1928, 1932-1937), Nicolae Golub, fost prim-secretar ad interim al Comitetului Regional Moldovenesc a Partidului Comunist (bolșevic) din Ucraina ș.a.⁶⁷. Starîi a fost nu numai reabilitat, dar și transformat *post mortem* în unul dintre eroii poporului moldovenesc, fiind prezentat ca luptător pentru instaurarea puterii sovietice atât în Transnistria, cât și în Basarabia. El participase la rebeliunea de la Bender din Basarabia (mai 1919), fiind chiar unul din conducătorii acesteia, după eșecul căreia trece Nistru și se stabilește la Tiraspol, ocupând funcții în comitetul gubernial local. În octombrie 1924, Starîi devine unul dintre “părinții fondatori” ai RASSM, deși inițial nu susținuse această inițiativă. Existau însă și detalii din biografia lui Starîi pe care propaganda sovietică nu le prea afișa: mai întâi, fusese menșevic înainte de 1917; apoi, promovase cu ardore campania de latinizare din RASSM (1932-1937). Din perspectiva identității naționale a moldovenilor, cel de-al doilea element era unul deranjant pentru puterea sovietică, întrucât după 1937 în RASSM și apoi în 1941 și continuând cu 1944 în RSSM alfabetul latin fusese interzis, iar folosirea acestuia – criminalizată (echivala cu învinuirea de naționalism și se pedepsea ca activitate antisovietică, după Codul Penal). Era suficient ca cineva să scrie în litere latine sau să păstreze cărți în limba română cu litere latine pentru a fi învinuit de naționalism burghez moldo-român.

În numele său va fi redenumită o stradă din Chișinău, precum și tehnicumul (colegiul) de transport din capitala RSSM. Motivele pentru care anume Starîi a fost ales în calitate de “luptător pentru fericirea poporului” sunt multiple. În primul rând, era originar din Basarabia, fiind născut în stația de cale ferată Bozieni, nu departe de Chișinău (azi în raionul Ialoveni), în familia unui muncitor rus de la calea ferată. Prin aceasta el se deosebea de majoritatea liderilor RASSM, având rădăcini locale, dar fiind rus după naționalitate. În acest fel, de fapt, Starîi se potrivea de minune paradigmei politicii naționale sovietice, potrivit căreia poporul rus (și cel ucrainean, după 1954) avea un rol central în destinul familiei popoarelor sovietice. Paradigma numită “prietenia popoarelor” a fost introdusă în URSS mai ales începând cu sfârșitul anilor 1930 și consacrată în timpul celui de-al doilea război mondial. În linii mari, era vorba de reabilitarea fățișă – păstrând proporțiile – ale șovinsimului velicorus, condamnat oficial imediat după Revoluția din Octombrie 1917. Începutul colectivizării în masă și a industrializării la începutul anilor 1930 a pus capăt unei practici inedite în istoria sovietică, când principalul pericol la adresa regimului sovietic era considerat naționalismul rus și nu naționalismul popoarelor neruse⁶⁸.

⁶⁷ AOSPRM, F. 51, inv. 15, d. 276, f. 7-14.

⁶⁸ Asupra subiectului, a se vedea L. R. Tillet, *The Great Friendship. Soviet Historians on the Non-Rus-*

Printre victimele Marii Terori din RASSM reabilitate la mijlocul anilor 1950 au fost și scriitorii precum Nistor Cabac sau Dumitru Milev care la fel au susținut campania de latinizare și au scris în limba română cu alfabet latin. Acești scriitori nu numai că au fost reabilitați formal, dar au devenit și ei membri ai “panteonului poporului moldovenesc”, în categoria scriitori clasici, unele din scrierile lor fiind introduse în programul școlar de literatură moldovenească⁶⁹.

Ce impact a avut însă reabilitarea unor lideri politici din RASSM, ca Grigori Starii, sau unor scriitori executați în timpul Marii Terori, ca Nistor Cabac sau Dumitru Milev, asupra chestiunii identității naționale ale moldovenilor în anii 1950 și reabilitarea clasicilor literaturii române? Impactul a fost unul neintenționat, dar care în mod cert a întărit poziția intelectualității basarabene care pleda în anii care au urmat morții lui Stalin pentru recunoașterea *de facto* a identității lingvistice moldo-române. Or, din moment ce un Starii, Cabac sau Milev era recunoscuți ca reprezentanți ai “panteonului poporului moldovenesc”, ei fiind printre românzătorii anilor 1930 care au căzut victime inocente ale terorii staliniste, de ce ei, intelectualii anilor 1950, să fie puși la zid pentru promovarea aceluiași idei? Nu cumva cei care se opuneau reabilitării clasicilor români, numiți moldoveni, încercau să promoveze o politică de tip stalinist?

În loc de concluzii

Anul 1956 simbolizează un punct de cotitură în istoria umanității. Același lucru e valabil și pentru istoria Basarabiei și Transnistriei, dat fiind, printre altele, impactului evenimentelor din acel an asupra chestiunii identității naționale ale moldovenilor din Moldova Sovietică. Două evenimente de referință au marcat atunci istoria Republicii Moldova de astăzi: condamnarea de către Hrușciov a crimelor lui Stalin la Congresul al XX-lea al PCUS în februarie 1956, precum și Revoluția Maghiară din toamnă. Impactul celor două evenimente a fost de natură să pună la îndoială nu numai dogmele de ordin general al regimului sovietic, dar și existența însăși a regimului, legitimitatea acestuia. Libertatea de expresie care a însoțit dezghețul hrușiovist în ansamblu și anul 1956 în mod special datorită paraliziei temporare a poliției politice (KGB), a celei civile (MAI), dar și a partidului, poate fi echivalată cu o *revoluție silențioasă* care s-a produs la nivelul schimbării nu

---

sian Nationalities, Chapel-Hill, N.C.: University of North Carolina Press, 1969; David Brandenberger, *National Bolshevism*.

⁶⁹ Asupra chestiunii reabilitării elitelor din RASSM, a se vedea Igor Cașu, “The Fate of Stalinist Victims in Moldavia after 1953: Amnesty, Pardon and the Long Road to Rehabilitation” in Kevin McDermott, Matthew Stibbe, eds., *De-Stalinising Eastern Europe: the rehabilitation of Stalin’s victims after 1953*, New York, NY, Palgrave Macmillan, 2015, p. 189-190.

atât a formei, cât a fondului a ceea ce înseamnă identitatea națională a majorității populației din RSS Moldovenească. Intelectualii, dar și categorii largi ale populației au început să vorbească deschis despre crimele lui Stalin, dar și uneori ale lui Lenin. Iar atât timp cât au fost condamnate crimele lui Stalin, a început să fie pusă la îndoială ca una ilegitimă și politica anterioară a statului sovietic față de naționalități, în cazul de față în privința moldovenilor. Astfel, în perioada 1956 și 1957 cu precădere, asistăm la exprimarea de către diferite categorii sociale a unor idei care sunt etichetate de regim ca „antisovietice” sau „naționaliste”. Era vorba de cele mai multe ori de afirmații care mărturiseau despre revigorarea memoriei interbelice când Basarabia a fost parte a statului național modern român, dar și a unei perspective de lungă durată în care Basarabia era văzută ca aparținând prin istorie, limbă, etnie spațiului românesc. Imboldul exprimării unor atitudini prohibite anterior veneau pe linie oficială chiar de la conducerea sovietică în frunte cu Hrușciiov, fiind canalizate în albia națională din operele clasicilor literaturii române publicată recent la Chișinău după edițiile de București, chiar dacă în litere chirilice și uneori într-o formă trunchiată de cenzura oficială. Or, dacă în fapt reabilitarea clasicilor literaturii române la Chișinău la începutul anului 1956 era deja o chestiune decisă deja, evenimentele care au urmat până la sfârșitul anului au permis revenirea cetățenilor în spațiul public și cu aceasta și a problemelor care frământau societatea anterior, printre care era și chestiunea identității naționale ale moldovenilor sovietici (deopotrivă basarabeni și transnistreni).

Rolul anului 1991 în destinul Republicii Moldova

Sergiu MUSTEAȚĂ

Abstract

The year 1991 proved to be crucial for the Soviet republics, including for Moldova, and in result of incremental democratic transformations and the collapse of the USSR, the Republic of Moldova became an independent state. The year 1991 was the common starting point of independence for most of Soviet Union republics. After the events of August 1991, most of the world believed that the collapse of the Soviet Union meant a departure from the totalitarian past for the former Soviet territories, but the reality proved to be different for most of the former Soviet republics. However, the transition from a totalitarian to a democratic regime proved to be different for each post-Soviet state. If the 1989 year is considered the *annus mirabilis* or the collapse of a utopia, then the year 1991 is the beginning of the post-Cold War era. This paper highlights the most important events of the year 1991 and their impact on the Moldovan society.

Anul 1991 este, incontestabil, anul schimbării pentru spațiul sovietic, deoarece transformările demarate în anii '80 s-au finalizat cu dizolvarea URSS și apariția unor noi state independente. În același an se produc și alte evenimente pe glob care au schimbat vectorul geopoliticii mondiale, printre care intervenția militară a SUA în Golful Persic¹, izbucnirea războiului civil în Iugoslavia² etc. În 1991, în lume aveau loc 500 de conflicte violente de proporții³. Anul 1991 cu siguranță poate fi considerat o continuare a ceea ce a fost în 1989 pentru Europa Centrală și de Est, care a schimbat milioane de destine. Chiar dacă nu a existat inițial un proiect al reconstrucției, evenimentele din 1989-1991 au pus bazele societăților democratice contemporane înlocuind regimurile totalitare comuniste cu cele de-

¹ La 16 ianuarie 1991 începe operațiunea „Furtuna din deșert” sau Războiul din Golful Persic pentru eliberarea Kuwaitului, ocupat de Irak. Forțele aliate (SUA, Marea Britanie, Arabia Saudită, Kuwait), cu permisiunea ONU, încep operațiunile aeriene împotriva Irakului, iar la 24 februarie începe și ofensiva terestră, cunoscută sub denumirea operațiunea „Furtună din deșert”, care s-a încheiat la 28 februarie 1991 cu înfrângerea armatei lui S. Hussein și restabilirea puterii în Kuwait.

² La 25 iunie 1991, Croația și Slovenia se proclamă state independente. Guvernul central n-a recunoscut aceste decizii și au urmat ciocniri militare între formațiunile militare slovene și Armata Populară a Iugoslaviei. În octombrie 1991, Slovenia iese din componența federației iugoslave și este recunoscută rapid ca stat independent de mai multe state din lume. În Croația, începe războiul dintre croați și sârbi. ONU a trimis forțe de menținere a păcii. În noiembrie, Macedonia iese pașnic din componența Iugoslaviei, urmată în ianuarie 1992 de Bosnia-Herțegovina, cea din urmă provocând un război sângeros cu sârbii.

³ Conform datelor unui raport ONU.

mocratice. Dacă anul 1989 este considerat *annus mirabilis* sau *naufraziul utopiei*, atunci anul 1991 este începutul recesiunii mondiale⁴.

În condițiile colapsului URSS, anul 1991 a constituit pentru Republica Moldova începutul procesului de construire a unui stat democratic și independent. Pentru o mai bună înțelegere a stării lucrurilor de acum două decenii ne propunem să analizăm cele mai importante evenimente ale anului 1991 în contextul cărora s-a produs destrămarea Uniunii Sovietice și formarea noilor statelor independente.

După Plenara din aprilie 1985 a CC al PCUS s-au schimbat concepțiile de dezvoltare internă și de politică externă ale URSS. Perioada cuprinsă între 1985 și 1989 este considerată începutul mișcării democratice din Moldova, care a fost posibilă grație politicii promovate de M. Gorbaciov – restructurare (perestroika) și libertatea cuvântului (glasnost). În anii 1989-1991, URSS a fost cuprinsă de o criză politică profundă impulsionată în mare parte de mișcările de emancipare națională din republicile unionale. Majoritatea republicanilor unionale au optat pentru suveranitatea lor, iar țările baltice din start și-au revendicat dreptul lor la independență. La 3 iunie 1988 a fost constituită Mișcarea Democratică pentru Susținerea Restructurării, în fruntea căreia se afla intelectualitatea. Un rol important în promovarea ideilor democratice și de renaștere națională l-a avut Cenaclul „Alexei Mateevici”, condus de A. Șalaru. Una din primele ședințe ale Cenaclului a avut loc pe data de 15 ianuarie 1988 în preajma bustului lui Mihai Eminescu de pe Aleea Clasicilor din Grădina Publică din Chișinău. Pe parcursul anului 1989 au fost organizate numeroase întruniri publice (mitinguri, demonstrații), care au stimulat trezirea conștiinței naționale a cetățenilor RSSM. Alegerea la 25 februarie 1990 a primului Parlament al Republicii Moldova pe cale democratică (Sovietul Suprem al RSS Moldovenești) a marcat evoluția mișcării de renaștere și eliberare națională. Renunțarea la monopolul politic al Partidului Comunist din RSSM a facilitat democratizarea societății moldovenești⁵. Eveni-

⁴ Vezi Ralf Dahrendorf, *Reflecții asupra revoluției din Europa*, București, Humanistas, 1993; Vladimir Tismăneanu, *Revoluțiile din 1989. Între trecut și viitor*, Iași, Polirom 1999 (trad. rom. de Dragoș și Cristina Petrescu); Sorin Antohi, Vladimir Tismăneanu (eds), *Between Past and Future: The Revolutions of 1989 and Their Aftermath*, Central European University Press, New York and Budapest, 2000 (versiunea română de Marilena Andrei, Elena Neculcea, Livia Szász, *De la utopie la istorie: Revoluțiile din 1989 și urmările lor*, București, Curtea Veche, 2006); Stelian Tănase, *Istoria căderii regimurilor comuniste. Miracolul revoluției*, ed. a II-a, București, Humanitas, 2009.

⁵ Ideea renunțării la monopolul PCUS asupra puterii fusese lansată la Moscova de către Andrei Saharov în mai 1989 la Congresul Deputaților Poporului din URSS. M. Gorbaciov a propus revizuirea articolului 6 din Constituția URSS din 1977, care declara rolul conducător al PCUS, în cadrul Plenarei CC al PCUS din 5-7 februarie 1990. Propunerea de revizuire a art. 6 a fost ratificată la 14 martie 1990 la cel de-al III-lea Congres Extraordinar al Deputaților Poporului

mentele social-politice din 1990 au condus la crearea organelor puterii (Parlament, Guvern etc.), a Radioteleviziunii Naționale și a Agenției Naționale de Știri „Moldpress” și au finalizat cu declararea suveranității (23 iunie 1990)⁶.

Începutul anului 1991 a fost dramatic pentru republicile baltice, unde s-au confruntat direct dorința de libertate, democrație și independență a populației băștinașe cu autoritarismul sovietic, care dorea menținerea URSS. La 10 ianuarie 1991, M. Gorbaciov a adresat o notă ultimativă Sovietului Suprem al Lituaniei, prin care cerea „restaurarea constituției sovietice în țară și revocarea legilor considerate neconstituționale de autoritățile unionale”⁷. În urma confruntărilor de stradă dintre forțele de ordine și populația civilă la Vilnius, în zilele de 11-13 ianuarie au fost uciși 14 oameni și răniți peste 600. Câteva zile mai târziu, forțele speciale au omorât patru persoane din rândul protestatarilor la Riga. Marea Britanie a fost una din primele puteri din Vest care a dezaprobat acțiunile militare din Vilnius și Riga, susținând „reformele, și nu represile” și condamnând conducerea URSS pentru tentativa de camuflare a evenimentelor din Lituania⁸. În RSSM, forțele democratice iau atitudine și pe data de 13 ianuarie 1991, la Chișinău are loc mitingul Alianței Naționale pentru Independență „16 Decembrie”, la care a fost condamnată agresiunea sovietică împotriva Lituaniei⁹. Protestele din

---

din URSS. În noua redacție, art. 6 al Constituției URSS avea următorul conținut: „Partidul Comunist al Uniunii Sovietice, alte partide politice, precum și organizațiile sindicale, de tineret, alte organizații obștești și mișcări de masă participă la elaborarea politicii statului sovietic, în administrarea treburilor de stat și obștești prin intermediul reprezentanților lor în Sovietele de Deputați ai Poporului”. La Chișinău, guvernul RSSM, în contextul apropierii datei alegerilor în Sovietul Suprem al RSSM, a fost nevoit să înregistreze primele patru organizații politico-culturale încă la 26 octombrie 1989: Frontul Popular din Moldova (lider I. Hadărcă), Mișcarea Unitate-Edinstvo (A. Lișețki), Gagauz Halci (S. Bulgac) și Asociația Cultural-Socială a Bulgarilor „Vozrojdenie” (I. Zabunov). Primul partid politic înregistrat oficial în Republica Moldova a fost Partidul Social Democrat, creat la 13 mai 1990, care avea inițial trei copreședinți: Alexandru Coșeleu, Oazu Nantoi și Ion Negură. A se vedea Igor Cașu, *Gorbaciov propunea anularea rolului conducător al PCUS în februarie 1990*, <http://www.europalibera.org/content/article/2299780.html> (ultima accesare 09.02.2011).

⁶ Vezi mai multe detalii privind perioada 1985-1991 în articolele: S. Musteață, *Lecțiile independenței Republicii Moldova – tranziția de la totalitarism la democrație*, In: Limba Română. Revistă de știință și cultură, Anul XXI, nr. 3-6 (189-192), 2011, 361-372; S. Musteață, *Dilemele Republicii Moldova*. In: Archiva Moldaviae, IV, 2012, 103-124.

⁷ Moldova Suverană. Cotidian al Sovietului Suprem și al Guvernului RSS Moldova, 10 ianuarie 1991.

⁸ Marea Britanie a dezaprobat acțiunile militare ordonate de guvernul sovietic la Vilnius și Riga, a declarat că susține „reformele, și nu represile” și a condamnat conducerea URSS pentru încercarea de a camufla evenimentele din Lituania.

⁹ Igor Cașu, *Cronologia URSS 1991*, Radio Europa Liberă, 16.03.2011, <http://www.europalibera.org/content/article/2339685.html> (ultima accesare 20.09.2014).

republicile baltice au condus la ieșirea lor din componența URSS: independența Lituaniei a fost declarată la 11 martie 1990, independența Letoniei și a Estoniei – la 3 martie 1991.

Spre deosebire de Lituania, Letonia sau Georgia, RSS Moldova a fost ocolită de confruntări soldate cu victime. La Chișinău au avut loc, pe parcursul anilor 1989-1991, mai multe acțiuni stradale, care s-au finalizat cu arestări și ciocniri cu forțele de ordine. În acest context, menționăm doar câteva exemple:

- pe data de 12 martie 1989 la un miting de protest pentru prima dată a fost ridicat din mulțime tricolorul. Cei mai activi manifestanți au fost arestați. După mai multe solicitări de a fi eliberați, la 31 mai 1989 un grup de cetățeni au declarat prima grevă a foamei în fața monumentului lui Ștefan cel Mare în semn de protest împotriva deținerii persoanelor arestate în cadrul demonstrațiilor din 12 martie 1989.
- la 28 iunie 1989 pentru prima dată a fost organizat la Chișinău un miting de protest împotriva ocupării Basarabiei de către URSS. Astfel, simpatizanții Frontului Popular din Moldova au împiedicat realizarea mitingului consacrat „eliberării Basarabiei de sub jugul moșieresc român și reunirea ei cu patria sovietică” planificat tradițional de către autoritățile comuniste. Biroul CC al PCM a condamnat acțiunile FPM considerându-le drept dăunătoare din punct de vedere politic.
- conducerea republicilor baltice, Georgiei, Armeniei au renunțat la parada militară din 7 noiembrie 1989, autoritățile de la Chișinău au decis realizarea ei. Dar, în dimineața zile de 7 noiembrie 1989 un grup de cca. 100 oameni au ieșit cu lumânări în fața tancurilor sovietice pregătire pentru parada militară. Odată ajunsă în Piața Victoriei coloana Frontului Popular din Moldova conducerea PCM a părăsit tribuna centrală și astfel au compromis organizarea paradei militare de 7 noiembrie 1989 de la Chișinău¹⁰.
- câțiva tineri care au încercat să protesteze în fața Ministerului de Interne împotriva acțiunilor miliției din 7 noiembrie au fost arestați. Fapt, care a provocat adunarea spontană a oamenilor în fața ministerului și scandarea „Arestați – eliberați!” care au fost și ei atacați și loviți cu bastoane de milițieni. Către orele 18.00 în fața Ministerului de Interne se adunase deja peste 1000 de oameni, fiind blocat circuitul pe strada centrală. Din clădirea ministerului au ieșit 200-300 de milițieni care au atacat mulțimea. Un grup de deputați au venit la sediul Ministerului de Interne i-au propus lui V. Voronin, ministru

¹⁰ Gh.E. Cojocaru, *1989 la Est de Prut*, Chișinău, Prut Internațional, 2001, p. 188-189.

de interne de atunci, să ordone retragere trupelor. Sub presiunea străzii au fost eliberați arestații. În timp ce coloana se deplasa spre Piața Victoriei din clădirea Ministerului de Interne a început să se tragă cu gloanțe oarbe și s-au auzit rafale de pistol-automat care au provocat mulțimea la acțiuni violente. Astfel protestatarii au început a arunca cu pietre în clădirea Ministerului de Interne. Către orele 23.00 în Piața Victoriei se adunase deja cca. 5000-6000 de oameni care cereau demisia lui S. Grosu, V. Pșenicinikov, I. Kalin, V. Semionov.

- În rezultatul evenimentelor din 7 și 10 noiembrie s-a încercat acuzarea și dizolvarea FPM, dar autoritățile nu au îndrăznit să aplice acest scenariu. La conferința de presă din 12 noiembrie 1989 de la Ministerul de Interne s-a aflat că în noaptea de 10 noiembrie la aeroportul din Chișinău au aterizat 10 avioane militare având la bord peste 2000 de militari ai trupelor speciale ale Ministerului de Interne al URSS, comandant fiind general-locotenentul Vladimir Dubenjuk, care a declarat că a venit la Chișinău la chemarea conducerii republicii.

Deși spiritele erau încinse și în Moldova, totuși, la Chișinău, atât publicul larg cât și elitele politice au participat cu o doza mai mare de prudență. Între 1989 și 1991 mișcarea de renaștere națională era în continuă creștere și avea un impact direct asupra societății și clasei politice de la Chișinău. Astfel, la 4 februarie 1991, Petru Lucinschi, este nevoit să demisioneze din funcția de prim-secretar al CC al PCM, fiind substituit de Grigore Eremei¹¹. După modificarea articolului 6 din Constituția URSS, rolul PCUS a fost în continuă scădere¹². Primele organizații social-politice (politico-culturale) de alternativă au fost înregistrate la Chișinău în toamna anului 1989. Primul partid politic înregistrat oficial în Moldova a fost Partidul Social Democrat din Moldova, creat la 13 mai 1990. Deși Universitatea Marxism-leninismului de la Chișinău și Cursurile de calificare a cadrelor de partid, sovietice și ideologice ale CC al PCM au fost închise încă în luna iunie 1990, în majoritatea universităților s-au predat cursurile de istorie a PCUS și de comunism științific până la finele anului de studii 1990-1991.

În anul 1990, la Chișinău s-au produs mai multe evenimente semnificative: alegerile libere în Sovietul Suprem al RSSM, adoptarea Drapelului și Stemei de Stat, modificarea denumirii republicii din RSS Moldovenească în RSS Moldova,

¹¹ Iurie Gogu, *Istoria Românilor dintre Prut și Nistru. Cronologie comentată (1988-2010)*, Chișinău, 2010, msc.

¹² În noua redacție, articolul 6 avea următorul conținut: „Partidul Comunist al Uniunii Sovietice, alte partide politice, precum și organizațiile sindicale, de tineret, alte organizații obștești și mișcări de masă participă la elaborarea politicii statului sovietic, în administrarea treburilor de stat și obștești prin intermediul reprezentanților lor în Sovietele de deputați ai poporului”.

crearea comisiei de elaborare a Constituției, Declarația de suveranitate de la 23 iunie 1990, alegerea președintelui RSS Moldova etc. Pe de o parte observăm un proces de democratizare a societății moldovenești, revenirea la valorile naționale, iar pe de altă parte Moscova a stimulat separatismul în Moldova, care a condus la formarea Republicii Sovietice Socialiste Găgăuzia și a Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești Nistrene¹³. La rugămintea autorităților de la Chișinău de a se lua măsuri în privința mișcărilor separatiste, M. Gorbaciov, președintele URSS, semnează la 22 decembrie 1990 un decret care garantează integritatea RSSM, doar în cadrul URSS. Acest fapt a fost mai degrabă o avertizare la adresa mișcării de renaștere națională, decât o intenție de a asigura liniștea și integritatea RSS Moldova.

Pe parcursul 1990-1991 conducerea centrală încerca insistent să găsească diverse soluții capabile să împiedice destrămarea URSS. Congresul IV al Deputaților URSS desfășurat la Moscova în decembrie 1990 a decis organizarea la 17 martie 1991 a referendumului unional privind menținerea URSS. RSS Moldova, împreună cu alte cinci republici (Estonia, Letonia, Lituania, Georgia și Armenia), în ciuda presiunilor exercitate de organele centrale de stat, nu a participat la acest scrutin, dar raioanele din stânga Nistrului, precum și unele instituții de pe malul drept au participat. În celelalte republici, prezența la vot a fost de cca 80%, din care 76% au votat pentru menținerea URSS¹⁴. După toate probabilitățile, rezultatele obținute le ofereau autorităților sovietice un suport legal în favoarea integrității URSS, dar acestea nu au putut opri procesele de afirmare a suveranității și tendințele de independență din republicile unionale. O dovadă în acest sens a fost și puciul din august 1991, care în pofida intenției de a opri dezintegrarea, în final a facilitat procesul colapsului URSS.

În contextul respectiv, RSS Moldova începe să se manifeste treptat ca entitate politică autonomă atât pe plan național, cât pe plan internațional¹⁵. Mircea Snegur efectuează, între 11 și 17 februarie 1991, prima sa vizită oficială în calitate de președinte la București. Vizita în România s-a realizat în contextul specificului mișcării de eliberare națională, cât și intențiilor de stabilire a relațiilor

¹³ Vezi: Gheorghe Cojocaru, *Separatismul în slujba Imperiului*, Chișinău, 2000. Deputații din Sovietul Suprem al RSS Moldova originari din raioanele din stânga Nistrului nu au susținut proiectele naționale de adoptare a simbolicii statale, iar la 12 martie 1991, Sovietul Suprem de la Tiraspol a interzis folosirea scrisului cu caractere latine pe teritoriul din stânga Nistrului.

¹⁴ Vezi mai multe detalii despre referendum în intervenția lui I. Cașu de la Radio Europa Liberă din 17.03.2011 – RSSM și referendumul cu privire la păstrarea URSS din 17 martie 1991, <http://www.europalibera.org/content/article/2341090.html> (ultima accesare 05.08.2011).

¹⁵ În această ordine se înscrie și Hotărârea nr. 530-XII a Sovietului Suprem al RSSM de la 5 martie 1991, prin care a fost sistată încorporarea tinerilor în rândurile Armatei Sovietice și s-a hotărât că toți cetățenii RSSM vor satisface serviciul militar doar pe teritoriul Moldovei.

culturale, academice și politice cu România, care au fost în mare parte restricționate și controlate de autoritățile sovietice în anii 1944-1991. O lună mai târziu, la 25 martie 1991, A. Năstase, ministrul român de Externe, și Nicolae Țău, ministrul moldovean de Externe, au semnat Protocolul privind colaborarea dintre Ministerul Relațiilor Externe al RSSM și Ministerul Afacerilor Externe al României – primul document semnat împreună de miniștrii celor două țări¹⁶. Pe parcursul anului 1991 au urmat și alte întâlniri importante între Chișinău și București, cum ar fi o nouă întâlnire a președinților M. Snegur și I. Iliescu la București, vizita la Chișinău a prim-ministrului României, Petre Roman etc. Totodată, au fost semnate un șir de acte privind cooperarea în diferite domenii, în primul rând cultural și educațional. Astfel, în luna iulie 1991, 170 de profesori din Republica Moldova au plecat într-o vizită de două săptămâni în România, iar în toamnă a plecat la studii în România un nou grup de studenți¹⁷. În aceeași ordine de idei, pe data de 24 iunie 1991, Parlamentul României a declarat nul Pactul Ribbentrop-Molotov din 23 august 1939, iar trei zile mai târziu, cu prilejul comemorării a 51 de ani de la anexarea Basarabiei de către URSS, doi membri ai Comitetului de politică externă al Senatului SUA, senatorii republicani Jesse Helms (Carolina de Nord) și Larry Prester (Dacota de Sud), au prezentat Senatului american un proiect de rezoluție în favoarea autodeterminării și reunificării Basarabiei și Nordului Bucovinei cu România¹⁸. În perioada 26-28 iunie 1991, sub egida Parlamentului R. Moldova a avut loc Conferința Internațională „Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele sale pentru Basarabia”, unde participanți din 16 țări au declarat că „Pactul și Protocolul său adițional secret sunt nule *ab initio*, iar consecințele lor trebuie eliminate”¹⁹. Amintim aici și faptul că, la 27 martie 1991, pentru prima dată după anul 1944, la Chișinău s-a serbat unirea din 1918 a Basarabiei cu România. Deși problema reunificării Basarabiei cu România era pe larg discutată în public, liderii politici de atunci – I. Iliescu, M. Snegur, P. Lucinschi, P. Roman

¹⁶ Iurie Gogu, *Istoria Românilor dintre Prut și Nistru. Cronologie comentată (1988-2010)*, Chișinău, 2010, msc.

¹⁷ În anul 1990 pentru prima dată statul român a acordat burse pentru 1125 elevi, majoritatea R. Moldova, printre care 87 copii din Bucovina, 43 copii din reg. Odesa.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Pactul Molotov-Ribbentrop și consecințele lui pentru Basarabia. Raportul prezentat de Alexandru Moșanu, doctor, profesor, Președintele Parlamentului Republicii Moldova, 26 iunie 1991. In: M. Cernencu, A. Petrencu, I. Șișcanu, *Crestomație la istoria românilor, 1917-1992*, Chișinău, Universitas, 1993, pp. 249-273; Declarația de la Chișinău a Conferinței Internaționale „Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele sale pentru Basarabia”, 26-28 iunie 1991. In: M. Cernencu, A. Petrencu, I. Șișcanu, *Crestomație la istoria românilor, 1917-1992*, Chișinău, Universitas, 1993, p. 274. Vezi detalii la Igor Cașu, „Pactul Ribbentrop-Molotov și consecințele lui pentru Basarabia” (26-28 iunie 1991). *Europa Liberă*, 28.06.2011: <http://www.europalibera.org/content/article/24248708.html> (ultima accesare 05.08.2011).

– susțin că nu au discutat acest subiect la întâlnirile lor oficiale²⁰. Populația rusofonă din R. Moldova, inclusiv minoritatea găgăuză au reacționat antagonist la aceste schimbări. Discursul *pro-român* (limbă, istorie) au devenit o sperietoare pentru populația rusofonă care au acutizat și mai mult spiritele, în special din regiunile separatiste (Găgăuzia și Transnistria). Spre exemplu, odată cu aprobarea tricolorului și stemei de stat de către Parlamentul R. Moldova, deputații din partea stângă a Nistrului au refuzat să mai participe la ședințele forului legislativ de la Chișinău²¹.

În contextul schimbărilor din statele baltice și al mișcărilor din interiorul Moldovei, Frontul Popular din Moldova cere Parlamentului²², în cadrul mitingului din 10 mai 1991, adoptarea Declarației de independență, a legilor despre cetățenie, privatizare, despre Banca Națională, partide, presă, introducerea valutei naționale și naționalizarea averii PCM, adoptarea Codului funciar. Realizarea imediată a acestor solicitări a fost amânată din cauza mai multor factori, printre care discuțiile privind demisia prim-ministrului Mircea Druc. Frațiunea Frontului Popular din Moldova din Parlament a înmănat la 21 mai 1991 un protest semnat de 70 de deputați, prin care era dezaprobat modul de confirmare a componenței Guvernului, propusă de președintele Mircea Snegur. Acesta, la rândul lui, a învinuit FPM de destabilizarea situației social-politice din republică. În semn de protest, fracțiunea Frontului Popular a părăsit ședința în plen și a declarat că va reveni în sala de ședințe numai după ce președintele Snegur va propune Parlamentului Declarația de independență. Deputații membri ai FPM, intonând imnul „Deșteaptă-te, române!” s-au îndreptat spre Piața Marii Adunări Naționale, unde au avut loc incidente între manifestanți și polițiști. La 22 mai 1991, în Sovietul Suprem al RSS Moldova au avut loc discuții privind demiterea Guvernului Druc. Ele au început cu declarația președintelui Mircea Snegur referitor la evenimentele din 21 mai. Președintele Snegur a supus unui atac vehement fracțiunea parlamentară a Frontului Popular din Moldova, scriitorii, mișcările și organizațiile democratice, acuzându-i de provocarea evenimentelor din 21 mai. M. Snegur a cerut Parlamentului să adopte de urgență legea despre alegerea președintelui Republicii Sovietice Socialiste Moldova de către întreaga populație a

²⁰ Aceste afirmații reies din recente interviuri realizate de autorul articolului cu persoanele nominalizate (aprilie-mai 2011).

²¹ Pe 27 aprilie 1990 a fost adoptată legea despre Drapel de stat (Tricolorul – albastru, galben și roșu), situație care pe de o parte a fost un succes al mișcării naționale, pe de altă parte a fost un pas provocator pentru mișcările separatiste de la Comrat și Tiraspol. Pentru unii deputați din Tiraspol această ședință a Sovietului Suprem al RSSM a fost ultima la care au participat, cum ar fi în cazul lui Smirnov. Stema de Stat a RSS Moldova a fost adoptată abia la 3 noiembrie 1990.

²² Din primul Parlament al R. Moldova (1990-1994) făceau parte 380 deputați aleși nominal, conform circumscripțiilor.

țării²³. Sovietul Suprem a adoptat un proiect de lege prin care statutul prim-ministrului a fost egalat cu statutul unui membru de rând al guvernului (ministru, director general de departament), iar pentru destituirea prim-ministrului era suficient un minimum de 50% din voturi plus unul. Din 218 voturi valabile, 207 au fost pentru demiterea prim-ministrului Mircea Druc și doar 11 contra. Frațiunea FPM a înaintat președintelui Sovietului Suprem un protest, semnat de 60 de deputați. Au avut loc ciocniri între forțele de poliție și populația civilă, care erau concentrați în jurul sediului Sovietului Suprem. Situația de conflict din Sovietul Suprem a continuat în ziua următoare, când frațiunea agrarienilor a propus un proiect de declarație de independență a republicii, iar frațiunea FPM a dat citire protestului în legătură cu înlăturarea anticonstituțională a prim-ministrului M. Druc²⁴. Pozițiile FPM au fost criticate de un șir de lideri de opinie din Moldova. Unii dintre aceștia au constituit, la 13 iulie 1991, Forumul Democratic din Moldova (FDM), ca alternativă a PCM și FPM. Fondatorii FDM au venit cu inițiativa reconcilierii societății și a renunțării la confruntarea etnică²⁵.

După un șir de dezbateri, la finele lunii mai 1991, în funcția de prim-ministru este desemnat Valeriu Muravșchi (28 mai 1991 – 1 iulie 1992). Noul guvern, pe lângă calamitățile de ordin politic, avea să se confrunte și cu cele naturale, căci la începutul lunii iulie au fost inundate cca 90 de localități. Tot la începutul lunii iulie 1991, Parlamentul Republicii Moldova a adoptat un șir de acte normative destinate să contribuie la afirmarea statalității moldovenești. Printre acestea se numără Legea cu privire la privatizare, care, pe de o parte, a creat noi posibilități, iar pe de altă parte, i-a dezamăgit pe marea majoritate a cetățenilor republicii deoarece nu și-au putut recupera proprietățile naționalizate de autoritățile sovietice; Legea cu privire la cetățenie, prin care cetățenia Republicii Moldova se acorda tuturor locuitorilor care s-au aflat pe teritoriul Republicii Moldova până la data de 23 iunie 1990 etc. Această din urmă lege este considerată una dintre cele mai flexibile în ce privește acordarea cetățeniei unui stat, în special în comparație cu statele baltice, unde au fost stabilite un șir de rigori pentru obținerea acestui drept.

Către mijlocul anului 1991, ponderea URSS pe plan extern scăzuse semnificativ. La 1 iulie 1991 are loc dizolvarea Organizației Tratatului de la Varșovia.

²³ La 23 mai 1991 Sovietul Suprem face o nouă schimbare în denumirea oficială a statului din R.S.S. Moldova în **Republica Moldova**.

²⁴ Iurie Gogu, *Istoria Românilor dintre Prut și Nistru. Cronologie comentată (1988-2010)*, Chișinău, 2010, msc.

²⁵ Vezi detalii la Igor Cașu, *Forumul Democratic din Moldova – alternativă la comuniști și frontişti (13 iulie 1991)*. In: *Europa Liberă*, 13.07.2011: <http://www.europalibera.org/content/article/24263996.html> (ultima accesare 05.08.2011).

Ungaria, Polonia și Cehoslovacia au convenit cu URSS asupra retragerii trupelor sovietice de pe teritoriile lor. Din acel moment, un șir de state est-europene și-au declarat intențiile de integrare în structurile NATO.

Colapsul URSS și declararea independenței Republicii Moldova

În perioada 18-21 august 1991, la Moscova are loc o tentativă de lovitură de stat, organizată de un grup conservator cu intenția de a împiedica destrămarea URSS, sau așa-numitul puci anti-Gorbaciov. Pe data de 18 august 1991, G. Ianaev, vice-președintele URSS, a semnat un decret prin care își asuma exercitarea atribuțiilor de președinte al URSS începând cu 19 august 1991:

În legătură cu faptul că Mihail Sergheevici Gorbaciov, din motive de sănătate, nu-și poate exercita funcțiile de președinte al URSS, am preluat în baza articolului 127 (7) al Constituției URSS, exercitarea obligațiilor de Președinte al URSS începând cu ziua de 19 august 1991²⁶.

În aceeași zi, conducerea sovietică, în persoana lui G. Janaev, V. Pavlov și O. Baklanov, declară stare de urgență în URSS și creează Comitetul de Stat pentru Starea de Urgență (CSSU al URSS):

1. În conformitate cu articolul 127 (7) al Constituției URSS și cu articolul 2 al Legii URSS „Cu privire la statutul juridic al stării de urgență” și satisfăcând cerințele largi ale populației cu privire la necesitatea adoptării celor mai hotărâte măsuri de preîntâmpinare a alunecării societății spre o catastrofă națională, de asigurare a legalității și ordinii, se instituie starea de urgență în unele localități ale URSS pe un termen de șase luni, începând cu ora 4 (ora Moscovei) a zilei de 19 august 1991.
2. Constituția URSS și legile URSS au o supremație necondiționată pe întreg teritoriul URSS.
3. În scopul administrării și efectuării eficiente a statutului stării de urgență, a crea Comitetul de Stat pentru Starea de Urgență în URSS (CSSU al URSS) în următoarea componență: O.D. Baklanov – prim-vicepreședinte al Consiliului de Apărare al URSS, V.A. Krucikov – președinte al Comitetului pentru Securitatea Statului al URSS, V.S. Pavlov – prim-ministru al URSS, B.K. Pugo - ministru al Afacerilor Interne al URSS, V.A. Starodubțev – președinte al Uniunii Țăranilor al URSS, A.I. Tizeakov – președinte al Asociației Întreprinderilor de Stat și Obiectivelor din Industrie, Construcții, Transporturi și Telecomunicații a URSS, D.T. Iazov – ministru al Apărării al URSS, G.I. Ianaev – președinte al URSS.

²⁶ Decretul vicepreședintelui URSS cu privire la exercitarea obligațiilor de președinte al URSS începând cu 19 august 1991, 18 august 1991. In: Noutățile Chișinăului, 20 august 1991.

4. Hotărârile CSSU al URSS sunt obligatorii pentru executarea necondiționată de către toate organele puterii și ale administrației, de către persoanele oficiale și cetățenii de pe întreg teritoriul URSS”²⁷.

La Chișinău situația a fost una plină de neliniște, însă relativ stabilă, conducerea republicii reușind să mențină situația sub control. La 20 august 1991, Televiziunea și Casa Radioului de la Chișinău au fost luate sub pază de oamenii care optau pentru democrație, iar președintele Republicii Moldova a emis Decretul cu privire la crearea Consiliului Suprem de Securitate al Republicii Moldova. La 21 august 1991 a fost adoptată Declarația Parlamentului Republicii Moldova prin care se condamnău acțiunile de la Moscova, lovitura de stat fiind calificată „drept o gravă crimă de stat îndreptată împotriva suveranității republicilor, care poate aduce popoarelor prejudicii enorme”. În această Declarație, organul legislativ îi îndemna pe soldații și ofițerii Armatei Sovietice să nu ia parte la acțiuni ce contravin normelor constituționale și să nu uite de necesitatea respectării drepturilor omului și a organelor legitime ale puterii de stat locale, iar cetățenii Republicii Moldova erau chemați să respingă calea violenței și a dictatului, iar în caz de uzurpare a puterii de stat să manifeste nesupunere civică²⁸.

Totodată, la 21 august 1991, Parlamentul Republicii Moldova adoptă Hotărârea cu privire la situația din Republica Moldova în legătură cu lovitura de stat din URSS, prin care se recunoaște că M. Gorbaciov a fost înlăturat nelegitim din funcția de președinte al URSS de către un grup de aventurieri politici de orientare reacționară, și aprobă Declarația Parlamentului Republicii Moldova privind situația din URSS. În aceeași ordine de idei, Moldova propune deputaților poporului ca la apropiata sesiune a Sovietului Suprem al URSS să ceară demisia lui A. Lukianov, președinte al Sovietului Suprem al URSS, pentru poziția și rolul lui în evenimentele de la 18-19 august 1991. În Hotărâre se cere organelor republicane și locale ale puterii de stat și administrației de stat să se conducă cu strictețe în activitatea lor de legislația republicii, iar Comitetul pentru Securitatea Statului, Ministerul de Interne și Procuratura Republicii Moldova, de comun acord cu organele autoconducerii locale, să stabilească persoanele care au executat deciziile ilegale ale așa-zisului „comitet de stat pentru starea excepțională în URSS” sau au contribuit la îndeplinirea lor și să le tragă la răspundere conform legii²⁹.

²⁷ Declarația conducerii sovietice despre instituirea stării de urgență în unele localități ale URSS începând cu ora 4 (ora Moscovei) a zilei de 19 august 1991. Semnatari G. Janaev, V. Pavlov, O. Baklanov. In: Sovetskaja Moldavija, 20 august 1991.

²⁸ Declarația Parlamentului Republicii Moldova, 21 august 1991. In: Sfatul Țării, 22 august 1991.

²⁹ Hotărârea cu privire la situația din Republica Moldova în legătură cu lovitura de stat din URSS. In: Moldova Suverană, 22 august 1991.

La 22 august 1991, M. Gorbaciov revine la Moscova după trei zile de arest petrecute la reședința din Crimeea, iar la 25 august demisionează din funcția de secretar general al PCUS, ceea ce a însemnat căderea puterii partidului unic în URSS. Pe data de 23 august 1991, Prezidiul Parlamentului Republicii Moldova aprobă Hotărârea cu privire la Partidul Comunist din Moldova, prin care „se interzice activitatea Partidului Comunist din Moldova pe întreg teritoriul republicii și se naționalizează întreaga avere a PCM”³⁰. În aceeași zi, M. Snegur, președintele Republicii Moldova, solicita, printr-o telegramă oficială, ajutorul lui M. Gorbaciov, ministrul Apărării și președintele URSS, și al lui B. Elțin, președintele RSFSR, în problema acțiunilor liderilor separatiști din autoproclamatele republici nistreană și găgăuză (Smirnov, Ryleakov, Pologov, Topal, Chindighelean ș.a.) și a susținerii lor de către I. Morozov, șeful Comandamentului Regiunii Militare Odesa. În telegramă se menționa că liderii separatiști din Moldova au susținut oficial lovitură de stat din august 1991 și ar trebui, prin urmare să fie considerați un comitet criminal care continuă să acționeze în spiritul „Comitetului de Stat pentru Stări Excepționale” cu sprijinul trupelor Regiunii Militare Odesa. În acest context, M. Snegur îl roagă pe M. Gorbaciov să dea dispozițiile corespunzătoare Comandamentului Regiunii Militare Odesa pentru încetarea acordării ajutorului criminalilor de stat sus-menționați³¹.

Puciul de la Moscova a fost o ultimă încercare a unui grup de nomeclaturiști de la Moscova, în special din rândul organelor de forță, de a menține URSS. Reacția majorității republicilor unionale a fost diametral opusă puciștilor. De aceea, după evenimentele de la Moscova a urmat valul declarațiilor de independență ale republicilor unionale: 24 august - Ucraina, 27 august - Moldova, 31 august - Uzbekistan și Kirghizia (ori Kyrgyzstan), 9 septembrie - Tadjikistan, 18 octombrie - Azerbaidjan etc., ultimul declarându-și independența Kazahstanul, la 16 decembrie 1991.

Astfel, la 27 august 1991, Parlamentul Republicii Moldova, prin vot nominal, aprobă Declarația de independență și imnul național „Deșteaptă-te, române”:

„Republica Moldova este un stat suveran, independent și democratic, liber să-și hotărască prezentul și viitorul, fără nici un amestec din afară, în conformitate cu idealurile și năzuințele sfinte ale poporului în spațiul istoric și etnic al devenirii sale naționale.”

³⁰ Hotărâre cu privire la Partidul Comunist din Moldova, nr. 683-XII din 23.08.1991. In: Sfatul Țării, 24 august 1991.

³¹ Telegramă Președintelui URSS, tov. Gorbaciov M.S. Copie: Ministrului Apărării al URSS. Copie: Președintelui RSFR, tov. Elțin B.N., Chișinău, 23 august 1991, M.I. Snegur, Președintele Republicii Moldova.

Din momentul adoptării Declarației de independență Republica Moldova devine subiect de drept internațional și adresează la ONU și OSCE cererea de a fi admisă ca membru cu drepturi depline în aceste organizații, și se declară disponibilă să adere la Actul Final de la Helsinki și la Carta de la Paris pentru o nouă Europă. La 3 septembrie 1991 are loc stabilirea frontierei de stat a Republicii Moldova și este semnat Decretul privind retragerea de pe teritoriul republicii a trupelor Armatei Sovietice. Astfel, la momentul declarării independenței, Republica Moldova cuprindea o suprafață de 33 700 km², avea o populație de 4 366 300 de locuitori, din care 53% locuiau în mediul rural, era organizată administrativ în 40 de raioane. La finele anului 1991, conform datelor Raportului dezvoltării umane al ONU, Republica Moldova se plasa pe locul 64 în lume.

România este prima țară care recunoaște independența Republicii Moldova și acest lucru se întâmplă la 3 septembrie 1991, lucru care a fost interpretat diferit: unii au considerat acest act ca un gest de prietenie și bună vecinătate, alții l-au considerat ca un gest de renunțare a României la ideea de reunire cu Basarabia, teritoriu ocupat abuziv de către URSS în 1940. Federația Rusă a recunoscut Republica Moldova în decembrie 1991. În august 1991 s-au stabilit relații diplomatice între România și Republica Moldova la rang de ambasadori. La început, a funcționat un consulat cu sediul la Iași, iar la 24 ianuarie 1992 a fost deschisă Ambasada Republicii Moldova la București.

La 8 decembrie 1991 au avut loc primele alegeri prezidențiale în Republica Moldova, la care au participat 92% din electorat, din care 67,49% au votat pentru Mircea Snegur, care devine primul președinte al Republicii Moldova, ales prin sufragiu universal. În aceeași zi, președinții Rusiei, Bielorusiei și Ucrainei – B. Elțin, St. Șușkevič și, respectiv, L. Kravčuk – au semnat, la Belovežskaja Pušča, acordul de înființare a Comunității Statelor Independente și au proclamat încetarea existenței URSS. În acest context, Mihail Gorbaciov demisionează din funcția de președinte al URSS, devenind astfel primul și ultimul președinte al URSS.

După evenimentele din august 1991, o bună parte a lumii a crezut că acest colaps al Uniunii Sovietice reprezintă detașarea de trecutul totalitar, realitățile însă s-au dovedit a fi altele pentru o bună parte din republicile ex-unionale. Inițiativa celor trei președinți de la Belovežskaja Pušča a fost oficializată la 21 decembrie 1991, la Alma-Ata, prin semnarea Declarației, Protocolului și Convenției cu privire la CSI. Pe lângă Rusia, Belarus și Ucraina, au mai aderat încă opt state, care între timp deveniseră independente. Mircea Snegur, președintele RM, a semnat din numele țării aderarea la această organizație, al cărei scop era menținerea legăturilor economice între fostele republici sovietice și dezvoltarea cooperării dintre ele. De fapt, liderii celor trei state au decis păstrarea unui format de colaborarea asociată sub umbrela unei structuri interstatale, prin care Rusia în-

cerca să-și păstreze pretențiile hegemoniste, fapt dovedit în anii următori. Multiplele încercări de fortificare a CSI-ului s-au soldat cu eșec. Astfel, în contextul conjuncturii politice din Europa de Est, CSI este o structură, în mare parte compromisă și ineficientă.

Oficial, Uniunea Sovietică a încetat să existe la 31 decembrie 1991. De atunci au trecut peste două decenii, dar întrebarea sociologului Dan Dungaciu, rămâne a fi actuală pentru societatea moldovenească – „Poți scoate RM din URSS, dar cum scoți URSS din RM?”³². Azi, Republica Moldova se mai confruntă cu un șir de probleme care își au originile în perioada regimului totalitar comunist și care nu sunt atât de ușor de depășit. Printre aceste probleme putem menționa aspectele de ordin identitar, nostalgia față de URSS, promovarea defectuoasă a reformelor economice, juridice, relația cu regiunea separatistă, dependența de piața energetică rusă etc.³³

În final, putem constata că anul 1991 a fost un punct de start al independenței, comun pentru majoritatea republicilor unionale. Dar, tranziția de la un regim totalitar la unul democratic s-a dovedit a fi diferită pentru fiecare stat post-sovietic. În linii generale, pentru cei mai mulți cetățeni post-sovietici, căderea sistemului sovietic a marcat începutul unui mare regres în toate sensurile: nivel de trai și sistem de protecție socială mai scăzut, accesul limitat la educație de calitate, servicii și alte resurse publice etc. De aceea, în primii ani după colapsul URSS nivelul suicidului în statele post-sovietice a crescut brusc³⁴ sau astfel se poate explica fenomenul nostalgiei după regimul sovietic.³⁵

³² Timpul, 4 iunie 2010, <http://www.timpul.md/articol/poti-scoate-rm-din-urss-dar-cum-scoti-urss-din-rm-11664.html> (ultima accesare 26.06.2011).

³³ See more details in following paper: S. Musteață, *The Republic of Moldova between its Soviet legacy and State building*. In: S. Musteață (ed.), *Two Decades of Development in Post-Soviet States: Successes and Failures*, Colecția Academica, 232, Iași, Institutul European, 2014, 227-255.

³⁴ D. Lester, *Suicide and homicide after the fall of communist regimes*. In: *Eur Psychiatry* 13, 1998, 98-100.

³⁵ Maya Nadkarni, Olga Shevchenko. *The Politics of Nostalgia: A Case for Comparative Analysis of Post-socialist Practices*. In: *Ab Imperio* 2, 2004, 482-518. Maria Todorova, Zsuzsa Gille, *Post-communist Nostalgia*, New York, Berghahn Books, 2010.

Anul 1924. Justificând separatismul: înființarea RASS Moldovenească și istoria politică în Republica Moldovenească Nistreană

Alexandr VORONOVICI

Abstract

This article analyzes the history politics in the unrecognized Transnistrian Moldovan Republic. The paper focuses on the role played by the Moldovan ASSR and, especially, its establishment in 1924, in contemporary politics and historiographical debates in Transnistria. Due to its history and similar territorial configuration the Moldovan ASSR became the most convenient candidate for the title of the 'first statehood' in Transnistrian historical narrative. This study investigates the ambiguities, complexities, and changes in the attitude of contemporary Transnistrian politicians and historians towards the Moldovan ASSR and its representation in Transnistrian public discourse.

La 12 octombrie 1924, Comitetul Executiv Central Ucrainean a proclamat înființarea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești (RASSM)¹ pe malul stâng al râului Nistru, în componența RSS Ucrainene. Anunțul oficial a fost punctul culminant al unui proces ce a durat jumătate de an, lansat printr-un document scurt trimis pe 4 februarie a aceluiași an. Documentul a fost intitulat *Memorandum cu privire la necesitatea creării Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești*² și a fost semnat de emigranții comuniști români, de unii dintre membrii de frunte ai mișcării revoluționare ilegale basarabene și de astfel de personalități notabile precum cunoscutul și influentul comandant al Armatei Roșii de origine basarabeană G.I. Kotovskii. Acest document susținea ideea înființării Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești (RSSM), care urma să devină punctul de plecare pentru preluarea Basarabiei de către Uniunea Sovietică și chiar poartă strategică pentru extinderea revoluției socialiste în Balcani și în Europa Centrală. Uniunea Sovietică nu a recunoscut pe deplin unirea Basarabiei cu România în 1918. Bolșevicii au susținut că Sfatul Țării nu a fost un organ reprezentativ și nu putea lua astfel de decizii, cu atât mai mult că aceasta a fost luată sub presiunea

¹ RASS Moldovenească - o republică pe malul stâng al Nistrului, care a existat din 1924 până la 1940. Pe când RSS Moldovenească a fost o republică sovietică creată în 1940 din Basarabia și părți ale RASS Moldovenească. Cu o pauză în timpul celui de al doilea război mondial RSS Moldovenească a existat până în 1991, când s-a separat de Uniunea Sovietică. În prezent Republica Moldova este succesorul legal al RSS Moldovenești.

² Textul Memorandumului poate fi găsit în Argentina Gribincea, Mihai Gribincea and Ion Șișcanu (ed), *Politica de Moldovenizare în R.A.S.S. Moldovenească: Culegere de Documente și Materiale* (Chișinău: Civitas, 2004), 28-32.

armatei române, care a încălcat acordul dintre Averescu și Racovsky (atunci unul dintre cei mai importanți bolșevici din Ucraina), ce presupunea retragerea armatei române din Basarabia.³ De fapt, de-a lungul perioadei interbelice, hărțile sovietice trasau frontiera de stat nu de-a lungul Nistrului, așa cum era în realitate, ci de-a lungul râului Prut. Astfel, ele sugerau că Basarabia era un teritoriu sovietic, „ocupat în mod ilegal” de România. Ca un obiectiv oarecum secundar preconizat al RSSM, Memorandumul sublinia rolul său pentru dezvoltarea culturală și națională a populației moldovenești, care trăia compact pe malul stâng al Nistrului de-a lungul frontierei de sud-vest cu Republica Sovietică Socialistă Ucraineană. Un astfel de argument era favorabil în contextul politicilor de susținere a naționalității sovietice, care erau în apogeul său în anii 1920 și începutul anilor 1930.

În timp ce documentul, în linii generale, a primit primul feedback pozitiv, procesul de constituire a Republicii a întâmpinat o serie de obstacole, parțial din cauza luptelor politice interne, dar și din cauza lipsei datelor precise cu privire la componența națională a teritoriului discutat. În cele din urmă, aproape toți semnatarii memorandumului au fost marginalizați de la guvernarea republicii. În același timp, după ce toate granițele au fost stabilite, moldovenii nu constituiau o majoritate în noua republică autonomă ce purta numele lor, ba nici chiar o pluralitate (30-33%), ucrainenii fiind cel mai mare grup (~ 48%). Cu toate acestea, RASSM a existat aproape 16 ani, până când partea sa vestică s-a unit cu Basarabia, cu scopul de a forma RSSM.

În perioada postbelică, istoriografia sovietică și discursul oficial sărbătorea înființarea RASSM ca primul caz de statalitate moldovenească sovietică. Cele mai multe dintre laturile mai puțin convenabile din istoria înființării republicii, precum și existenței sale ulterioară, au fost în mare parte, în mod deliberat, omise sau reduse la tăcere. Povestea creării RASSM a reapărut și a devenit actuală la sfârșitul anilor 1980, mai ales în contextul prăbușirii Uniunii Sovietice și apariției Republicii separatiste nerecunoscute Moldovenești Nistrene⁴ (RMN), al cărui teritoriu parțial corespundea RASSM. În acest scurt articol voi discuta cum evenimentele anului 1924, înființarea RASSM și existența sa figurează în politicul istoriei al nerecunoscutei RMN, unde a devenit un simbol politic important.

³ Pentru textul acordului, a se vedea *Bessarabiia na perekrestke evropeiskoi diplomatii: dokumenty i materialy* (Moscova: Indrik, 1996), 216-217.

⁴ Există două nume pentru regiunile de pe malul stâng al Nistrului: „Pridnestrov’e și „Transnistria”. În această lucrare în cea mai mare parte utilizez „Transnistria” pentru că este mai uzual în română. Cu toate acestea, trebuie remarcat faptul că locuitorii din regiune ar folosi în majoritatea cazurilor „Pridnestrov’e.”

* * *

În ultimii ani ai Uniunii Sovietice în RSSM, în mod similar cu alte republici sovietice, a avut loc o creștere a mișcării naționale. În Moldova acest fenomen a avut o anumită specificitate. În efortul de „renaștere” a culturii naționale, o parte a mișcării naționale s-a raliat în jurul simbolurilor naționale românești și nu în jurul celor moldovenești. Deși acest grup, probabil nu era unul predominant numeric, el era foarte activ și rezonant, astfel devenind influent în Moldova Sovietică târzie și post-sovietică. De fapt, de la începutul anilor 1990, atunci când sistemul sovietic cade rapid, o parte din liderii mișcării naționale din Moldova au considerat, sau cel puțin au declarat, identitatea, limba și cultura moldovenească o invenție și o impunere sovietică. În schimb, ei au luptat pentru recunoașterea limbii române și grafia latină, au purtat steaguri românești. Unii dintre liderii politici mai radicali vedeau chiar suveranitatea RSSM și independența ulterioară a Republicii Moldova doar ca niște pași spre unificarea politică finală a republicii cu România.⁵ Astfel de poziții radicale ale unora dintre liderii mișcării naționale din Moldova au întâlnit o opoziție notabilă pe ambele maluri ale Nistrului. Unii oameni au pledat pentru păstrarea Uniunii Sovietice și au fost împotriva mișcărilor naționale ca atare. Alții s-au înstrăinat de caracterul evident pro-român susținut de o mare parte a mișcării naționale din RSSM. Cu toate acestea, pe malul stâng⁶ astfel de atitudini au fost mult mai puternice. Diferiți factori au contribuit la astfel de rezultate. Spre deosebire de Basarabia, Transnistria nu a fost niciodată parte a statului român, cu excepția unei perioade scurte de control militar în timpul celui de-al doilea război mondial. Structura etnolingvistică a Transnistriei a fost diferită. Fiecare dintre cele trei grupuri etnice majore: moldovenii, rușii și ucrainenii constituiau aproximativ câte o treime din populația regiunii, moldovenii depășind celelalte grupuri doar cu câteva procente. În același timp, în dreapta Nistrului, în Moldova, populația vorbitoare de limbă română constituia o majoritate clară. Dimensiunea socială a componenței etnolingvistice avea și ea unele diferențe. În dreapta Nistrului, existau numeroase elite urbane vorbitoare de limbă română, în timp ce pe malul stâng elitele urbane erau aproape exclusiv vorbitoare de limbă rusă. În consecință, pe malul stâng al RSSM populația a fost mai sensibilă la proclamațiile simbolice naționale din Chișinău. În plus, elita

⁵ Charles King discută dimensiunea pan-românească a unei părți semnificative a mișcării naționale în perioadele socialismului târziu și a Moldovei independente în Charles King, „Moldovan Identity and the Politics of Pan-Romanianism,” *Slavic Review*, 53, (Summer, 1994), 345-368.

⁶ În text folosesc diferite sinonime pentru entitățile geografice și politice. „malul stâng”, „separatist”, „nerecunoscut”, „Tiraspol” în diferite contexte se referă la regiunea, autoritățile și/sau unităților administrative din Transnistria. „malul drept”, „Chișinău”, „Basarabia” se referă mai ales la regiunea dintre Prut și Nistru și autorităților sale.

transnistreană în mod tradițional a dominat în Moldova Sovietică, așa cum Moscova deseori o considera mai de nădejde decât membrii elitei basarabene. Separarea politică treptată a RSSM de Uniunea Sovietică amenința pozițiile politice și economice dominante ale liderilor din stânga Nistrului. Prin urmare, aceștia au încercat să exploateze nemulțumirile populației pentru a-și păstra pozițiile lor de putere, cel puțin în regiunile de est ale Moldovei. În timp ce conflictele politice și dezbaterile au fost frecvent încadrate în termeni etnolingvistici, simbolici și istorici, în spatele retoricii vii se poate desluși deseori lupta dintre cel puțin câteva grupuri de elită pentru putere politică și controlul resurselor economice și administrative. În cele din urmă, anumite cercuri de la Moscova au sprijinit grupurile pro-sovietice din Moldova, în special pe cele din stânga Nistrului, văzând în ele o pârghie pentru a continua exercitarea influenței asupra republicii inițial suverane, iar mai târziu independente.

Combinăția acestor și a altor factori a dus la escaladarea treptată a conflictului dintre cele două maluri ale Nistrului, ce a culminat cu proclamarea Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești Nistrene în septembrie 1990,⁷ redenumită în noiembrie 1991 Republica Moldovenească Nistreană, iar apoi cu războiul din Transnistria din 1992, care a făcut mai mult de 1.000 de victime. Ostilitățile s-au încheiat cu intervenția Armatei a 14-a ruse care a fost preponderent staționată în Transnistria încă din perioada sovietică, și care după război și-a asumat rolul de „pacificatori” pe Nistru. Războiul a reconfirmat statutul legal nerecunoscut al Transnistriei, dar de facto imposibilitatea autorităților de la Chișinău de a controla regiunea. În această poziție Republica Moldovenească Nistreană se află deja mai mult de 20 de ani, beneficiind de un sprijin puternic al Federației Ruse, rămășițele industriei sovietice⁸ și o economie semi-legală cu frontiere poroase.

Inițial, după cum sugera denumirea originală de Republica Sovietică Socialistă Moldovenească Nistreană, principala justificare pentru crearea și existența republicii separatiste⁹, reprezenta păstrarea afilierii cu Uniunea Sovietică, în

⁷ Ar trebui de remarcat faptul, că la fel ca și pe malul drept, unde aprobarea mișcării naționale nu putea fi considerată unanimă, iar mișcarea în sine nu a fost omogenă, în stânga Nistrului sprijinul pentru republica separatistă în curs de apariție și sentimentele anti-românești, la fel, nu au fost omniprezente.

⁸ În timp ce regiunile din stânga Nistrului reprezentau doar 15% din populație și 12% din teritoriul RSS Moldovenești, ele constituiau 40% din PIB-ul republicii sovietice date și 90% din producția sa electrică. Cea mai mare parte a industriei Republicii Moldova era situată în regiunea transnistreană. Pentru mai multe detalii în acest sens, a se vedea Charles King, *The Moldovans: Romania, Russia, and the Politics of Culture* (Stanford, CA: Hoover Institution Press, 2000), 182-184.

⁹ În discursul din Moldova, precum și în general în spațiul post-sovietic, termenul „separatist” a dobândit conotații negative și are adesea un sens peiorativ. În această lucrare nu folosesc acest

contextul în care liderii din dreapta Nistrului își intensificau pozițiile anti-sovietice. Simbolurile sovietice încă joacă un rol important în politica din regiunea transnistreană. Pe semnele de distincție oficiale se pot întâlni imagini cu seceră și ciocanul, iar monumentele lui Lenin sînt prezente în întreaga regiune. Drapelele Republicii Moldovenești Nistrene este, în principiu, cel al RSS Moldovenești doar cu o stemă diferită. Cu toate acestea, odată cu descompunerea și în cele din urmă prăbușirea Uniunii Sovietice a devenit clar că referirile la sistemul sovietic, ce rapid se transformase în trecut sovietic, nu mai erau suficiente pentru a justifica existența și legitimitatea republicii separatiste și administrarea acesteia. Spre deosebire de conducerea RSS Moldovenești, în linii mari autoritățile Republicii Moldovenești Nistrene nu au putut să se bazeze pe dreptul la autodeterminare care în sistemul sovietic a fost rezervat exclusiv republicilor sovietice componente. Prin urmare, treptat, actorii locali au dezvoltat raționamente suplimentare pentru existența republicii separatiste. Schimbarea de accente și-a găsit reflectarea în schimbarea denumirii republicii din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească Nistreană în Republica Moldovenească Nistreană. Referințele istorice, de asemenea, au jucat un rol important în dezvoltarea ideologiei republicii de pe malul stîng.

În întreaga Europă de Est apelul la istorie a dobândit o importanță politică specială în timpul și după căderea sistemului socialist.¹⁰ Politicieni, intelectuali, academicieni, jurnaliști și alte persoane publice utilizează istoria pentru a-și consolida pozițiile lor politice, submina adversarii lor, aduna sprijin pentru cauza lor etc. În cazul Republicii Moldovenești Nistrene referințele la istorie au fost cruciale, așa cum republica nerecunoscută avea nevoie de a-și justifica existența contestată pe fronturile interne și externe.

* * *

La 12 martie 1991 Sovietul Suprem al Republicii Moldovenești Nistrene, organul superior legislativ al republicii nerecunoscute, a adoptat un decret *Cu privire la sarcinile prioritare pentru păstrarea caracterului distinctiv al poporului, limbii și culturii moldovenești*. Decizia, care era în mare parte un răspuns la declarațiile

---

cuvînt în sens negativ. Termenul „separatist” aici este menit să descrie situația în care un grup de actori declară scopuri secesioniste și încearcă să stabilească în mod unilateral autonomia sau independența față de instituțiile autorităților centrale. De fapt, în acest sens, mișcarea națională din perioada târzie a RSS Moldovenești poate fi, de asemenea, numită separatistă în raport cu autoritățile centrale de la Moscova, la fel precum acțiunile transnistrene în raport cu organele de conducere din Chișinău.

¹⁰ Pentru o discuție comparativă a politicilor istoriei în Europa de Est și Centrală post-sovietică a se vedea Alexei Miller, Maria Lipman (ed.), *The Convolutions of Historical Politics* (Budapest: Central European University Press, 2012).

pro-românești din vestul Nistrului, printre altele cerea organizarea unui laborator specializat de cercetare *Istoria Transnistriei*, care ar prelua sarcina de a studia istoria regiunii din stânga Nistrului. Practic, membrilor laboratorului le-a fost încredințată misiunea de a elabora punctul de vedere oficial cu privire la istoria regiunii separatiste. Contactul strâns dintre principalii istorici transnistreni și putere poate fi la fel urmărit în majoritatea publicațiilor istorice locale, ce conțin de multe ori introduceri sau contribuții depline ale liderilor politici din Republica Moldovenească Nistreană. Cu toate acestea, în opinia mea, ar fi o interpretare greșită de a considera cercetările și publicațiile istoricilor transnistreni drept o impunere deschisă sau o comandă politică a regimului de guvernământ. Mai degrabă, avem de a face cu convergența intereselor politicienilor și istoricilor. Laboratorul a fost format dintr-un număr de istorici de pe ambele maluri ale Nistrului care s-au opus tendințelor de românizare în sfera istorică, culturală și lingvistică. Unii dintre membrii laboratorului au fost participanți la Interdvijenie/Edinstvo, o filială locală a mișcării politice ce era în opoziție cu avântul naționalismului în republicile sovietice și pleda pentru menținerea Uniunii Sovietice într-o formă modificată. Prin urmare, caracterul anti-român, inițial pro-sovietic iar mai târziu pro-rus al regimului transnistrean le convenea acestor cercetători și corespundea propriei lor poziții. În plus, fondatorul și președintele de lungă durată al laboratorului, N. Babilunga a recunoscut că istoria Transnistriei a fost un subiect destul de vag, așa cum niciodată nu a fost studiată exhaustiv ca disciplină separată.¹¹ Desigur, acest lucru nu înseamnă că oamenii de știință transnistreni au avut carte blanche în publicațiile lor, după cum susține același istoric.¹² Unele dintre principiile de bază ale narativului central emergent în istoria transnistreană au fost stabilite de către organele de conducere ale Republicii Moldovenești Nistrene, printre altele cu același decret care a instituit laboratorul de cercetare a istoriei Transnistriei. Cu toate acestea, așa după cum am sugerat, oamenii de știință transnistreni nu prea erau în dezacord cu politicienii asupra principiilor de bază. În același timp, în studierea unor probleme, într-adevăr, ei au avut o anumită libertate.

Savanții transnistreni au elaborat o serie de elemente-cheie care au devenit temeiul oricărei referințe istorice sau document scris în Transnistria, inclu-

¹¹ Nikolai Babilunga, "Pridnestrovskaja Moldavskaja Respublika: priznannaia istoriografiia nepriznannogo gosudarstva," în Matsuzato Kimitaka (ed.), *Istoriograficheski dialog vokrug nepriznannyh gosudarstv: Pridnestrov'e, Nagorni Karabah, Armeniia, Iuzhnaia Ossetiia i Gruziiia*. 21st COE "Making a Discipline of Slavic Eurasian Studies" *Occasional Papers*, No. 18 (Sapporo: SRC, 2007), 16 http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/coe21/publish/no18/1_babilunga.pdf (accesat pe 07 septembrie 2014)

¹² *Ibid*, 16.

siv câteva publicații-cheie ale laboratorului de cercetare stabilit, care au introdus narațiunea dezvoltată a istoriei Transnistriei publicului general, cum ar fi monumentală *Istoria Republicii Moldovenești Nistrene, fenomenul Transnistria și Statalitatea Transnistriei: istorie și prezent*. Stefan Troebst a delinuat următoarele principii: „autonomie”,¹³ „statalitate”, „multietnicitate”, „orientare slavo-rusă,” și „moldovenism”.¹⁴ Practic, toate aceste caracteristici sunt de asemenea elemente de bază ale identității regionale transnistrene promovate în discursul oficial. Ar fi trebuit probabil de adăugat și anti-românismul ca unul dintre principiile majore ale textului istoric și discursului politic în republica nerecunoscută.

Crearea RASSM pe malul stâng al râului Nistru din 1924, într-un fel sau altul, ar putea fi interpretată ca suport pentru fiecare element-cheie al narațiunii istorice transnistrene. Totuși, aceasta a avut o importanță deosebită în localizarea precedentului istoric al statalității transnistrene. Referințele istorice și celebrările obișnuitele ale statalităților trecute sunt un element central în aproape fiecare narațiune națională. Discursul oficial transnistrean evită, în cea mai mare parte, cuvântul „națiune”, preferând termenul „popor” ca unul mai puțin asociat cu naționalismul, fenomen ce are conotații negative în stânga Nistrului. Cu toate acestea, alegerea terminologică nu înseamnă că autoritățile Republicii Moldovenești Nistrene nu promovează proiecte de construire a națiunii. La rândul său, conducerea încurajează conștient identitatea regională ce amestecă în cea mai mare parte moldovenismul de tip sovietic, orientarea pro-rusă și poziția dominantă a limbii ruse. Orientarea regionalistă și declarativ multietnică a construcției naționale transnistrene pune problema statalității și a încarnării sale anterioare în primul plan al politicii Republicii Moldovenești Nistrene. În plus, caracterul contestat al statalității contemporane transnistrene și incertitudinea legalității existenței sale consolidează centralitatea sa în discursul oficial.

Înființarea RASSM în octombrie 1924 a permis politicienilor și intelectualilor transnistreni din perioada socialismului târziu și cea post-sovietică să afirme că republica separatistă nou-apărută a avut un precedent istoric, ce teritorial corespundea aproximativ cu „succesorul” său post-sovietic. Această concluzie apare deja într-unul din primele documente fondatoare ale Republicii Moldovenești Nistrene - *Justificarea politică și juridică a creării Republicii Sovietice Socialiste*

¹³ Traducerea lui Troebst a cuvântului *samobytnost'* ca ”auto-suficiență” nu este, probabil, cea mai potrivită. *Samobytnost'* mai degrabă sugerează distincții locale, specifice locului/unicitate.

¹⁴ Stefan Troebst, “‘We are Transnistrians!’ Post-Soviet Identity Management in the Dniester Valley,” *Ab Imperio*, no. 1 (2003): 451. Aici, moldovenismul în nici un caz nu implică necesitatea Transnistriei de a participa la orice proiect comun cu Republicii Moldova. Pentru liderii transnistreni moldovenismul este de interes ca o alternativă convenabilă la românism, care, din punctul lor de vedere, este impus de sus și din afara Republicii Moldova.

Moldovenești Transnistrene, un supliment la declarația de suveranitate a Republicii separatiste din 2 septembrie, 1990. Totuși, probabil ideea respectivă plutea în aer aproape de an înainte. Potrivit amintirilor primului și singurului președinte al RMN până în 2011, Igor Smirnov, deja în toamna anului 1989 liderii transnistreni „au început să caute fundamentul teoretic pentru încercările de a apăra drepturile noastre. Ne-am amintit că Transnistria a avut statalitate în timpul perioadei de existență a RASSM, ca parte a RSS Ucrainene. Am început a cerceta în arhive, în literatura istorică și juridică”¹⁵

Un decret al Sovietului Suprem al RSS Moldovenești a servit ca pretext pentru declararea autorităților de la Tiraspol în septembrie 1990. Legislativul de la Chișinău a declarat că „ocupația Basarabiei și Bucovinei” de către Uniunea Sovietică la 28 iunie 1940 a fost ilegală, fiind rezultatul notoriului pact sovieto-nazist de neagresiune, cunoscut sub numele de Pactul Molotov-Ribbentrop. Prin extensie, proclamarea ulterioară a RSS Moldovenești pe 2 august 1940 a fost declarată ilegală, un „act de dezmembrare a Basarabiei și Bucovinei” în care părți semnificative au fost anexate la RSS Ucraineană.¹⁶ Liderii republicii separatiste au extins decizia Sovietului Suprem al RSS Moldovenești în avantajul propriilor interese. Preluând aserțiunea despre ilegalitatea declarației de înființare a RASSM în 1940, autoritățile de la Tiraspol au susținut, că în acest caz al doilea paragraf al documentului dat de asemenea ar trebui să fie considerat anulat.¹⁷ Al doilea articol prevedea că șase regiuni ale RASS Moldovenești care acum se desființa urmau să fie incluse în nou creată RASSM. Astfel, autoritățile din stânga Nistrului au sugerat că declarând nelegalitatea deciziei sovietice de la 2 august 1940, organele de conducere de la Chișinău recunosc propria ilegalitate,¹⁸ în special lipsa jurisdicției asupra regiunilor din fosta RASS Moldovenească.¹⁹ Liderii transnistreni au instrumentalizat decizia autorităților de la Chișinău în scopul actualizării narațiunii statalității anterioare, nu doar ca un precedent istoric, ci ca un caz juridic, justificând mișcarea secesionistă. Justificarea politică și juridică de la 2 septembrie 1990 încă nu pretindea în mod deschis că recunoașterea ilegalității declarației de creare a RSS Moldovenești restabilea în mod legal RASS Moldovenească desființată, sau cel puțin dreptul său la autodeterminare. Cu toate acestea, astfel

¹⁵ I.N. Smirnov, *Zhit' na Nashei Zemle* (Moscow: Sovetskii Pisatel', 2001), 28.

¹⁶ <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=308129&lang=2> (accesat pe 04 septembrie 2014)

¹⁷ N.V. Yakovlev (ed.), *Bessarabskii vopros i obrazovanie Pridnestrovskoi Moldavskoi Respubliki. Sbornik oficial'nyh dokumentov* (Tiraspol: RIO PGKU, 1993), 95.

¹⁸ În ultimii ani publicațiile transnistrene susțin că în 1990 legislativul Republicii Moldova a proclamat „auto-lichidarea” statului moldovenesc. *Atlas Pridnestrovkoi Moldavskoi Respubliki* (Tiraspol: 1996).

¹⁹ *Bessarabskii vopros i obrazovanie Pridnestrovskoi Moldavskoi Respubliki*, 96.

de declarații vor apărea mai târziu în publicațiile transnistrene, aprobate de către autorități²⁰ și chiar în astfel de documente oficiale ca *Conceptul politicii externe a Republicii Moldovenești Transnistrene*. Documentul adoptat de către Sovietul Suprem al RMN în 2005, declara că decizia Parlamentului Republicii Moldova din 1990 cu privire la anularea pactului Molotov-Ribbentrop „de facto a recunoscut ilegalitatea creării RSS Moldovenești, formată prin anexarea Basarabiei la RASS Moldovenească. Astfel, în mod implicit restaurarea suveranității și statalității RASS Moldovenești a fost recunoscută și, prin extensie, legalitatea înființării Republicii Moldovenești Nistrene.”²¹

Mai mult decât atât, după ceva timp înseși publicațiile transnistrene au început să pună la îndoială legalitatea creării RSS Moldovenești în partea care a necesitat desființarea RASS Moldovenești și includerea acesteia în noua republică creată.²² Autorii transnistreni susțin că decizia a fost neconstituțională, arbitrară, impusă de sus fără să se fi consultat populația. În mod ironic, cu diferite scopuri și provenind din diferite unghiuri, atât liderii mișcării naționale din RSSM, cât și liderii și intelectualii din Transnistria, din motive similare au pus la îndoială legalitatea creării RSS Moldovenești în 1940.

Chiar dacă am pune deoparte exercițiile descrise drept șicană juridică, „părinții fondatori” ai republicii nerecunoscute au folosit evenimente anului 1924 și cei 16 de ani de existență a RASS Moldovenești ca o justificare istorică pentru crearea și existența RMN în sine. Astfel, ei au încercat să respingă acuzațiile conform cărora republica Transnistria este o construcție artificială, cu totul nouă.

Referința la înființarea RASS Moldovenești în 1924 a ajutat liderii transnistreni să evite o altă întrebare incomodă. Adversarii lor au contestat introducerea adjectivul „moldovenească” în numele republicii separatiste. Ei au susținut că moldovenii constituiau doar o treime din populația regiunii, astfel punând sub semnul întrebării „moldovenismul” republicii transnistrene și încercând să o prezinte ca o intrigă rusă/sovietică/moscovită. Justificarea politică și juridică a

²⁰ *Gosudarstvennost' Pridnestroviia: istoriia i sovremennost'* (Tiraspol: Poligrafist, 2007), 8, *Istoriia Pridnestrovskoi Moldavskoi Respubliki* [Further: *Istoriia PMR*], vol. 2, part 2 (Tiraspol: RIO PGU, 2001), 37.

²¹ Textul documentului în *Gosudarstvennost' Pridnestrov'ia*, 291. Este interesant de subliniat modul în care autorii concepției vorbesc despre „RSS Moldovenească, formată prin anexarea Basarabiei la RASS Moldovenească”, astfel chiar și în această regretabilă decizie pentru ei evidențind RASS Moldovenească ca agent primar și Basarabia - o anexă la aceasta. De fapt, documentul original a proclamat mai întâi crearea noii republici RSS Moldovenești, iar apoi încorporarea în ea a celei mai mari părți din Basarabia și a 6 raioane din RASS Moldovenească și nu includerea uneia dintre ele în altă parte. Acesta, de asemenea, discuta „reunificarea” și din nou nu fuziunea „populației moldovenești din Basarabia și populației din RASS Moldovenești.”

²² *Gosudarstvennost' Pridnestrov'ia*, 48.

răspuns cu un precedent istoric, afirmând că „RASS Moldovenească a fost creată în 1924 pe teritoriul RSS Ucrainene, chiar dacă moldovenii constituiau doar 30% din populație”.²³ Astfel, documentul a sugerat că exista deja un caz al republicii „moldovenești” pe acest teritoriu, care s-a dovedit a fi viabil în ciuda unui număr relativ redus de locuitori moldoveni.

O altă întrebare este de ce liderii transnistreni au decis să introducă adjectivul „moldovenească” în denumirea republicii. La urma urmei, ei ar fi putut renunța la acest adjectiv și ar fi putut recurge la cel - „transnistrean” - care corespundea caracterului multiethnic al regiunii și viziunilor liderilor din stânga Nistrului. Posibil, prin includerea termenului „moldovenească” în denumirea oficială a republicii, ei au încercat să contrapună poziția lor față de cea a mișcării naționale de pe malul drept, pe care o prezentau ca fiind orientată spre direcția românească. Pentru ei termenul „moldovenească”, în acest context, presupunea promovarea unei identități, limbi și culturi moldovenești distincte, precum și devotamentul față de idealurile multiethnicității așa cum le înțelegeau ei, dar și orientarea spre Est, spre deosebire de autoritățile pro-românești și naționaliste de la Chișinău. În plus, din moment ce situația rămânea încă incertă, cu multe rezultate posibile, liderii transnistreni, probabil, luau în calcul, în continuare, posibilitatea de a juca la scara întregii Moldove, și nu doar în limitele regiunii care era sub controlul lor. Această schimbare de context în timp, de asemenea, poate explica evoluția opiniilor transnistrene cu privire la legalitatea/ilegalitatea proclamării RSS Moldovenești în august 1940.

Justificarea politică și juridică din 1990, în cea mai mare parte, deplângea și încerca să demaște caracterul inadecvat al deciziei Sovietului Suprem al RSS Moldova de a evalua proclamarea RSS Moldovenești drept ilegală. În acel moment, autoritățile transnistrene încă percepeau toată populația Moldovei, atât de pe malul stâng (într-o măsură mai mare, desigur), cât și de pe malul drept al Nistrului, ca publicul lor-țintă. Mai târziu, evaluarea desființării RASS Moldovenești, ca urmare a creării unei RSS Moldovenești de dimensiuni mai mari, ca fiind ilegală, care se cristalizează în publicațiile transnistrene, este destinată aproape exclusiv publicului din Transnistria. Această viziune presupune faptul că teritoriul republicii transnistrene nerecunoscute nu ar fi trebuit să facă vreodată parte, sub aspect juridic, din RSS Moldovenească și, prin extensie, din Republica Moldova. Acest mesaj este mult mai potrivit, atunci când republica separatistă a rămas singura opțiune politică reală pentru liderii și intelectualii locali, care elaborează propria narațiune istorică. Conform acestei narațiuni, „statalitatea transnistreană a fost sacrificată”, în scopul de a crea RSSM, „proiectată în mod artificial de către

²³ *Bessarabskii vopros i obrazovanie Pridnestrovskoi Moldavskoi Respubliki*, 97.

regimul stalinist”²⁴ Așa cum se întâmplă de obicei în narațiunile naționale, pierderea statalității din trecut apare, în istoriile oficiale sau semi-oficiale, ca un act injust și ilegal a unei forțe externe.

* * *

Chiar dacă documentele justificative anexate la declarația transnistreană a suveranității proclamau RASS Moldovenească drept justificare a existenței RMN, iar în anii care au urmat aceasta a fost celebrată ca „prima republică/formă de statalitate în Transnistria”,²⁵ atitudinea față de republica autonomă din perioada interbelică în cadrul narațiunii istorice din RMN nu este în exclusivitate și totalmente pozitivă. Dezvoltarea social-economică, construcția industriei și a infrastructurii locale, evoluția culturală și educațională, de obicei, se bucură de o evaluare favorabilă în istoriile transnistrene ale RASS Moldovenești. În secțiunile respective istoricii din RMN se fac ecoul tradițiilor și stilului istoriografiei sovietice, cu excepția includerii câtorva paragrafe despre foametea din 1932-1933, caracterul arbitrar al colectivizării și represiunilor din 1937-1938. În același timp, politicienii și istoricii transnistreni au rezerve serioase în ceea ce privește unele aspecte ale istoriei politice a RASS Moldovenești și, în primul rând, privind mecanismele și motivele aflate la originea înființării sale în 1924.

Fostul președinte al RMN, Igor Smirnov a subliniat unele probleme pe care liderii transnistreni le găsesc incomode din punct de vedere politic, în cazul „primei statalități din Transnistria”. Discutând primii pași de consolidare a statului în regiunea separatistă, el a accentuat că experiența RASS Moldovenești abia dacă ar putea fi utilizată în această încercare, pentru că Republica a fost creată în 1924, în condiții diferite și, ceea ce este mai important, „de sus”,²⁶ fără nici o consultare cu populația locală. O astfel de critică privind „prima republică”, din partea „cele mai influente personalități din istoria RMN”, ar putea părea surprinzătoare, având în vedere că RASSM era singura referință istorică disponibilă pentru statalitatea transnistreană. Cu toate acestea, liderul RMN și alte figuri publice din regiune nu au recunoscut deschis caracterul arbitrar al RASS Moldovenești pur și simplu de dragul adevărului istoric și al dreptății. Recunoașterea originilor etatiste, „de sus în jos”, ale republicii sovietice de pe malul stâng al Nistrului, le-a permis liderilor și istoricilor transnistreni de a revendica superioritatea proiectului lor, chiar și în comparație cu renumita statalitate istorică. Orice narațiune oficia-

²⁴ *Fenomen Pridnestrov'ia* (Tiraspol: RIO PGU, 2003), 69; *Gosudarstvennost' Pridnestrov'ia*, 48.

²⁵ *Gosudarstvennost' Pridnestrov'ia*, 22; *Fenomen Pridnestrov'ia*, 22; N.V. Babilunga, B.G. Bomeshko, *Pridnestrovskii Konflikt: Istoricheskie, Demograficheskie, Politicheskie Aspekty* (Tiraspol: RIO PGU, 1998), 13.

²⁶ Smirnov, *Zhit' na Nashei Zemle*, 93.

lă a istoriei RMN subliniază în mod explicit faptul că „statalitatea transnistreană reînviată” la începutul anilor 1990 a fost construită „de jos”. Astfel, în cadrul unei asemenea interpretări, reîncarnarea post-sovietică a statalității transnistrene este mai democratică și mai avansată din punct de vedere politic, decât predecesora sa interbelică.

Narațiunile istorice oficiale de multe ori au tendința de a include o „epocă de aur”, o perioadă înfloritoare care, de obicei, se asociază cu o statalitate puternică, cu apogeul expansiunii teritoriale și al prestigiului geopolitic și/sau cu o dezvoltare culturală și economică intensă. În cazul narațiunii istorice din RMN, cea mai bună opțiune pentru a ocupa nișa „epocii de aur” a fost perioada RASS Moldovenești. Cealaltă opțiune ar fi putut fi perioada postbelică, când Transnistria în componența RSS Moldovenești s-a bucurat de mai mulți ani de construcție economică și industrială impresionantă. Dar, în anii de după război, regiunile de pe malul stâng al Nistrului din componența RSS Moldovenești nu au fost un actor autonom. Ele nu au avut un statut administrativ separat, identificat cu „statalitatea în terminologia istoricilor transnistreni.

De ce, totuși, perioada RASS Moldovenești nu a primit o recunoaștere necondiționată ca „epocă de aur” în istoria regiunii? De ce „prima statalitate” în Transnistria se bucură de recunoaștere și este comemorată în discursul politic și istoric din RMN, dar numai cu anumite rezerve? La urma urmei, caracterul arbitrar al începuturilor sale putea fi minimalizat sau, pur și simplu, ignorat. Critica deschisă a propriei experiențe de „primă statalitate” și, mai ales, a procesului, care a condus la apariția acesteia este destul de neobișnuită. În același timp, mitologizarea și înfrumusețarea anumitor perioade, inclusiv prin trecerea sub tăcere a faptelor incomode, este destul de frecventă în narațiunile istorice, în special în cele elaborate cu aprobarea factorului politic. Aceleași publicații, care critică procesul arbitrar, „de sus în jos”, în cazul înființării RASS Moldovenești, în cele peste 50 de pagini, dedicate prezentării generale a celor 16 ani de existență a Republicii, consacră doar două scurte paragrafe problemelor legate de foamete și represiuni.²⁷ Cu toate acestea, discursul istoric și politic transnistrean, nu ignoră și nu omite în nici un fel istoria creării RASS Moldovenești „de sus”, ci, dimpotrivă, pune în mod special accentul pe aceasta. Se pare că pentru liderii RMN a fost crucial să afirme superioritatea celei „de a doua” Republici, nerecunoscute, din Transnistria, față de „prima”. Accentul pus pe originile arbitrare ale RASS Moldovenești pune la îndoială legitimitatea sa și, prin extensie, slăbește, într-o oarecare măsură, atractivitatea sa drept „primă statalitate” în cadrul acestei narațiuni. Cu

²⁷ Ce-i drept, mult mai detaliată *Istoria RMN în două volume*, în special, partea întâi din volumul doi consacră mai mult de două pagini represiunilor, însă doar câteva paragrafe foametei, *Istori'a PMR*, vol. 2 part. 1, 100-102, 114-115.

toate acestea, prin sacrificarea parțială a acestui aspect din istoria regiunii, liderii RMN și-au asigurat posibilitatea de a proclama unicitatea republicii aflate sub controlul lor. Originalitatea RMN este o parte esențială a auto-reprezentării regiunii aflate la guvernare. Nu întâmplător, una dintre principalele lucrări istorice privind Transnistria poartă titlul *Fenomenul Transnistriei*, „fenomen” însemnând, în acest caz, ceva neobișnuit și rar. Potrivit narațiunii istorice elaborate în Transnistria, în această regiune de-a lungul secolului XX orice schimbare politică majoră (cum ar fi unificarea Basarabiei cu România, crearea RASS Moldovenești, mai târziu - desființarea acesteia și formarea RSS Moldovenești, și, în cele din urmă, evenimentele legate de prăbușirea Uniunii Sovietice) a fost impusă de sus, ignorând opinia populației locale. În acest context, narațiunea înființării RMN „de jos în sus”, promovată în mod oficial, servește pentru a sublinia unicitatea acesteia și pentru a revendica superioritatea morală a noului „stat”, fapt de o mare și imediată însemnătate pentru legitimitatea extrem de contestată a republicii nerecunoscute. Imaginea ușor pătată a RASS Moldovenești este prețul plătit pentru a accentua acest lucru într-un mod mai explicit.

Există, însă, și alte motive, care împiedică instrumentalizarea narațiunii „primei statalități” în deplină măsură. Pentru început, RASS Moldovenească a fost o parte componentă a RSS Ucrainene. Chiar dacă identitatea transnistreenă promovată de autorități are un evident vector estic, slav, aceasta este orientată mai mult spre Rusia, decât spre Ucraina. Spre deosebire de Republica Moldova, Ucraina nu figurează ca inamic și are o imagine destul de favorabilă în RMN. Cu toate acestea, în Transnistria nimeni nu discută serios perspectivele intrării în componența Ucrainei, sub orice formă. Dimpotrivă, problema unirii cu Federația Rusă este întotdeauna pusă pe tapet la Tiraspol.²⁸ Astfel, în acest context subordonarea RASS Moldovenești autorităților sovietice ucrainene în timpul celor 16 ani de existență, nu este cadrul narativ cel mai convenabil pentru ideologia republicii separatiste.

Un alt motiv pentru aprobarea reținută a înființării RASS Moldovenești de către istoricii transnistreni este legat, din nou, de caracterul său arbitrar, însă într-o lumină diferită. Decizia sovietică de a crea republica autonomă nu a fost nepotrivită numai din cauza lipsei consultărilor cu populația implicată în acest proces. Această decizie a impus, de asemenea, dominația unei agende care, potrivit istoricilor transnistreni, era străină populației locale. Astfel, din moment ce noua republică autonomă sovietică a apărut drept o reamintire perpetuă a „retro-

²⁸ În 2006, autoritățile RMN chiar au organizat un referendum cu privire la independența Republicii Moldovenești Nistrene. Prima întrebare a întrebă dacă respondentul susține independența RMN și anexarea ulterioară, prin voință liber exprimată, la Federația Rusă. 97.1% dintre participanți au răspuns „da” la această întrebare.

cedării” Basarabiei, aceasta a primit cuvântul „moldovenească” în denumire, chiar dacă malul stâng al râului Nistru nu a fost niciodată parte a Principatului Moldovei. În plus, continuă istoricii transnistreni, an, după crearea RASS Moldovenești teritoriul său (și, prin extensie teritoriul viitoarei RMN) a început să fie asociat cu „chestiunea Basarabiei”. Se pare că autorul citat vede anume aici rădăcinile viitoarelor probleme: „În 1924 a avut loc un eveniment care a pus bazele problemelor din zilele noastre. Apoi a început procesul de schimbare a apartenenței statale a pământurilor transnistrene.”²⁹ În cadrul narațiunii istorice transnistrene, aceasta înseamnă dobândirea unei afiliere politice nedorite cu statul moldovenesc a acestui teritoriu, pe care istoricii transnistreni îl percep ca pe un tărâm slav, multiethnic din punct de vedere istoric. În acest caz, „moldovenitatea” nu este o problemă în sine, atâta timp cât nu presupune legături indisolubile cu regiunile din dreapta râului Nistru și nu este impusă „de sus”, spre deosebire de definiția „moldovenității” introdusă „de jos” în timpul creării RMN. În esență, istoricii din Transnistria își proiectează situația contemporană în anii 1920. Deoarece, în percepția lor, pe parcursul anilor de existență ai RMN, adversarii lor principali au fost autoritățile de la Chișinău, ajutate de România, orice fel de legături istorice dintre statalitatea transnistreană și Basarabia trebuiau să fie condamnate. Acesta este motivul pentru care încorporarea regiunii transnistrene în cadrul „chestiunii Basarabiei” a meritat o evaluare atât de critică. În ochii istoricilor transnistreni, dezmembrarea RASS Moldovenești, care joacă rolul de „prima statalitate în Transnistria” și includerea părților sale în componența RSS Moldovenești, care va deveni mai târziu detestata Republică Moldova, au fost doar rezultatele logice ale agendei impuse asupra populației încă în 1924.³⁰ Ei, însă, omit, cum era de așteptat, faptul că fără problema Basarabiei erau cel puțin incerte și, de fapt, destul de îndoielnice șansele de apariție a „primei statalități în Transnistria” în perioada interbelică.

În încheiere, există o discrepanță interesantă în narațiunea istorică transnistreană în ceea ce privește crearea și cei 16 ani de existența ai RASS Moldovenești. Autoritățile, istoricii și personalitățile publice RMN celebrează această dată drept ca prim exemplu al statalității din stânga râului Nistru, care a oferit „premise istorice și juridice pentru revigorarea structurilor de stat în 1990.”³¹ În același timp, circumstanțele specifice înființării RASS Moldovenești și motivele acestei decizii se confruntă cu critici puternice.

²⁹ *Fenomen Pridnestrov'ia*, 52.

³⁰ *Istori'a PMR*, vol. 2, part 1, 98.

³¹ Din discursul președintelui Sovietului Suprem al RMN, G. Marakuța, ținut în 2004 la 80 de ani de la crearea RASS Moldovenești, <http://www.pmr21.info/article.php?art=40> (accesat pe 07 septembrie 2014)

* * *

A existat cel puțin o încercare de a detrona RASS Moldovenească din poziția de „primă statalitate în Transnistria.” În anul 2004, la conferința dedicată aniversării a 80 de ani de la înființarea RASS Moldovenești, A. Volkova a propus spre considerație viziunea sa, conform căreia exista posibilitatea ca RASS Moldovenească să nu fi fost „prima experiență” a statalității în Transnistria. Volkova este unul dintre istoricii cei mai angajați politic din RMN. În prima jumătate a anilor 1990, ea a fost vice-președinte al Sovietului Suprem transnistrean, iar din 1996 a fost consilier de stat al președintelui RMN, I. Smirnov, până la retragerea celui din urmă după pierderea alegerilor din 2011. Reînviind un pretendent „uitat” pentru titlul de „primă statalitate,” istoricul transnistrean, a propus drept alternativă efemera RSS Basarabeană, proclamată în 1919 de către bolșevici, atunci când pe frontul de sud-vest al războiului civil norocul s-a întors în favoarea lor, iar Armata Roșie a reușit, pentru o perioadă scurtă de timp, să-și consolideze pozițiile pe Nistru. Bolșevicii anticipau o ofensivă mai departe spre Vest, având intenția de „eliberare” a Basarabiei „ocupată ilegal” de România și, în condiții ideale, tinzând spre unificarea forțelor cu Ungaria Roșie a lui Bela Kun. Bolșevicii au eșuat să intre în Basarabia, în ciuda mai multor incursiuni și insurecții militare, organizate de celulele comuniste locale, și în curând au fost chiar alungați din Transnistria de către adversarii lor. Astfel, RSS Basarabeană, de facto, nu a avut nici o jurisdicție reală asupra Basarabiei propriu-zise. Cu toate acestea, pentru Volkova acest lucru a contat prea puțin. Pentru ea era crucial faptul, că în timpul scurtei sale istorii, conducerea RSS Basarabene, care mai degrabă publica foi volante, decât se implica în vreo activitate administrativă, își avea reședința în „capitala temporară”, Tiraspol, și includea mai multe regiuni din Transnistria. Istoricul transnistrean a considerat aceste fapte suficiente pentru a sugera că RSS Basarabeană a fost, în realitate, prima republică din Transnistria, iar statalitatea RMN avea cu 5 ani mai mult, începând din 1919, nu din 1924. O astfel de declarație făcută la aniversarea a 80 de ani de la înființarea „primei republici” și doar la câțiva ani după publicarea monumentalei Istoriei a RMN și a volumului programatic *Fenomenul Transnistriei*, care au consolidat, în ciuda tuturor deficiențelor sale, statutul RASS Moldovenești în cadrul narațiunii istorice transnistrene, a fost, fără îndoială, o provocare și a inspirat mai multe controverse. La îndoială nu a fost pusă numai narațiunea oficială a istoriei transnistrene. Volkova a contestat în mod deschis autorii acestei concepții, mai ales pe N. Babilunga și laboratorul său de cercetare, *Istoria Transnistriei*, care, practic, deținea monopolul asupra interpretării istoriei regiunii. Evoluția ulterioară a evenimentelor sugerează că dezacordul în cauză nu a avut un fundament pur și simplu științific. Un an mai târziu, Volkova a reușit să creeze o *Catedră de Istoria RMN* și un laborator afiliat de cer-

cetare, *Istoria RMN*, la Universitatea de Stat din Transnistria,³² chiar dacă această instituție deja includea o Catedră de Istorie Universală și propria catedră a lui Babilunga, Catedra de Istorie Națională (Otechestvennaia),³³ împreună cu laboratorul *Istoria Transnistriei*. Scopul principal al noii Catedre a fost predarea și cercetarea istoriei RMN propriu-zise, adică începând cu perioada sfârșitului anilor 1980. Cu toate acestea, curând a devenit clar că acest lucru a fost doar un pretext, pentru a justifica crearea noii unități academice. Deși, într-adevăr, catedra se concentra mai mult pe perioada post-sovietică, sferile de interes ale noii catedre și ale laboratorului de cercetare afiliat acesteia s-au extins mult înspre perioada sovietică și chiar pre-sovietică. Astfel, mica republică separatistă, și chiar aceeași Universitate, s-au pomenit cu două catedre și laboratoare, care, de facto, abordau aceleași subiecte, dublându-și reciproc activitatea, dar fiind și concurente pentru proiecte de cercetare similare. Volkova a avut mult succes în această competiție, aparent beneficiind de experiența ei politică, de multiplele sale relații personale și, desigur, de postul ei de consilier prezidențial.

Babilungă și asociații săi nu au avut nici o intenție să cedeze poziția lor dominantă de autoritate principală asupra istoriei regiunii în fața concurentului ambițios. Acesta, împreună cu principalul său specialist privind perioada interbelică, Bomeșko, a răspuns prin mai multe articole critice, care, în mare parte, s-au concentrat pe încercarea A. Volkova de a transfera titlul onorific de „prima statalitate din Transnistria” asupra RSS Basarabene. Aceste lucrări, precum și unele publicațiile ale A. Volkova, ne sugerează că acest conflict, pe lângă dimensiunile personale și instituționale, are, de asemenea, origini ideologice, bazate pe diferite viziuni ale istoriei regiunii. Nu e de mirare că Babilunga consideră interpretarea propusă de Volkova în privința RSS Basarabene o profanare.³⁴ Potrivit lui, efemera republică nu a avut nici un drept de jurisdicție asupra vreunui teritoriu, cu atât mai puțin asupra regiunilor din stânga Nistrului.

În același timp, „capitala temporară” de la Tiraspol a fost, în realitate, situată într-un vagon de tren,³⁵ care, probabil, s-a dovedit a fi foarte comod, atunci când guvernul Basarabiei sovietice a trebuit să se refugieze din fața ofensivei adversarilor ideologici ale bolșevicilor. Datorită acestor fapte, Babilunga ajunge la concluzia că RSS Basarabeană nu poate fi considerată, sub nici o formă, un caz de

³² <http://strategiya-pmr.ru/wp-content/uploads/files/d/buklet-20-let-iigp-pgu-im-t-g-shechenko.pdf> (accesat pe 07 septembrie 2014)

³³ Catedra s-a axat, în special, pe predarea istoriei RMN, Rusiei și Ucrainei.

³⁴ Mai târziu, Babilunga chiar a numit-o pe Volkova și pe asociații ei „diletanți în istorie”, Babilunga, *Priznanna'a Istoriografii*, 34

³⁵ N.V. Babilunga, B.G. Bomesko, „Bessarabska'a SSR: k Istorii Nesosto'avshegos'a Proekta,” <http://www.pmr21.info/article.php?art=40> (accesat pe 07 septembrie 2014)

statalitate timpurie. El găsește apoi posibilitatea de a ataca faptul constituirii noii catedre universitare de către Volkova și primele activități ale acesteia, în special, publicarea atlasului istoric al RMN și a manualului de istorie scris de un grup de autori, condus de Volkova. Potrivit lui Babilunga, autorii își repetă nu doar părțile greșite despre RSS Basarabeană, dar prezintă și o abordare nereușită a istoriei regiunii, care „se limitează doar la hotarele contemporane ale RMN, fără vreo legătură cu acele procese care au avut loc în țările din care Transnistria a făcut parte în diferite perioade.”³⁶

Ce-i drept, atlasul lui Volkova³⁷ nu repetă afirmația că RSS Basarabeană a fost prima experiență de statalitate în Transnistria. Totuși, atlasul ezită să menționeze mantra potrivit căreia RASS Moldovenească a fost o primă experiență de statalitate pentru Transnistria. Cu toate acestea, ceea ce într-adevăr este deosebit de interesant în Atlas se referă la contextul său de analiză foarte îngust. Aproape toate hărțile incluse în atlas sunt excesiv de concentrate asupra regiunii transnistrene, de parcă nici un alt teritoriu nu ar fi avut vreo relevanță pentru istoria regiunii. Mai mult decât atât, pe aproape fiecare hartă din orice perioadă istorică există o linie punctată, care indică frontierele de astăzi ale RMN.

Aceasta este o interpretare alternativă a istoriei transnistrene. Babiluna și laboratorul său au dezvoltat o narațiune istorică, care este centrată pe regiune, dar de multe ori o încorporează și o contextualizează în cadrul unor entități mai mari, în primul rând în cadrul spațiului slav/rus/sovietic. În multe privințe, aceasta este o interpretare și adaptare creativă a narațiunilor istorice sovietice din republicile naționale ale URSS.³⁸ Volkova propune o versiune a narațiunii istorice naționale strict centrată pe stat, care, corespunde, de fapt, în mai mare măsură cu alte cazuri de istorii oficiale din Europa. În cadrul acestui tip de narațiuni, vechimea statalității este importantă. Prin urmare, în campania lui Volkova pentru RSS Basarabeană, chiar și o perioadă de 5 ani era importantă. Alegerea denumirilor pentru laboratoarele de cercetare este, de asemenea, un indicator al diferitelor abordări și domenii de interes: „Transnistria” lui Babilunga, definită geografic și destul de vagă, fără granițe bine delimitate, și „RMN-ul” lui A. Volkova, cu granițe politice clare și bine conturate, care definesc limitele cercetării.

Un asemenea echilibru nu a existat întotdeauna. La sfârșitul anului 2007 a izbucnit un scandal, care a fost aproape să încline balanța în favoarea lui Volkova. Revista laboratorului lui Babilunga, *Almanahul istoric al Transnistriei*, a publicat o

³⁶ *Priznanna'a Istoriografi'a*, 34.

³⁷ *Atlas. Pridnestrovska'a Moldavska'a Respublika. Istori'a* (Tiraspol: 2007).

³⁸ Pentru discuția privind similitudinile dintre *Istoria RMN* și narațiunea istorică sovietică, a se vedea Vladimir Solonari, “Creating a ‘People’: A Case-Study in Post-Soviet History Writing,” *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 4 (Spring 2003): 411-438.

recenzie critică despre atlasul lui Volkova. Aceasta din urmă, folosindu-se de poziția ei politică importantă, a interpretat această publicație ca un atac politic asupra autorităților RMN. Acest lucru a permis să fie revizuit echilibrul între cele două părți aflate în conflict. Volkova a reușit să îl atragă de partea ei pe ministrul Educației al RMN, care l-a acuzat pe Babilunga și pe asociații săi de publicarea unor articole nocive fără sancțiunea autorităților.³⁹ Ministrul Pașcenko chiar a amenințat să înceteze finanțarea laboratorului *Istoria Transnistriei*, pentru că ea nu vedea nici un motiv pentru existența a două laboratoare de cercetare cu același domeniu de aplicare.⁴⁰ În cele din urmă, Babilunga a tras destule sfori pentru a salva creația sa intelectuală, dar el a trebuit să renunțe la revistă, care a trecut sub controlul taberei lui Volkova și, în mod revelator, și-a schimbat titlul în *Buletin istoric al RMN*. Balanța puterii s-a schimbat nesemnificativ, dar s-a păstrat dualitatea celor două laboratoare de cercetare istorică aflate în conflict. Alternativa lui Volkova se potrivește bine cu necesitățile regimului, care urmărește să creeze o statalitate independentă și separată. În același timp, narațiunea lui Babilunga se potrivește cu sistemul politic și instituțional slab, care, de asemenea, se bazează mult pe ajutorul extern și se identifică cu un spațiu politic și cultural mai larg. Cazul Republicii separatiste transnistrene se află undeva între aceste două opțiuni. Tocmai de aceea, probabil, nici una dintre aceste alternative nu este aprobată în mod exclusiv de către autorități, iar situația conflictuală și dualitatea de putere persistă începând din anul 2005. Acest lucru este, probabil, favorabil pentru RASS Moldovenească, care și-a păstrat statutul său de „prima republică din Transnistria.” Acest statut a fost consacrat, în octombrie 2014, de sărbătorirea oficială a aniversării a 90 de ani de la formarea RASSM / RMN.

³⁹ Pentru versiunea lui Babilunga și a lui Bomeško asupra situației, a se vedea: <http://www.regnum.ru/news/polit/896191.html> (accesat pe 07 septembrie 2014)

⁴⁰ Pentru interviul cu ministrul Educației al RMN, a se vedea: <http://altai.regnum.ru/news/898567.html> (accesat pe 07 septembrie 2014)